

9

КИЇВ-1984

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Шляхи реалізації реформи загально-освітньої школи
- Соціальні аспекти науково-технічного прогресу у сільському господарстві республіки на сучасному етапі
- Розквіт Молдавської РСР у братній сім'ї народів СРСР
- Розвиток у творах В. І. Леніна, документах і матеріалах Комуністичної партії й Радянської держави ідей К. Маркса про «Республіку Праці»
- Закономірності та особливості колективізації сільського господарства західних областей УРСР

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), **П. Л. Варгатюк**, **В. К. Василенко**, **О. Ю. Гаврилюк** (заст. головного редактора), **А. Ф. Кізченко**, **М. В. Коваль** (заст. головного редактора), **М. Ф. Котляр**, **В. В. Кузьменко**, **І. Ф. Курас**, **Ю. О. Курносів**, **М. Н. Лещенко**, **І. М. Мельникова**, **Л. Н. Нагорна**, **А. В. Санцевич**, **Ф. П. Шевченко**,
А. М. Шлепаков, **П. М. Шморгун**

Відповідальний секретар редакції **М. Б. Озерова**

Адреса редакції
252001 Київ 1, вул. Кірова, 4
Телефон 29 62 34

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

№ 9 (282)

ВЕРЕСЕНЬ

1984

КИЇВ

НАУКОВА ДУМКА

З М І С Т

СТАТТІ

XXVI з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

- Курило В. М. Шляхи реалізації реформи загальноосвітньої школи 5
Гаврилюк О. Ю. Соціальні аспекти науково-технічного прогресу у сільському господарстві республіки на сучасному етапі 15

60-річчя утворення Молдавської РСР та Комуністичної партії Молдавії

- Мовіляну М. Ф. (Кишинів), Рибалко П. Л. (Кишинів). Розквіт Молдавської РСР у братній сім'ї народів СРСР 28

* * *

- Сарбей В. Г. Розвиток у творах В. І. Леніна, документах і матеріалах Комуністичної партії й Радянської держави ідей К. Маркса про «Республіку Праці» 39
Івасюта М. К. (Львів). Закономірності та особливості колективізації сільського господарства західних областей УРСР 49

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії дружби народів та інтернаціональних зв'язків

- Ковальська Л. П. Боротьба профспілок України за об'єднання з масовими робітничими організаціями Росії (жовтень 1917—січень 1918 рр.) 59
Грефе К.-Х. (Дрезден), Кулинич І. М. Побратимські зв'язки і співробітництво трудящих Києва і Лейпцига, Донецька й Магдебурга 67

До 150-річчя Київського університету ім. Т. Г. Шевченка

- Громова І. А. Міжнародні зв'язки КДУ (50-і — 80-і рр.) 79
Катренко А. М. Міжнародні наукові зв'язки університету в дожовтневий період 87

40-річчя перемоги соціалістичної революції в Болгарії

- Сохань П. С. Вплив взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів на соціалістичний розвиток Болгарії 94
Черній А. І. (Ровно). Соціалістична індустріалізація в НРБ (40-і — 50-і рр.) 103

* * *

Грищенко М. В. Боротьба Республіки Куба в ООН на захист свого суверенітету в 60-і роки	112
--	-----

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

Федорчак Т. П. <i>(Івано-Франківськ)</i> . Участь комсомольців у розвитку змагання за випуск високоякісної продукції на промислових підприємствах УРСР (1971 — 1980 рр.)	123
--	-----

НАШ КАЛЕНДАР

Бузало В. Й. 50-річчя «Криворіжсталі» ім. В. І. Леніна	129
--	-----

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Кремень Л. О. Питання морально-естетичного виховання в творчості А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуена	134
--	-----

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Курко Я. С. Дослідження діяльності партійних організацій України в умовах виробничих об'єднань промисловості	141
--	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Санцевич А. В. Боротьба партії більшовиків за солдатські маси в революціях	149
Волковинський В. М., Кондрашова В. М. Могутня сила радянського суспільства	150
Мельникова І. М. Полум'яний пропагандист марксистсько-ленінського вчення	152
Березовчук М. Д., Крижанівська В. В. Гідна відповідь уніатсько-націоналістичним фальсифікаторам	154

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Кривець Н. В. Студенти з Лейпціга в Інституті історії АН УРСР	157
Теми дисертацій і монографій	157

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

XXVI съезд КПСС. Актуальные проблемы коммунистического строительства

Курило В. М. Пути реализации реформы общеобразовательной школы . . .	5
Гаврилюк А. Е. Социальные аспекты научно-технического прогресса в сельском хозяйстве республики на современном этапе	15

60-летие образования Молдавской ССР и Коммунистической партии Молдавии

Мовиляну Н. Ф. (Кишинев), Рыбалко П. Л. (Кишинев). Расцвет Молдавской ССР в братской семье народов СССР	28
---	----

* * *

Сарбей В. Г. Развитие в трудах В. И. Ленина, в документах и материалах Коммунистической партии и Советского государства идей К. Маркса о «Республике Труда»	39
Ивасюта М. К. (Львов). Закономерности и особенности коллективизации сельского хозяйства западных областей УССР	49

СООБЩЕНИЯ

Из истории дружбы народов и интернациональных связей

Ковальская Л. П. Борьба профсоюзов Украины за объединение с массовыми рабочими организациями России (октябрь 1917—январь 1918 гг.) . . .	59
Грефе К.—Х. (Дрезден), Кулинич И. М. Побратимские связи и сотрудничество трудящихся Киева и Лейпцига, Донецка и Магдебурга. . . .	67

К 150-летию Киевского университета им. Т. Г. Шевченко

Громова И. А. Международные связи КГУ (50-е—80-е гг.)	79
Катренко А. Н. Международные научные связи университета в дооктябрьский период	87

40-летие победы социалистической революции в Болгарии

Сохань П. С. Влияние взаимодействия внутренних и внешних факторов на социалистическое развитие Болгарии	94
Черний А. И. (Ровно). Социалистическая индустриализация в НРБ (40-е—50-е гг.)	103

* * *

Грищенко М. В. Борьба Республики Куба в ООН в защиту своего суверенитета в 60-е годы	112
--	-----

Трибуна молодого автора

Федорчак Т. П. (Ивано-Франковск). Участие комсомольцев в развитии соревнования за выпуск высококачественной продукции на промышленных предприятиях УССР (1971—1980 гг.)	123
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Бузало В. И. 50-летие «Криворожстали» им. В. И. Ленина	129
--	-----

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Кремень Л. А. Вопросы морально-эстетического воспитания в творчестве А. Сен-Симона, Ш. Фурье, Р. Оуэна	134
--	-----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Курко Я. С. Исследование деятельности партийных организаций Украины в условиях производственных объединений промышленности	141
--	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Санцевич А. В. Борьба партии большевиков за солдатские массы в революциях	149
Волковинский В. Н., Кондрашова В. М. Могучая сила советского общества	150
Мельникова И. Н. Пламенный пропагандист марксистско-ленинского учения	152
Березовчук Н. Д., Крыжановская В. В. Достойная отповедь униатско-националистическим фальсификаторам	154

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Кривец Н. В. Студенты из Лейпцига в Институте истории АН УССР	157
Темы диссертаций и монографий	157

XXVI з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

В. М. КУРИЛО, заст. міністра освіти УРСР

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Розвиток радянської школи невіддільний від розвитку соціалістичного суспільства. У своєму становленні вона пройшла ряд етапів. На кожному з них Комуністична партія висувала перед школою великі завдання, які сприяли розв'язанню економічних і соціально-політичних проблем СРСР. В ліквідації неписьменності й поширенні загальної освіти, формуванні соціалістичної свідомості, створенні численного загону радянської інтелігенції вирішальна роль належить нашій школі.

У період вдосконалення розвинутого соціалізму і поступового просування до комунізму КПРС розв'язує грандіозні соціально-економічні завдання, які викликають глибокі якісні зміни в продуктивних силах країни. Партія добивається, щоб колосальні можливості соціалістичного суспільства в розвитку економіки, науки й культури використовувалися найефективніше. В тісному взаємозв'язку з цим перебуває проблема навчання і виховання підростаючого покоління, підготовки кадрів для народного господарства.

З цією метою діє широка мережа загальноосвітніх денних і вечірніх шкіл. Наприклад, в УРСР у 1983/84 навчальному році їх було понад 23 тис. (в них навчалось 7,8 млн. учнів). У цих закладах працювали більш як 472 тис. вчителів і вихователів. Як вказувалося на XXVI з'їзді КПРС, перед школою ставиться завдання не лише підвищувати якість навчання, трудового і морального виховання, а й «...на ділі зміцнити зв'язок навчання з життям, поліпшити підготовку школярів до суспільно корисної праці»¹. Школа і вчитель повинні, таким чином, дати учневі не лише певну суму знань, передбачених шкільною програмою, а й сформувати його як особу, допомогти йому визначити своє місце в житті. Виходячи з цього, підвищується відповідальність школи за формування нового покоління радянських людей, здатних здійснити грандіозні революційно-творчі перетворення в нашій країні в кінці нинішнього і на початку наступного століття.

Враховуючи необхідність посилення роботи по ідейно-політичному, моральному і трудовому загартуванню молоді, на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС було наголошено на тому, щоб «...серйозно подумати про реформу нашої школи, включаючи і систему професійно-технічного навчання»². Для розробки пропозицій у цій справі Центральний Комітет партії створив комісію на чолі з його Генеральним секретарем, Головою Президії Верховної Ради Союзу РСР товаришем К. У. Черненко, яка підготувала проєкт документа ЦК КПРС «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи», що був опублікований у пресі для всенародного обговорення на початку січня 1984 р.

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 72.

² Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 року.— К., 1983, с. 18.

Обговорюючи цей важливий документ, трудящі країни підкреслювали безустанну турботу Комуністичної партії і Радянської держави про постійне вдосконалення радянської школи, висловлювали зауваження та вносили пропозиції щодо усунення наявних недоліків і помилок в діяльності закладів освіти, у навчанні й вихованні дітей, підлітків і молоді. Проект реформи обговорювався практично в кожному трудовому колективі, у всіх школах, профтехучилищах, технікумах та вузах республіки. В обговоренні взяли участь понад 25 млн. чол., з яких виступили 939 тис.; було внесено більше ніж 460 тис. пропозицій³. Робітники і колгоспники, представники радянської інтелігенції одностайно схвалювали накреслені партією заходи по перебудові шкільної освіти в країні, відзначали важливість і своєчасність реформи як необхідної умови дальшого розвитку суспільства зрілого соціалізму. Вони із задоволенням підкреслювали справжній демократизм нашої держави, ленінський стиль роботи партії, яка радиться з народом в питаннях, що торкаються інтересів усього суспільства і кожного його члена зокрема. Водночас висловлювалася стурбованість про рівень знань і вихованості школярів, вносилися численні пропозиції про підвищення ефективності уроку, створення системи комуністичного виховання підростаючого покоління та формування в нього марксистсько-ленінського світогляду, посилення виховання молоді, поєднання навчання з продуктивною працею, а також зближення загальноосвітньої і професійної школи.

Після всенародного обговорення проект цього важливого документа був схвалений квітневим (1984 р.) Пленумом ЦК КПРС і першою сесією Верховної Ради СРСР одинадцятого скликання. «Тепер треба думати про те, — вказував товариш К. У. Черненко, — щоб ідеї реформи були повністю втілені в життя, не залишилися на папері»⁴.

Заходи щодо здійснення реформи в нашій республіці було визначено на квітневому (1984 р.) Пленумі ЦК Компартії України і дев'ятій сесії Верховної Ради Української РСР десятого скликання. Перед партійними комітетами ставилося завдання скоординувати дії радянських, господарських, профспілкових і комсомольських органів, школи і трудових колективів, творчих організацій у цьому напрямі. Міністерства і відомства, виконкоми місцевих Рад народних депутатів зобов'язані забезпечити ретельну, всебічну підготовку до проведення реформи загальноосвітньої і професійної школи, вжити реальних заходів для вдосконалення навчально-виховного процесу, зміцнення матеріально-технічної бази шкіл і профтехучилищ⁵.

Головне призначення реформи, підкреслюється в постанові квітневого (1984 р.) Пленуму ЦК КПРС, полягає в тому, щоб підняти роботу загальноосвітньої та професійної школи на якісно новий рівень, усунути недоліки, які є в її діяльності, забезпечити глибоке опанування учнями основ наук, формування у них міцних комуністичних переконань, працьовитості, моральної чистоти, виховання в душі любові до багатонаціональної Радянської Батьківщини й готовності до її захисту, в душі пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. Здійснення реформи дасть можливість також докорінно поліпшити трудове виховання і професійну орієнтацію школярів на основі з'єднання навчання з продуктивною працею, підготовку кваліфікованих робітничих кадрів у професійно-технічних училищах, доповнити загальну середню освіту молоді загальною професійною освітою⁶.

Для здійснення реформи передбачено вжити ряд заходів практичного характеру. Зокрема, намічено змінити структуру школи, подовжити на

³ Рад. Україна, 1984, 27 квіт.

⁴ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 10 квітня 1984 року. — К., 1984, с. 16.

⁵ Рад. Україна, 1984, 27 квіт.

⁶ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 10 квітня 1984 року, с. 25—26.

один рік період навчання. Середня загальноосвітня школа стає з десятирічної одинадцятирічною, тобто початкова школа — I—IV класи, неповна середня — V—IX, середня загальноосвітня — X—XI класи. В систему останньої входять також середні професійно-технічні училища й середні спеціальні навчальні заклади. Причому, на відміну від реформи 1958 р., один рік навчання додається не зверху, а знизу: дитина почне навчатися з шестирічного віку⁷.

Цей перехід у країні здійснюватиметься поступово, поетапно, з урахуванням національних особливостей та місцевих умов, протягом одинадцяти-дванадцяти п'ятирічок. В «перехідний період» будуть школи, вірніше, класи, з десятирічним та одинадцятирічним навчанням. В одних вчитимуться семилітки, в інших—шестилітки. Крім того, частина шестиліток навчатиметься у дошкільних закладах. І вже з 1990 р. майже повсюдно у перший клас прийдуть діти 6-річного віку.

Органи народної освіти здійснять у цей час велику роботу по створенню та виданню масовим тиражем навчальних посібників, методичних і дидактичних матеріалів, забезпеченню шкіл приміщеннями й обладнанням. Має бути проведена також копітка роз'яснювальна робота серед батьків щодо подолання «психологічного бар'єру», скептицизму і невпевненості у доцільності більш раннього навчання дітей. При цьому вміло пропагуватиметься світовий та вітчизняний досвід навчання шестиліток. До речі, вже з 1981 р. в республіці триває експеримент по навчанню шестиліток у школах і дошкільних закладах, зокрема у Волноваському районі на Донеччині, Ніжинському — на Чернігівщині, Радехівському — на Львівщині та в місті Орджонікідзе — на Дніпропетровщині. В цих закладах діти вчать п'ять днів на тиждень.

Мета цього широкомасштабного експерименту — виявити особливості запровадження навчання дітей з шести років у районах з різними економічними, культурними і природними умовами, в населених пунктах, де в спілкуванні людей переважає українська чи російська мова, у міській і сільській місцевості. Крім того, необхідно встановити, яких додаткових матеріальних і штатно-фінансових витрат вимагає переведення всіх дітей на систематичне навчання з шести років, потенціальні можливості районів, підприємств і організацій в поданні допомоги школі, вивчити проблему кадрового забезпечення цього заходу. В усіх школах і дитячих садках, де проводиться цей експеримент, створено необхідні санітарно-гігієнічні умови для навчання і відпочинку шестиліток.

Такі підготовчі заходи ведуться під контролем Міністерства охорони здоров'я республіки, оскільки йдеться і про здоров'я дітей. Дослідне навчання у згаданих закладах буде закінчено в 1984/85 учбовому році. Проте вже сьогодні можна сказати, що вчити дітей з шести років цілком можливо. Перші підсумки експерименту свідчать, що за умов правильної організації навчально-виховного процесу діти цього віку спроможні оволодіти читанням, лічбою, письмом, елементарними трудовими навичками, передбаченими у шкільній програмі. Проводити масовий експеримент школам постійно допомагають партійні й радянські органи, широкі кола освітянської громадськості, підприємства, колгоспи та радгоспи, сприяючи створенню належних умов для навчання наймолодших школярів.

Відповідно до рішень червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС і Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи ЦК КПРС і Рада Міністрів Союзу РСР прийняли постанову «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи»⁸. В ній визначено цілі та завдання навчання і виховання в загальноосвітній школі.

⁷ Рад. Україна, 1984, 14 квіт.

⁸ Там же, 29 квіт.

Початкова школа (I—IV класи), вказується в цій постанові, має закласти основи всебічного розвитку дітей, формувати культурну поведінку й сумлінне ставлення до навчання і суспільно корисної праці, любов до соціалістичної Батьківщини. Збільшення строку навчання в цій ланці шкільної освіти буде використано і для поліпшення фізичного розвитку дітей, занять музикою, образотворчим мистецтвом та пізнання навколишньої природи.

Неповна середня школа (I—IX класи) покликана озброїти учнів систематичними знаннями основ наук, формувати у них марксистсько-ленінський світогляд, знайомити їх з науковими основами сучасного виробництва і провідними професіями, прищеплювати навички й уміння до самостійної праці. Така підготовка обов'язкова для всіх школярів і є базою для здобуття загальної середньої та професійної освіти.

Середня школа (I—XI класи) завершує загальну середню освіту молоді, розширює можливості для одержання поглиблених знань з окремих предметів, оволодіння трудовими вміннями і навичками, здобуття початкової кваліфікації з однієї із масових професій. Тут на більш глибокій основі формуються ідейно-моральні та громадянські якості особи⁹.

Намічається здійснити ряд інших організаційно-педагогічних і програмно-методичних заходів, які передбачають досягнення тієї ж мети — підвищення якості навчання. Такі заходи визначено вищезгаданою постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. Це, зокрема, — розробка нового типового навчального плану і програм загальноосвітньої одинадцятирічної школи, в яких визначається перелік і обсяг матеріалу предметів, що вивчаються в школі, усувається їх перевантаженість. Поряд з цим буде підготовлено й видано підручники та навчально-наочні посібники у відповідності з віковими особливостями дітей 6-річного віку, оснащено учбовий процес сучасними технічними засобами навчання.

Нині у республіці, як і в цілому по країні, дещо вже робиться в цьому плані. Враховуючи те, що проблемою номер один, яка викликає багато нарікань, є стан шкільної математичної освіти, підготовлено й затверджено базову програму з математики, на основі якої щороку розроблятиметься тематичне планування. Відповідно до цієї програми академік АН УРСР О. В. Погорелов підготував підручник «Геометрія», вдосконалюються інші навчальні посібники й різноманітні допоміжні матеріали. Все це значно сприятиме підвищенню фахового рівня вчителя-математика і поліпшенню знань учнів з цієї дисципліни.

Однак у ряді шкіл ще недостатньо використовуються можливості шкільного математичного курсу для розв'язання важливих завдань формування діалектико-матеріалістичного світогляду школярів, їх підготовки до роботи у сфері матеріального виробництва та професійної орієнтації. Особливе місце також має зайняти вивчення основ електронно-обчислювальної техніки — імпульсивного рушія науково-технічного прогресу. Добрі паростки експериментальних досліджень вчених Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького щодо впровадження мікроелектронної обчислювальної техніки при вивченні математики, фізики, хімії та інших природничих дисциплін дістали широке застосування у шкільній практиці. Адже від якісної математичної підготовки сьогоднішніх учнів залежить науково-технічний потенціал країни, майбутні успіхи радянської математики, яка здобула «постійну пропущку» у виробничій сфері розвинутого соціалістичного суспільства.

Накреслені також заходи щодо піднесення викладання предметів природничого циклу, суспільно-політичних дисциплін. Передбачено розробити новий курс «Суспільствознавства» для середніх загальноосвітніх шкіл та відповідних профтехучилищ і спеціальних навчальних закладів. Рекомендується повніше використовувати уроки географії в еконо-

⁹ Там же.

мічному й екологічному вихованні учнів, посилити роль уроків літератури в формуванні духовно багатой, гармонійно розвиненої особи з високими моральними ідеалами та естетичними потребами.

Здійснення шкільної реформи вимагає підвищення відповідальності органів народної освіти, педагогічних колективів і кожного вчителя за зміст й ефективність роботи школи, за об'єктивну оцінку знань учнів. Це неухильно втілюється в життя. З метою поліпшення організації навчання та підвищення його ефективності визнано необхідним поступово зменшити наповненість класних груп на 10 чол., а також передбачити їх поділ при вивченні окремих предметів.

Відповідно до Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про дальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання в школі»¹⁰. В ній ставиться завдання про повне задоволення потреб країни в закладах суспільного дошкільного виховання. В республіці їх кількість постійно зростає. У 1983 р. в них виховувалося 2525,7 тис. чол., що становить 59,3% усіх дітей дошкільного віку. Було прийнято рішення про встановлення нових, більш високих норм харчування, нових розмірів плати за утримання дітей в дошкільних закладах. Зокрема, передбачено звільнити від оплати батьків, у яких середній сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує 60 крб. на місяць, а для сімей, які мають чотирьох дітей і більше, плата знижується на 50%.

З метою більшого охоплення дітей суспільним дошкільним вихованням в сільській місцевості при наявності відповідних умов створюється навчально-виховний заклад «школа — дитячий садок». Накреслено й інші важливі заходи для підвищення ефективності та рівня цього виду виховання¹¹.

Стрижневим питанням шкільної реформи є корінне поліпшення трудового виховання і професійної орієнтації учнів, поєднання навчання з продуктивною працею. Цими ідеями пройнято всі документи реформи. Спеціальним рішенням ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР зобов'язали партійні, радянські, профспілкові й комсомольські органи, міністерства і відомства вжити необхідних заходів до втілення цієї важливої справи в життя¹².

Суть поліпшення трудового навчання і виховання полягає в тому, підкреслює секретар ЦК КПРС товариш М. В. Зимянін, щоб для кожного класу було визначено мінімум потужних трудових умінь і навичок, які повинні здобути учні, й організовано ефективну систему шкільної трудової діяльності на початках соціалістичної виробничої організації¹³. В республіці є непоодинокі приклади такої постановки трудового виховання. У березні 1984 р. Міністерство освіти УРСР узагальнило досвід організації продуктивної праці в школах Кам'янець-Подільського на Хмельниччині та Середньоберезівської десятирічки Косівського району Івано-Франківської області. Зокрема, в Кам'янці-Подільському замовлення місцевих підприємств виконують усі школи. Постійно збільшується кількість найменувань виробленої ними продукції: спочатку їх було 32, а тепер — 80. За три роки п'ятирічки школярами виготовлено товарів на суму близько 1 млн. крб. Учні Середньоберезівської школи зайняті продуктивною працею у сільськогосподарському виробництві. Її щорічний підсумок становить 20—25 тис. крб. Проте найбільш важливим є не сумарний результат цієї праці, а закладена в ньому величезна виховна цінність.

На Україні вже діють 500 міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, понад 700 навчальних цехів і дільниць на підприємствах, понад

¹⁰ Рад. освіта, 1984, 22 трав.

¹¹ Там же.

¹² Рад. Україна, 1984, 4 трав.

¹³ Днів.: Коммунист, 1984, № 7, с. 25.

7 тис. таборів праці та відпочинку старшокласників, у яких до виробничої діяльності влітку залучаються приблизно 1200 тис. учнів¹⁴.

На селі добре прижилася така форма трудового навчання і виховання, як учнівські виробничі бригади. В багатьох колгоспах і радгоспах вони діють як їх структурні підрозділи. Нині до керівництва ними залучаються передовики сільського господарства. Такою бригадою Комишуватської середньої школи, що на Кіровоградщині, наприклад, керує двічі Герой Соціалістичної Праці О. В. Гіталов. Наставниками молоді є багато визначних майстрів сільськогосподарського виробництва, серед них — М. А. Брага, Ю. Ю. Пітра.

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення трудового виховання, навчання, професійної орієнтації школярів і організацію їх суспільно корисної, продуктивної праці»¹⁵ збільшується час на трудове навчання її суспільно корисну, продуктивну працю учнів. На цю мету в навчальному плані відводиться загалом понад 2 тис. год., або більш як у два рази порівняно з діючим нині планом.

Старшокласники, які успішно засвоїли програмний матеріал і набули практичних навичок, одержуватимуть документ про певну кваліфікацію. Для поліпшення профорієнтаційної роботи запроваджується спеціальний курс «Основи виробництва. Вибір професії». Добре обладнання матимуть кабінети, що створюються для цієї роботи в усіх школах, навчально-виробничих комбінатах та базових підприємствах.

Характерною рисою здійснюваної реформи є значний розвиток матеріальної бази для трудової підготовки школярів. Рішеннями обласних Рад народних депутатів за загальноосвітніми школами закріплюються базові підприємства, які також відповідають за організацію трудової підготовки підростаючого покоління. Протягом дванадцятої і тринадцятої п'ятирічок у республіці майже в сім разів зростає кількість навчальних цехів на підприємствах й організаціях і становитиме понад 5 тис. В наступній п'ятирічці додатково виділятиметься 660 навчальних тракторів і 740 вантажних автомобілів, 110 тис. різних слюсарних навчальних верстаків, 140 тис. лещат, сотні тисяч одиниць різного інструменту. Для організації суспільно корисної, продуктивної праці у різних галузях народного господарства надаватиметься понад 532 тис. робочих місць з необхідним сучасним обладнанням. Таким чином трудові колективи підприємств разом з педагогами готуватимуть шкільну молодь до праці. «Дуже важливо, — підкреслював член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, — щоб усі працівники, яких це стосується, поставилися до справи з заінтересованістю, глибоким розумінням її життєвої значимості»¹⁶.

Корінні зміни відбуваються й у професійно-технічному навчанні. В учбових планах середньої школи передбачено наступність трудового навчання школярів і професійної підготовки молоді в середніх професійно-технічних училищах. Велике значення для успішного забезпечення цієї наступності має постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальший розвиток системи професійно-технічної освіти і підвищення її ролі в підготовці кваліфікованих робітничих кадрів»¹⁷.

Середні професійно-технічні училища, вказується в постанові, здійснюють підготовку кваліфікованих робітників із середньою освітою з числа молоді, яка закінчила неповну середню школу, із строком навчання 3 роки і випускників середньої загальноосвітньої школи з диференційованими строками навчання до одного року з урахуванням їх трудової підготовки та складності професій. Ці училища поряд з високим рівнем і доступністю змісту викладання спеціальних предметів повинні забез-

¹⁴ Рад. Україна, 1984, 16 черв.

¹⁵ Там же, 4 трав.

¹⁶ Там же, 27 квіт.

¹⁷ Там же, 11 трав.

печити підвищення рівня загальноосвітньої підготовки, міцне опанування учнями основ відповідних наук згідно з єдиними вимогами загальної середньої освіти. Як і в загальноосвітній школі, у профтехучилищах необхідно добиватися глибокого і повного з'єднання навчання з продуктивною працею учнів, практикувати перевірку здобутих ними виробничих навичок у випуску корисної продукції на замовлення базових підприємств. Постанова передбачає збільшення прийому молоді до профтехучилищ відповідно до потреб народного господарства в робітничих кадрах. Відповідним міністерствам і відомствам СРСР доручено здійснити заходи також щодо зміцнення навчально-матеріальної бази цих закладів та поліпшення матеріального забезпечення їх учнів і випускників.

Реформа школи передбачає піднести на якісно вищий рівень виховання школярів — ідейно-політичне, моральне, правове, військово-патріотичне, естетичне й фізичне. Велике практичне значення має виділення більшого часу на вивчення суспільствознавства у старших класах, залучення до викладання гуманітарних наук кваліфікованих спеціалістів, до ідейно-політичного виховання в позанавчальний час — партійних працівників, кращих пропагандистів, ветеранів праці та Великої Вітчизняної війни. Ширше залучатимуться до комуністичного виховання комсомольські, піонерські організації. Особлива увага звертатиметься на підготовку молоді до служби у Збройних Силах СРСР.

Важливу роль у вихованні підростаючого покоління відіграє єдність зусиль школи, позашкільних закладів, громадських організацій, трудових колективів і сім'ї. Нині одним із завдань є поліпшення роботи з учнями за місцем проживання, максимальне охоплення їх масовими та індивідуальними формами виховного процесу, розширення мережі клубів за інтересами, гуртків технічної та художньої творчості, спортивних секцій. Велике місце у цій справі відводиться шефським організаціям. Від них певною мірою залежатиме стан навчально-матеріальної бази кожного позашкільного закладу, залучення до гурткової та клубної роботи спеціалістів.

В рішеннях червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС вказується на необхідність значно посилити контрпропагандистську роботу¹⁸. Одним із актуальних завдань школи є ідейно-політичне загартування дітей і молоді, вироблення у них міцного імунітету до ворожої буржуазної пропаганди. Її першочергова роль тут належить учительству, особливо викладачам дисциплін суспільного циклу. Неабияке місце в цій справі відводиться суспільно-політичним клубам старшокласників з актуальних проблем ідеологічної боротьби, факультативним курсам з критики сучасної буржуазної ідеології.

В Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи багато уваги приділяється підвищенню ролі вчителя у розв'язанні складних завдань навчання та виховання. В школах республіки працює великий загін освітян, в якому налічується близько 500 тис. учителів і вихователів. Вони є надійною опорою партії у вихованні молоді.

Відповідно до Основних напрямів реформи ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи по вдосконаленню підготовки, підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів системи освіти і професійно-технічної освіти та поліпшенню умов їх праці й побуту»¹⁹. В ній, зокрема, накреслено заходи щодо посилення підготовки майбутніх учителів (викладачів) до розв'язання завдань зміцнення зв'язку школи з життям, поєднання навчання з продуктивною працею. З цією метою значно розширюється випуск вчителів і вихователів у педагогічних закладах. В державних університетах створюються спеціальні від-

¹⁸ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 року, с. 28.

¹⁹ Рад. Україна, 1984, 15 трав.

ділення, випускники яких направлятимуться в школи і професійно-технічні навчальні заклади. Вживаються заходи до вдосконалення вищої педагогічної освіти без відриву від виробництва. Ця форма навчання розглядається як один із засобів підготовки педагогічних кадрів і підвищення їх кваліфікації. До речі, слід сказати, що для здійснення реформи в республіці буде підготовлено додатково понад 60 тис. вчителів і вихователів.

Водночас багато робиться для поліпшення умов роботи педагогічних навчальних закладів, зміцнюється їх матеріальна база, виявляється турбота про раціональне використання та закріплення вчителів і вихователів, особливо молодих спеціалістів. І справді, чому, наприклад, їх значна частина довго не затримується за місцем призначення, чому процес адаптації молодих спеціалістів у школі інколи тягнеться роками? Це — не прості питання. Сьогодні вони надзвичайно актуальні. Роздумуючи над ними, ми дійшли висновку, що, крім різних причин (маються на увазі насамперед побутові умови), у нас ще далеко не досконалі навчальні плани. В них головним чином звертається увага на теоретичну підготовку вчителів і даються досить слабкі уявлення про організацію виховної роботи з дітьми та їх батьками.

Природно, що вже у вузі значну увагу має бути приділено питанням педагогічного такту, психологічної культури. Майбутньому вчителю тут повинні прищепити вміння й навички працювати з людьми, так би мовити, спілкуватися з «чужою» психікою. В цій справі є свої тонкості, своя специфіка, своє мистецтво «віддавати серце дітям». Ось чому, виходячи з життєвих вимог сучасної школи, в педвузах останнім часом включаються в навчальний процес нові спецкурси і спецсемінари, де відпрацьовуються окремі аспекти виховання, обговорюються прийоми педагогічного впливу, здійснюється розгляд конкретних ситуацій. Наприклад, у Полтавському педагогічному інституті введено спецкурс «Основи педагогічної майстерності», який передбачає теоретичну і практичну підготовку майбутнього вчителя. В цьому курсі чільне місце відводиться педагогічному спілкуванню, мові вчителя, засобам комунікативного впливу.

Практичні заняття включають викладання основ мовної техніки, культури мислення й організаторської майстерності. За своїми завданнями ці заняття поділяються на дві частини. Перша — це тренінг психофізичного апарату майбутнього вчителя, друга — педагогічний тренінг, який передбачає моделювання педагогічних ситуацій, наближених до умов школи, формування у майбутніх вчителів вміння спілкуватися з учнями, ставити і розв'язувати педагогічні завдання. Під час лекцій і практичних занять враховується специфіка відповідного факультету. Цей досвід уже застосовується в Херсонському та інших педвузах республіки.

При зростаючій загальній освіті у країні рівень культури і знань учителя повинен бути високим, бо без цього який же він учитель. Саме це примусило шукати творчі взаємозв'язки зі школою. Знання проблем і завдань, які стоять перед народною освітою, вивчення та використання у навчально-виховному процесі досвіду роботи шкільних колективів і окремих учителів — питання, які перебувають у полі зору всіх кафедр педвузів. Сучасний учитель повинен не лише вчити, а й, насамперед, виховувати. Ось чому таким своєчасним є запровадження курсу «Методика виховної роботи в школі», який розрахований на студентів-випускників як завершальний у їх психолого-педагогічній підготовці. Мета цього курсу — поглибити загальнотеоретичні та методичні знання студентів й розвинути в них уміння і навички виховної роботи з учнями на основі комплексного підходу.

Школа для майбутнього вчителя повинна стати таким же закладом, як клініка для майбутнього лікаря. Саме тому ЦК КПРС і Рада Мі-

ністрів СРСР зобов'язали міністерства й організації, причетні до справи народної освіти, запровадити шкільну практику студентів педінститутів і педагогічних відділень університетів з першого по випускний курс. Це дасть можливість постійно, протягом усього періоду навчання здійснювати теоретичну і практичну підготовку молодих спеціалістів, активно впливати на їх становлення як педагогів²⁰.

Роздуми над проблемами вдосконалення «школи вчителів» ведуть до природного висновку: сьогодні, як ніколи раніше, необхідна ретельно підготовлена, науково обгрунтована програма підготовки вчительських кадрів у системі вищої педагогічної освіти. Для цього, на думку провідних вчених — педагогів і психологів, потрібний буде надто тривалий експеримент, який відповідатиме всім методологічним вимогам проведення подібних наукових досліджень. Радянська вища педагогічна школа цілком дозріла для розв'язання таких проблем.

Питання поліпшення підготовки вчителів безпосередньо залежить від того, яку категорію осіб прийматимуть на навчання до педагогічних навчальних закладів. Реформа дає можливість бути першочергово зарахованими тим особам, які направлені в ці вузи за рекомендаціями педагогічних рад шкіл і середніх професійно-технічних училищ, органів народної освіти, трудових колективів і комітетів комсомолу. Запроваджено також пільги для вчителів, вихователів і майстрів виробничого навчання, які мають середню педагогічну освіту і стаж педагогічної роботи не менше одного року. За направленням органів народної освіти і професійно-технічної освіти їх будуть приймати на навчання без відриву від виробництва до вузів, які ведуть підготовку педагогів та майстрів виробничого навчання, не за результатами екзаменів, а на основі співбесіди.

Проте головним у підготовці вчительських кадрів є професійний відбір. Можна створити досконалі навчальні плани, підготувати універсальні підручники й забезпечити добру матеріальну базу, але якщо до вузу прийде людина не за покликанням, тоді наші зусилля зведуться нанівець, і зерна впадуть в неродючий ґрунт. У цій справі неабияку роль повинна відіграти професійна орієнтація школярів.

У ході навчального процесу вчитель має виявляти учнів з особливою здатністю до праці з дітьми, до шкільної та громадської діяльності й підтримувати в них цю схильність. У цьому плані можна навести такий повчальний приклад. Тринадцятий рік при Ворошиловградському педагогічному інституті працює факультет майбутнього вчителя (ФМВ). Це дуже ефективна форма педагогічної професійної орієнтації. Слухачами даного факультету є учні, в яких виявлено педагогічні здібності й бажання стати вчителем. Там здійснюється заочна форма навчання. Для школярів — кандидатів у студенти цього інституту — протягом року проводяться чотири сесії. Під час осінніх, зимових і весняних канікул вони продовжуються три—чотири дні, а літніх (у липні)—десять—п'ятнадцять днів. Подібний факультет протягом багатьох років працює й у Київському педінституті ім. О. М. Горького.

Досвід переконує, що знайдено універсальну і дуже гнучку форму прилучення юнаків та дівчат до вчительства. Випускники ФМВ порівняно швидко адаптуються в умовах вузу і навчаються значно краще від інших студентів. А головне: його викладачі впевнені, що їх вихованці правильно обрали собі професію.

Людині без спеціальної педагогічної підготовки інколи може здатися, що навчання і виховання — справа проста й доступна кожному. Видатний російський педагог К. Д. Ушинський свого часу зауважував: мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається знайомим і зрозумілим, а деяким — навіть легким, й тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним ознайомена теоретич-

²⁰ Див.: Там же.

но й практично²¹. Навчання в педагогічних вузах не така вже й легка справа. Не випадково існує спеціальний відбір до них. Так, перше ніж подати документи, наприклад, до Полтавського, Дрогобицького та інших педінститутів, абітурієнт зустрічається з педагогами, психологами, деканами факультетів, які у співбесіді визначають його педагогічну придатність. Враховується все, починаючи від зовнішнього вигляду, мотивів вступу до педвузу й закінчуючи мовними особливостями. Вже кілька років при вступі до таких інститутів практикується форма цільового позаконкурсного направлення кращих випускників за рекомендаціями шкіл і райвно з віддалених районів. Після закінчення вузів вони повертаються на місця. Ця форма виправдала себе, й тому вона законодавчо закріплюється шкільною реформою.

Існує багато цікавих форм підготовки вчительських кадрів. Важливо, щоб вони стали надбанням усієї системи народної освіти, щоб між педагогічними інститутами, факультетами і кафедрами були тісні зв'язки, а їх позитивний досвід широко вивчався і впроваджувався у практику.

Головне завдання школи полягає в тому, щоб людина виховувалася не просто як носій певної суми знань, а насамперед як громадянин соціалістичного суспільства, активний будівник комунізму з притаманними йому ідейними поглядами, мораллю і високою культурою праці та поведінки. Видатний педагог сучасності В. О. Сухомлинський справедливо зазначав: розум виховується розумом, совість — совістю, патріотизм — дійовим служінням Вітчизні²². Отже, першочергове завдання педвузів — підвищувати ефективність комуністичного виховання майбутніх учителів, удосконалювати зміст навчально-виховного процесу, підносити його ідейний і науковий рівень. У зв'язку з цим на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС було дано чітке визначення соціальної функції радянського вчителя, його ролі в розв'язанні завдань комуністичного виховання підростаючого покоління. «Він, — зазначав товариш К. У. Черненко, — довірена особа суспільства у вихованні наших дітей, надійна опора партії в агітації і пропаганді, в усій ідеологічній діяльності»²³. В цих словах — не лише оцінка праці вчителя, а й визнання його ролі в ідеологічній роботі. В них містяться також ті основні вимоги, які ставляться до радянського учителя сьогодні. Звичайно, у підготовці високоідейного педагога провідна роль належить кафедрам суспільних наук.

Велика увага приділяється поліпшенню роботи системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. З цією метою рекомендовано переробити навчальні плани і програми відповідно до зрослих вимог у галузі навчання й комуністичного виховання учнів та студентів. Зміцнюється матеріальна база відповідних інститутів, які перетворюються в центри науково-методичної роботи з вчительськими кадрами, підвищення педагогічної майстерності, узагальнення і впровадження передового досвіду.

Поліпшуються умови для праці й побуту, всебічного духовного і фізичного розвитку працівників народної освіти. Виявом ленінської турботи про вчителів, всіх трудівників цієї галузі є постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС «Про підвищення заробітної плати учителів та інших працівників народної освіти»²⁴. Цією постановою встановлено нові ставки заробітної плати й посадові оклади вчителям, викладачам, вихователям, методистам, майстрам виробничого навчання та іншим працівникам освіти. Висококваліфіковані спеціалісти, які мають почесні й професійні звання, одержують до зарплати відповідну над-

²¹ Див.: Ушинський К. Д. Твори: В 6-ти т.— К., 1952, т. 4, с. 21.

²² Див.: Сухомлинський В. О. Твори: В 5-ти т.— К., 1980, т. 3, с. 411.

²³ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 року, с. 53.

²⁴ Рад. Україна, 1984, 24 трав.

бавку. Додаткова оплата встановлюється за класне керівництво, перевірку письмових робіт, завідування навчальними кабінетами, лабораторіями, ділянками і т. д. Підвищення заробітної плати починається поетапно з 1 вересня поточного року²⁵. На здійснення реформи у країні з державного бюджету направляється 11 млрд. крб., 3,5 млрд. виділяється додатково щороку на підвищення заробітної плати працівникам освіти²⁶.

В УРСР вживаються необхідні заходи і для раціонального використання й закріплення педагогічних кадрів. З метою поліпшення умов праці та побуту трудівників народної освіти місцеві Ради народних депутатів дбають про їх забезпечення житловою площею, організують для них кооперативне будівництво, надають у сільській місцевості кредити на індивідуальне спорудження будинків і потрібні для цього будівельні матеріали. Накреслено практичні заходи щодо поліпшення медичного обслуговування й оздоровлення. Так, при педагогічних і обласних інститутах удосконалення вчителів разом з Укрпрофрадою будуть створені санаторії-профілакторії, в яких у період підвищення кваліфікації вчителі зможуть проходити курс лікування. Рекомендовано керівникам і профспілковим організаціям базових виробничих підприємств, закріплених за загальноосвітніми школами і професійно-технічними закладами, виділяти для педагогічних працівників путівки в санаторії-профілакторії, пансіонати, на бази відпочинку, прикріплювати їх до відомих медичних закладів. Проводиться відповідна робота для політичного і духовного зростання педагогічних кадрів.

Таким чином, мета реформи загальноосвітньої і професійної школи високоморальна і гуманна. Її успішне здійснення матиме велике значення для підвищення рівня навчання і комуністичного виховання молоді, буде важливим етапом удосконалення суспільства розвинутого соціалізму, прискорення його економічного і соціального прогресу.

В. М. Курило

ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ РЕФОРМЫ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Резюме

В статье раскрывается деятельность КПСС по подготовке и осуществлению реформы общеобразовательной и профессиональной школы и пути ее реализации в Украинской ССР.

²⁵ Там же.

²⁶ Известия, 1984, 18 апр.

О. Ю. ГАВРИЛЮК (Київ)

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ РЕСПУБЛІКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Питання розвитку науки і техніки, прискорення науково-технічного прогресу завжди були і нині знаходяться в центрі уваги КПРС. «Особливого значення на сучасному етапі,— відзначив К. У. Черненко,— набуває технічне переозброєння галузей, впровадження найновіших досягнень науки і передового досвіду. Це настійна вимога часу, можна сказати, веління епохи»¹.

¹ Черненко К. У. Промова на зустрічі з робітниками московського металургійного заводу «Серп и молот».— К., 1984, с. 5.

Науково-технічний прогрес є вирішальною умовою переведення суспільного виробництва, в тому числі й сільського господарства, на інтенсивний шлях розвитку. Широке впровадження досягнень науки і техніки не лише якісно перетворює продуктивні сили, а й несе з собою великі соціальні зміни. Ця проблема все більше привертає увагу економістів, філософів, спеціалістів з наукового комунізму, істориків, юристів та ін.² Разом з тим слід відзначити, що вона ще слабо висвітлена в історико-партійному плані. Саме в цьому аспекті розглядається в даній статті досліджувана проблема.

Методологічні принципи науково-технічного прогресу в сільському господарстві містяться в працях класиків марксизму-ленінізму. К. Маркс і Ф. Енгельс показали, що широке застосування машин у сільському господарстві є єдино можливим способом ведення цієї галузі. Вони розкрили тісний зв'язок науково-технічного прогресу з соціальним розвитком³.

Особливого значення надавав перетворенню землеробства на основі науки і техніки В. І. Ленін. У зближенні і об'єднанні промисловості і землеробства він вбачав завдання соціалізму⁴. Володимир Ілліч геніально передбачив соціальні наслідки науково-технічного прогресу, його вплив на життя суспільства. Слідом за технічним переворотом, відзначав він, «...неминуче йде щонайкрутіша ломка суспільних відносин...»⁵.

Марксистсько-ленінські положення про роль науково-технічного прогресу і його складової частини — науково-технічної революції в розвитку економіки, в тому числі й сільського господарства, на етапі зрілого соціалізму розвинуті, конкретизовані в матеріалах безрезневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, документах XXIII—XXVI з'їздів КПРС, відповідних Пленумів ЦК партії⁶, в працях Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР К. У. Черненко, інших керівників партії і Радянського уряду⁷, а також рішеннях XXIII—XXVI з'їздів Компартії України⁸.

² Медведєв Н. А. Научно-технический прогресс и социально-экономические изменения на селе.—К., 1974.—119 с.; Кузнецов Г. Я. Социально-экономические проблемы советской деревни.—М., 1977.—190 с.; Островский В. Б. Новый этап в развитии колхозного строя.—М., 1977.—271 с.; КПРС і розвиток науково-технічної революції на селі.—К., 1978.—159 с.; Плисюк В. П. Радянське село в умовах розвинутого соціалізму.—Львів, 1980.—135 с.; Місто і село: подолання істотних відмінностей.—К., 1982.—219 с.; Социальная основа общества развитого социализма.—К., 1983.—174 с. та ін.

³ Див.: Енгельс Ф. Миколі Францовичу Данієльсону в Петербург.—Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 38, с. 254; Маркс К. Злиденність філософії. Відповідь на «Філософію злиднів» пана Прудона.—Там же, т. 4, с. 169.

⁴ Див.: Ленін В. І. Тези про виробничу пропаганду.—Повне збір. творів, т. 42, с. 15.

⁵ Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії.—Там же, т. 3, с. 431.

⁶ Див.: Пленум Центрального Комітету Комуністическої партії Советського Союзу 24—26 марта 1965 года. Стен. отчет.—М., 1965, с. 19—26; Матеріали XXIII з'їзду КПРС.—К., 1966, с. 230—237; Матеріали XXIV з'їзду КПРС.—К., 1971, с. 293—301; Матеріали XXV з'їзду КПРС.—К., 1976, с. 223—232; Матеріали XXVI з'їзду КПРС.—К., 1981, с. 194—202; КПРС в резолюціях...—К., 1981, т. 9, с. 101—106; Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації. Матеріали травневого Пленуму ЦК КПРС 1982 року.—К., 1982, с. 43—55 та ін.

⁷ Черненко К. У. Избранные речи и статьи.—М., 1984.—670 с.; его же. Народ и партия едины. Избранные речи и статьи.—М., 1984.—496 с.; Щербинский В. В. Научно-технический прогресс—забота партийная. Из опыта работы партийных организаций Украины по осуществлению решений XXVI съезда КПСС об ускорении научно-технического прогресса.—К., 1983.—394 с.; Горбачев М. XXVI съезд КПСС и аграрная политика партии.—Политическое самообразование, 1981. № 7, с. 6—21; его же. Продовольственная программа и задачи ее реализации.—Коммунист, 1982, № 10, с. 6—21 та ін.

⁸ Див.: XXIII з'їзд Комуністическої партії України.—К., 1967, с. 24—32; XXIV з'їзд Комуністическої партії України.—К., 1972, с. 36—46; Матеріали XXV з'їзду Комуністическої партії України.—К., 1976, с. 23—28; Матеріали XXVI з'їзду Комуністическої партії України.—К., 1981, с. 28—32.

Отже, марксистсько-ленінська методологія аналізу вивчення проблеми науково-технічного переозброєння сільського господарства передбачає з'ясування зв'язку і взаємообумовленості науково-технічного прогресу в аграрному секторі економіки з соціальним розвитком села.

КПРС, керуючись марксистсько-ленінською теорією, приступила до технічного переозброєння сільського господарства країни ще в 30-і роки. В умовах розвинутого соціалізму цей процес продовжується в незрівняно більших масштабах, набагато вищими темпами і на якісно новій науковій і технічній основі. Прискорення науково-технічного прогресу в сільському господарстві на етапі розвинутого соціалізму пов'язане з сучасною аграрною політикою партії, міцну основу якої заклав березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС. Її найважливішою складовою частиною є переведення аграрного сектора економіки на промислову основу. Березневий Пленум ЦК партії науково обгрунтував шляхи реалізації завдань по механізації, електрифікації, хімізації і меліорації сільського господарства, вказав на особливе значення науки в справі його розвитку⁹. Цим самим Пленум визначив основні напрями науково-технічного прогресу на селі. Положення Пленуму дістали дальший розвиток у матеріалах з'їздів КПРС, у рішеннях наступних Пленумів Центрального Комітету партії.

Одним з напрямів технічного переозброєння сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах є комплексна механізація основних і допоміжних робіт, впровадження індустріальних технологій. Це означає, що на плечі машин перекладаються не окремі види робіт, а цілі виробничі процеси (цикли). Комплексна механізація — це процес, в якому послідовні операції виконуються високопродуктивними машинами, що мають взаємно зв'язані техніко-економічні характеристики. Як відзначав ще К. Маркс, «...в розчленованій системі машин для того, щоб одні часткові машини безперервно давали роботу іншим частковим машинам, потрібне певне відношення між їх кількістю, розмірами і швидкістю діяння»¹⁰.

Серед заходів, вжитих ЦК партії по здійсненню комплексної механізації, було збільшення відповідно до рішень березневого (1965 р.) Пленуму КПРС капіталовкладень у сільське господарство. Якщо в 1961—1965 рр. доля цих вкладень становила 20%, то у восьмій п'ятирічці — 23, дев'ятій — 26%. В цілому за останні три п'ятирічки в аграрний сектор було вкладено близько 400 млрд. крб. — в 3,5 раза більше, ніж за всі попередні роки Радянської влади¹¹.

Партія провела велику роботу по будівництву і реконструкції заводів, що випускають трактори, комбайни, автомобілі, сільськогосподарські машини. Створено ряд по суті нових галузей, що обслуговують сільське господарство: машинобудування для тваринництва, комбікормову і мікробіологічну промисловість. Вжито інших заходів, у результаті яких значно зріс кількісно, оновився якісно парк машин у колгоспах і радгоспах. За 1966—1980 рр. створено і впроваджено в виробництво 884 назви нових сільськогосподарських машин і пристосувань до них. За цей час в 2,3 раза збільшено виробництво традиційних видів техніки. В 1982 р. в користуванні хліборобів було понад 24 млн. різних сільськогосподарських машин, у тому числі 2,6 млн. тракторів, 1,3 млн. зернозбиральних і спеціальних комбайнів¹². У 1981 р. основні виробничі фонди сільського господарства країни, які є одним з показників тех-

⁹ Див.: Пленум Центрального Комітету Коммунистической партии Советского Союза 24—26 марта 1965 года, с. 19—26.

¹⁰ Маркс К. Капитал, т. 1.—Маркс К., Энгельс Ф. Твори, т. 23, с. 363.

¹¹ Брежнев Л. И. Ленинским курсом. Промови, привітання, статті, спогади.—К., 1979, т. 7, с. 390; Платошкин А. Фундамент аграрного цеха.—Правда, 1982, 12 люля.

¹² Сельскому хозяйству — надежную технику.—Правда, 1982, 28 люля; С.п.п.ридонов В. Селу — надежную технику.—Известия, 1981, 122 люля.

нічного прогресу, становили близько 240 млрд. крб. З них 80% введені протягом останніх трьох п'ятирічок. Одночасно із зростанням фондоозброєності збільшувалась і енергоозброєність колгоспно-радгоспного виробництва, що є важливим показником технічного оснащення сільського господарства. Вона зросла в 3,2 раза і становила в 1981 р. 24 к. с. на одного працівника¹³.

Характерною особливістю процесу технічного переозброєння колгоспно-радгоспного виробництва республіки, як і всієї країни, в сучасних умовах є те, що промисловість почала постачати сільському господарству машини, які дозволяють проводити комплексну механізацію робіт на полях і на фермах. Так, із тих назв сільськогосподарських машин, що складають систему машин, яку заплановано впровадити в 1990 р., радянське машинобудування в 1981 р. випускало 726 назв, 268 були рекомендовані до виробництва, 319 проходили державні випробування і 1474 перебували в стадії проектування і розробки¹⁴. Постачання господарствам комплексу машин дало можливість механізувати не тільки основні, а й допоміжні виробничі процеси, особливо транспортні і вантажно-розвантажувальні, а також скоротити затрати ручної праці.

У розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства країни вагомий вклад вносить Радянська Україна. Вона є постачальником багатьох видів сільськогосподарських машин. Партійні організації республіки приділяли постійну увагу переозброєнню і нарощуванню потужностей заводів, що випускають трактори, комбайни, плуги, сівалки та інші види сільськогосподарських машин. Так, у восьмій і дев'ятій п'ятирічках були створені умови для випуску нової високоефективної сільськогосподарської техніки: тракторів Т-150, бурякозбиральних комбайнів КС-6, БМ-6, двигунів СМД-60, великої кількості інших машин і агрегатів. У десятій п'ятирічці відбувалося даліше нарощування потужностей на підприємствах галузі, розташованих на території УРСР.

Поряд з цим здійснювалося і будівництво нових заводів тракторного і сільськогосподарського машинобудування. У восьмій і дев'ятій п'ятирічках на Україні стали до ладу такі великі заводи, як Куп'янський ливарний, Лозовський ковальсько-механічний, Харківський тракторних двигунів, Чугуївський паливної апаратури, Тернопільський комбайновий¹⁵.

Продовжувалось нарощення потужностей підприємств, зростав на них випуск машин і в наступний період. З початку одинадцятої п'ятирічки, як відзначив ЦК Компартії України (липень 1984 р.), випуск машин і устаткування для сільськогосподарського виробництва збільшився майже на 20%. Понад 40% продукції виготовляється з державним Знаком якості. Створено 60 і освоєно випуск 32 нових видів виробів, знято з виробництва 18 назв застарілої техніки¹⁶.

Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС у складі єдиного народногосподарського комплексу високими темпами зміцнювалась і обновлялась матеріально-технічна база сільського господарства республіки. За 1966—1980 рр. на його розвиток було виділено близько 61 млрд. крб., або в 3,6 раза більше, ніж за такий же попередній період. Вартість основних виробничих фондів у колгоспах і радгоспах, як відзначалося на червневому (1982 р.) Пленумі ЦК Компартії України, досягла 43 млрд. крб. проти 12 млрд. крб. у 1965 р.¹⁷.

В полі зору ЦК Компартії України знаходяться її питання максимального використання техніки, що її в зростаючій кількості отримують колгоспи і радгоспи, проблеми розвитку науки і техніки. Підвищилась відповідальність Держплану УРСР за планування і організацію викор-

¹³ Горбачев М. XXVI съезд КПСС и аграрная политика партии, с. 11.

¹⁴ Аграрная политика КПСС на современном этапе.— М., 1983, с. 110.

¹⁵ ПА ИП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 1217, арк. 117.

¹⁶ У ЦК Компартії України.— Рад. Україна, 1984, 12 лип.

¹⁷ Рад. Україна, 1982, 25 черв.

стання науково-технічних досягнень. Внаслідок вжитих заходів більш цілеспрямованою, як відзначив В. В. Щербицький, стала науково-технічна політика міністерств і відомств, зросла роль Академії наук УРСР і її наукових центрів, що охоплюють своїм впливом усі області республіки. Значно більше уваги цим питанням стали приділяти обласні, міські і районні комітети партії, створені при них ради сприяння науково-технічному прогресу¹⁸.

Прикладом зрослої уваги партійних комітетів до технічного переозброєння сільського господарства є діяльність Дніпропетровського обкому партії. Лише в 1974 р. бюро обкому партії тричі розглядало ці питання і схвалило відповідні постанови, спрямовані на прискорене впровадження досягнень науки і техніки в аграрний сектор економіки. Завдання обласної партійної організації по прискоренню науково-технічного прогресу в сільському господарстві були обговорені на пленумі Дніпропетровського обкому партії у вересні 1974 р. В доповіді першого секретаря обкому О. Ф. Ватченка, у виступах була всебічно проаналізована діяльність міських і районних партійних комітетів, первинних парторганізацій, радянських і сільськогосподарських органів по технічному оснащенню колгоспів і радгоспів, ефективному використанню машин. У центрі уваги було питання комплексної механізації виробничих процесів, особливо в тваринництві, де ця робота відставала. Якщо на той час комплексна механізація обробітку зернових в області становила 97% і пропашних культур до 80—85%, то в тваринництві — лише 30%.

Пленум прийняв широкую програму прискорення науково-технічного прогресу на селі. В ній зосереджувалась увага на здійсненні комплексної механізації, зокрема на тваринницьких фермах¹⁹.

Прийняті рішення підкріплювалися активною організаторською роботою партійних комітетів і первинних парторганізацій, контролем за їх виконанням. З цією метою використовувалися і такі форми роботи, як наради і семінари партійних, радянських та інших працівників. На них підбивалися підсумки виконання прийнятих рішень, намічались нові рубежі.

Багато зроблено по впровадженню комплексної механізації в сільському господарстві в Запорізькій області, яка виступила ініціатором руху «Ручну працю — на плечі машин». Цей рух викликав до життя принципово новий вид творчої співдружності — взаємодію трудівників промислового і сільськогосподарського виробництва. В усі райони області за відрядженням обласної ради ВТВР виїжджали винахідники і раціоналізатори. Разом із своїми сільськими колегами вони розробляли тематичні плани раціоналізаторів на 1978—1980 рр., створили куточки гласності — «Ручну працю — на плечі машин», подали допомогу в інших справах.

Поглибилися й шефські зв'язки колективів промислових підприємств і будов з трудівниками села. В шефській роботі значна увага приділялася механізації трудомістких процесів, комплексному впровадженню у виробництво машин. Ось один з результатів шефських зв'язків: у кожному господарстві області були обладнані механізовані токи. Це дозволило впровадити потокове збирання колоскових і в 10—11 разів підвищити продуктивність праці на жнивях²⁰.

Значна робота по комплексній механізації сільськогосподарського виробництва проведена і в цілому по республіці. Особливо значний обсяг її виконаний в тваринництві, на вирощенні пропашних культур, оскільки обробіток і збирання зернових культур в основному було механі-

¹⁸ Див.: Щербицький В. Союз труда и знания. Ускорение научно-технического прогресса — забота партийная. — Правда, 1982, 22 мая.

¹⁹ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 54, спр. 2719, арк. 66, 73, 113; спр. 2726, арк. 4, 12, 13, 167—184.

²⁰ Всеволожський М. Магістральний напрямок. — Рад. Україна, 1979, 10 жовт.

зовано ще в 50-х роках. У наступні роки тут лише вдосконалювалась система машин. Індустріальні технології вирощення технічних культур почали широко застосовуватися в 60-х роках. На початку нинішньої п'ятирічки обробіток і збирання цукрового буряка були механізовані на 79%, соняшника — на 90%. Рівень комплексної механізації ферм великої рогатої худоби виріс за три останні п'ятирічки з 2 до 51%, свиноферм — з 7 до 60, птахохерм — з 6 до 78%²¹.

Впровадження в колгоспно-радгоспне виробництво комплексної механізації сприяло підвищенню продуктивності праці, зростанню його інтенсивності, ефективності. Воно мало й значний соціальний аспект — полегшувалась, витіснялась важка фізична праця. Це видно на прикладі збирання томатів. При ручній роботі доводиться весь час носити ящики чи кошики із зібраними помідорами. А це нелегко. До того ж збирач більшу частину робочого часу працює зігнутих. Зовсім іншу картину становить збирання цієї культури комбайном СКТ-2, який обслуговується 12—18 жінками. Кожна з них перебирає за день до 3 тис. кг томатів, а то й більше. І при цьому не треба згинатися чи стояти. При збиранні ж вручну денне завдання на одного чоловіка—500 кг²². Отже, комбайн виконує весь комплекс збиральних робіт, набагато полегшує працю і значно підвищує її продуктивність.

Надзвичайно важливим соціальним наслідком запровадження комплексної механізації є те, що вона дозволяє скоротити кількість працюючих на тих чи інших ділянках виробництва. Особливо це важливо нині, при дефіциті робочих рук у багатьох господарствах. Так, у спецгоспі ім. Шевченка Дунаївецького району на Хмельниччині побудований комплекс на 12 тис. голів свиней одночасної відгодівлі. Кожен із 6 свинарників, в якому утримується по 2 тис. голів, обслуговує лише 2 чол. До впровадження комплексної механізації для обслуговування такої кількості поголів'я потрібно було 15—20 чол.²³

Соціальний аспект комплексної механізації виробництва полягає і в тому, що вона є основою перетворення сільськогосподарського виробництва за типом машинної індустрії, на що вказував В. І. Ленін. Він підкреслював, що в основі переведення сільського господарства на промислові методи знаходиться система машин, зв'язаних в один виробничий механізм²⁴.

При цих умовах виробництва машина перетворюється в знаряддя праці для все більшої кількості трудівників села, а значить, змінюється характер і зміст їх праці.

Види праці при соціалізмі — промислова і сільськогосподарська, розумова і фізична — з точки зору соціально-економічної мають спільні ознаки. Однак їм властиві і відмінності. Праця в промисловості на сучасному етапі на відміну від аграрної характеризується більш високим рівнем технічної озброєності, більш розвинутою спеціалізацією. Ці відмінності долаються в процесі комуністичного будівництва. Найважливішим фактором, який змінює характер і зміст аграрної праці, сприяє її зближенню з працею індустріальною, є комплексна механізація і автоматизація виробництва. Вони роблять працю різноманітнішою, кваліфікованішою, складнішою, змістовнішою, творчою, а значить, і привабливішою. А це в свою чергу відкриває широкі можливості для прояву здібностей працюючого, застосування його науково-технічних знань. З другого боку, така праця стимулює підвищення загальноосвітнього

²¹ Щербіцкий В. В. Научно-технический прогресс — забота партийная, с. 190, 192.

²² Веретьохін А. Помідори збирає комбайн. — Сільські вісті, 1979, 19 верес.

²³ Внедрение новой техники и прогрессивных технологий в сельскохозяйственное производство. Доклады на Всесоюзном совещании-семинаре в г. Тернополе (июнь 1971). — К., 1971, с. 83.

²⁴ Див.: Ленін В. І. Аграрне питання і «критики Маркса» — Повне збір. творів, т. 5, с. 130.

і кваліфікаційно-професійного рівня колгоспників і робітників радгоспів, посилює прагнення молоді до оволодіння технікою. Корінні зміни виробничо-технічних функцій працівників під впливом комплексної механізації виробництва супроводжуються інтелектуалізацією фізичної праці, її зближенням з працею розумовою.

Комуністична партія розглядає комплексну механізацію сільського господарства, всіх галузей агропромислового комплексу як одну з найважливіших умов успішної реалізації Продовольчої програми СРСР. Програмою передбачено завершити її в землеробстві і тваринництві в основному в період до 1990 р. Розрахунки показують, що впровадження технічних засобів і технічних комплексів, передбачених системою машин для комплексної механізації в зазначений період, дозволить значно скоротити затрати праці в рослинництві, а в тваринництві це дасть можливість зменшити обслуговуючий персонал ²⁵.

Вищим ступенем розвитку технічного прогресу є автоматизація виробництва. Вона все ширше впроваджується на тваринницьких комплексах, особливо на виробництві яєць і м'яса птиці, на молочно-товарних фермах. Якщо в механізованому виробництві переважає виконавська трудова функція, тобто безпосереднє управління працюючою машиною, то в автоматизованому — функція спостереження, контролю, настройки, програмування. Показовою в цьому плані може бути праця нинішньої доярки — майстра машинного доїння корів. Обслуговуючи доїльний апарат «Карусель», вона витрачає на суто ручну працю лише 3,1% свого робочого часу, 93,2% йде на активне спостереження за роботою апарата і машинно-ручне управління, решта часу — на контроль за продукцією ²⁶.

Або візьмемо операторів промислових комплексів по вирощуванню бройлерів, відгодівлі свиней і великої рогатої худоби. В своїй роботі по догляду за птахопоголів'ям і худобою 85—90% робочого часу вони витрачають на контроль за автоматикою і на її регулювання, налагодження обладнання ²⁷.

Отже, автоматизація виробництва, яка становить сутність сучасної науково-технічної революції, породжує великі соціальні зміни. Вона докорінно змінює трудові функції людини й її взаємовідносини з технікою в процесі виробництва. Важкі фізичні, малокваліфіковані, непривабливі види робіт замінюються інтелектуально насиченими видами. Працівник в усе більшій мірі стає регулювальником, наладчиком, програмістом технологічного процесу, а не елементом, що безпосередньо включений в нього. Це обумовлює зростання творчих функцій праці, веде до дальшого зближення фізичної праці з розумовою. Із впровадженням автоматизації зростає питома вага висококваліфікованих працівників і спеціалістів, зайнятих на обслуговуванні автоматичної техніки і технології.

На зміну характеру і змісту аграрної праці, ролі і місця людини у виробничому процесі великий вплив робить електрифікація сільського господарства, яка становить основу технічного прогресу. Слід відзначити, що до березневого Пленуму ЦК КПРС слабо розв'язувалися ці питання. На початку 1965 р. сільське господарство країни споживало тільки 4% електроенергії, що вироблялась, у тому числі лише 2% йшло на виробничі потреби ²⁸. Курс, взятий партією на неухильне збільшення

²⁵ Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації. Матеріали травневого Пленуму ЦК КПРС 1982 року, с. 43; Аграрная политика КПСС на современном этапе, с. 110.

²⁶ Советское крестьянство. Краткий очерк истории. (1917—1970) — М., 1973, с. 522, 523.

²⁷ Социальная структура развитого социалистического общества в СССР. — М., 1976, с. 106.

²⁸ Пленум Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза 24—26 марта 1965 года, с. 22.

приросту енергетичних потужностей, зростання постачання електроенергії сільському господарству, приніс позитивні наслідки.

У восьмій п'ятирічці до державних електромереж підключені всі колгоспи, радгоспи і населені пункти в сільській місцевості України²⁹. У 1983 р. споживання електроенергії сільським господарством республіки зросло порівняно з 1965 р. у 4,9 раза³⁰.

Соціальний аспект впровадження електроенергії в колгоспно-радгоспне виробництво полягає в тому, що воно є однією з найважливіших умов перетворення аграрної праці в різновидність індустріальної, докорінно змінює технологію виробництва, підвищує його ефективність, забезпечує економію трудових ресурсів. Так, використання однієї кіловат-години економить у середньому півтори людино-години живої праці³¹. Лише на основі значного використання електроенергії можна завершити комплексну механізацію всіх галузей сільського господарства, широко впровадити автоматизацію.

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР у січні 1979 р. прийняли постанову «Про заходи по дальшому розвитку електрифікації сільського господарства», в якій передбачено довести в 1985 р. обсяг споживання електроенергії на селі до 170—190 млрд. кВт-г, забезпечити далі впровадження електроенергії в сільськогосподарське виробництво для комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів у тваринництві і рільництві³². Великомасштабні завдання по збільшенню використання електроенергії в сільському господарстві країни висунуті в Продовольчій програмі СРСР. У 1990 р. воно буде становити 210—235 млрд. кіловат-годин³³.

Важливим напрямом науково-технічного прогресу в сільському господарстві є хімізація, яка в сучасних умовах стала одним з найбільш могутніх факторів інтенсифікації землеробства і тваринництва. У восьмій—десятій п'ятирічках були вжиті енергійні заходи, спрямовані на розвиток тукової промисловості, широке впровадження в колгоспно-радгоспне виробництво досягнень хімії. За короткий строк у країні була створена могутня індустрія хімізації сільського господарства. В результаті поставки мінеральних добрив колгоспам і радгоспам республіки в 1966—1982 рр. зросли (в розрахунку на умовні одиниці) з 5429 тис. т до 20 145 тис. т³⁴, тобто в 3,7 раза.

Широка хімізація сільського господарства породила і нові організаційні форми роботи по агрохімічному обслуговуванню колгоспів і радгоспів. Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР (серпень 1979 р.) «Про створення єдиної спеціалізованої агрохімічної служби в країні» створювалася єдина спеціалізована агрохімічна служба — Все-союзне виробничо-наукове об'єднання по агрохімічному обслуговуванню сільського господарства (Союзсільгоспхімія). Нею передбачалося організувати на основі госпрозрахунку виробничо-наукові об'єднання по агрохімічному обслуговуванню сільського господарства в союзних республіках і виробничі об'єднання в автономних республіках, краях, областях і районах (міжрайонні), а в господарствах — пункти хімізації³⁵.

²⁹ XXIV з'їзд Комуністичної партії України. 17—20 березня 1971 року. Стен. звіт.— К., 1972, с. 25.

³⁰ Підрахунки автора за кн.: Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 году. Стат. ежегод.— К., 1981, с. 74; УРСР у цифрах у 1983 році. Корот. стат. збірник.— К., 1984, с. 42.

³¹ Бугуцький О. Технічний прогрес — основа підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.— Економіка Радянської України, 1976, № 11, с. 16.

³² КПСС в резолюциях..., — М., 1981, т. 13, с. 317.

³³ Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації, с. 44.

³⁴ Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 году, с. 164; УРСР у цифрах у 1983 році, с. 58.

³⁵ КПСС в резолюциях..., т. 13, с. 470—476.

Відповідно до цієї постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР у 1979 р. в республіці створено виробничо-наукове об'єднання «Укрсільгоспхімія»³⁶. Його виробничі підрозділи нагромадили певний досвід організації агрохімічного обслуговування господарств, підвищення родючості ґрунтів. Про це свідчить робота Первомайського агрохімкомплексу на Харківщині, створеного ще в 1975 р. В його розпорядженні — складські приміщення загальною місткістю більше 20 тис. т, 67 тракторів, 66 автомобілів, 44 тукорозкидачі та інша техніка. Комплекс має ремонтну майстерню, зарядний пункт на дев'ять місць, гараж, градирню.

Первомайський райком партії, первинні парторганізації господарств зосередили свою увагу на питаннях добору, розстановки, виховання кадрів для агрохімкомплексу — агрономів, агрохіміків, механізаторів. При цьому особлива увага зверталась на їх роботу в нових умовах. Предметом турбот райкому партії було також вдосконалення організаційної структури агрохімкомплексу. Основна виробнича одиниця на комплексі — механізований загін по вивезенню і внесенню в ґрунт мінеральних добрив. Із зростанням концентрації виробництва здійснена спеціалізація виробничих підрозділів. Були створені спеціалізовані загони по окремих операціях — кожний для внесення певного виду добрив. Це дозволило зблизити інтереси агрослужби і господарств, впровадити в порядку експерименту більш досконалу оплату праці, заробіток поставлений у залежність від кінцевих результатів — урожайності.

Впровадження промислової технології використання мінеральних і органічних добрив у поєднанні з іншими організаційними заходами дало можливість у минулому відсталому районі вийти в передові. У 1982 р. район досяг найвищого в області врожаю зернових — по 34 ц з га, на 5 ц більше від середньообласного. В 1981 р. досвід роботи Первомайської районної парторганізації по підвищенню ефективності використання засобів хімізації в колгоспах і радгоспах був схвалений ЦК Компартії України і ЦК КПРС. Виходячи з цього досвіду, Харківський обком партії і облвиконком прийняли постанову про створення агрохімкомплексів і в решті районів області³⁷.

Хімізація сільського господарства поряд із створенням умов для забезпечення більшої стійкості і ефективності землеробства веде до значних соціальних змін. Вона розширює і зміцнює матеріальну основу соціальних перетворень, сприяє дальшому поглибленню професіоналізації праці, збільшенню в аграрному секторі долі висококваліфікованої праці за рахунок нових масових професій і спеціальностей, підвищенню культурно-технічного рівня колгоспного селянства, а отже, веде до дальшого зближення його з робітничим класом.

Істотний вплив на соціальні зрушення робить меліорація земель. У період, що розглядається, меліорація стає одним з найважливіших факторів вирішення корінних питань сільського господарства. На травневому (1966 р.) Пленумі ЦК КПРС була розроблена довгострокова програма проведення меліоративних робіт практично в усіх зонах країни³⁸. Її характеризують зріслі масштаби і комплексність, перехід до будівництва сучасних іригаційних і осушувальних систем високого інженерного класу.

Під керівництвом Комуністичної партії накреслена програма послідовно втілювалася в життя. Так, площі зрошувальних і осушених земель на Україні збільшилися після 1966 р. в 2,7 раза і становили в 1984 р. понад 5,2 млн. га (13% від загальної кількості сільськогосподарських угідь). З цих земель колгоспи і радгоспи одержують близько 20%

³⁶ Створено об'єднання «Укрсільгоспхімія» — Рад. Україна, 1979, 18 верес.

³⁷ Луценко С. Центры плодородия. Идет совершенствование агрохимической службы. — Известия, 1982, 20 авг.; Повышают эффективность химизации земледелия. — Правда, 1982, 21 авг.; Мисниченко В. Агрохимкомплекс харків'ян. — Сільські вісті, 1982, 26 жовт.

³⁸ КПРС в резолюціях..., т. 9, с. 101—106.

продукції землеробства, в тому числі майже п'яту частину картоплі, третю — льоноволокна, четверту — кормів, 57% овочів³⁹.

Партійні організації колгоспів і радгоспів республіки нагромадили значний досвід використання меліорованих земель. Це можна бачити на прикладі первинної парторганізації ордена Леніна колгоспу ім. Татарбунарського повстання Татарбунарського району на Одещині. Ще до здачі в експлуатацію зрошувальної системи, в період 1967—1970 рр., партком і правління колгоспу організували масову підготовку спеціалістів для обслуговування поливних агрегатів. Було підготовлено 370 різних спеціалістів. В наступні роки меліоратори вдосконалювали свої професійні знання в школі підвищення кваліфікації, створеній при колгоспі.

Партком і правління колгоспу багато уваги приділяли організації праці меліораторів. Основною виробничою одиницею стали 18 механізованих поливних ланок по 8—12 чол. кожна. Ланка обслуговувала 2—3 дощувальні установки. Перед початком поливного сезону вони отримували план-графік поливів на весь сезон із зазначеним режимом зрошення закріплених за ними площ і переліком сільськогосподарських культур. Висока забезпеченість кадрами дозволяла проводити поливні роботи цілодобово.

Комуністи колгоспу предметно займалися організацією соцзмагання серед меліораторів. Підсумки змагання ланок підбивалися щоквартально з врученням переможцю перехідного Червоного прапора парткому і правління колгоспу, а серед екіпажів дощувальних установок — щодеканно з врученням перехідного вимісла. Змістовна, цілеспрямована робота первинної парторганізації принесла відповідні результати. Так, за роки дев'ятої п'ятирічки виробництво зерна в колгоспі збільшилося в 1,5 раза, овочів — в 1,9, виробництво м'яса — в 1,4 раза.

Досвід роботи первинної парторганізації ордена Леніна колгоспу ім. Татарбунарського повстання по мобілізації колгоспників на ефективне використання зрошувальних земель в 1976 р. схвалений Одеським обкомом партії. Обком партії вжив заходів, щоб цей досвід став надбанням парторганізації всіх колгоспів області, що мають зрошувальні землі. На базі парторганізації колгоспу був проведений обласний семінар керівників і спеціалістів господарств, в якому взяли участь 470 чол. Здійснені інші організаційні заходи⁴⁰.

Значну увагу питанням розвитку меліорації земель та їх господарському освоєнню приділяли партійні організації Херсонської, Кримської та інших областей. Підвищилась ефективність використання меліоративних земель в цілому по республіці. Наприклад, у дев'ятій п'ятирічці колгоспи і радгоспи УРСР отримали з цих земель продукції на 8,3 млрд. крб., в 1,9 раза більше, ніж у восьмій⁴¹.

Соціальні наслідки здійснюваної меліорації полягають у тому, що вона сприяє зростанню технічної озброєності сільського господарства. А це значить, що колгоспи і радгоспи поповнюються великим загonom спеціалістів нових професій. Так, у Кримській області лише в десятій п'ятирічці було підготовлено і перепідготовлено для роботи на меліорованих землях близько 8 тис. операторів і машиністів дощувальних машин, 16 тис. майстрів зрошувального землеробства, 2,3 тис. машиністів насосних станцій⁴².

Отже, проведення меліорації і використання меліорованих земель, як і хімізація, супроводжуються процесом розвитку колгоспного селянства як класу. Його внутрікласова структура за кваліфікаційно-професійною ознакою все більше наближається до структури робітничого класу. Розвивається внутрікласова структура й аграрного загону робіт-

³⁹ Горобець О. Меліорація і врожай.— Сільські вісті, 1984, 18 лип.

⁴⁰ Партархів Одеського обкому партії, ф. 11, оп. 117, спр. 23, арк. 6, 7; спр. 66, арк. 5, 6.

⁴¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 985, арк. 37.

⁴² Гаркуша М. Меліорація на службі врожаю.— Рад. Україна, 1981, 19 серп.

ничого класу як соціальної групи, відбувається його зближення з індустріальним робітничим класом.

У прискоренні науково-технічного прогресу в сільському господарстві, як і в цілому в народному господарстві, особлива роль належить науці. Вона сприяє перетворенню сільського господарства в розвинуту індустріальну галузь, соціальному розвитку села. Великі завдання перед сільськогосподарською наукою поставив березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС⁴³. Питання розвитку сільськогосподарської науки, підвищення її ефективності були предметом турботи партії і в наступні роки. В постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому підвищенню ефективності сільськогосподарської науки і зміцненню її зв'язку з виробництвом» (1976 р.) визначені основні напрями розвитку наукових досліджень з метою дальшого піднесення сільського господарства⁴⁴.

Питання розвитку науки, зокрема сільськогосподарської, підвищення її вкладу в здійснення науково-технічного прогресу аграрного сектора економіки знаходяться в полі зору ЦК Компартії України, обкомів, міськомів і райкомів партії. Лише в 80-і роки воно неодноразово обговорювалося ЦК Компартії України і по ньому прийняті відповідні рішення. Так, республіканські збори партійно-господарського активу в квітні 1982 р. обговорили питання «Про хід виконання рішень XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України по прискоренню науково-технічного прогресу і зміцненню зв'язку науки з виробництвом». В прийнятій резолюції поставлено відповідальні завдання і перед сільськогосподарською наукою. На квітневому (1983 р.) Пленумі ЦК Компартії України йшлося «Про хід здійснення республіканських цільових комплексних програм і підвищення ролі наукових установ Академії наук УРСР і галузевих інститутів у розв'язанні завдань науково-технічного прогресу». В січні 1984 р. ЦК Компартії України розглянув питання «Про роботу партійних організацій Жашківського району Черкаської області і Стрийського Львівської області по використанню досягнень науки в сільськогосподарському виробництві»⁴⁵.

Виконуючи рішення партії, наукові установи, вчені республіки внесли значний вклад у науково-технічний прогрес сільського господарства. Їм належить значна роль у створенні високопродуктивних сортів рослин і ліній тварин, у розробці нових прогресивних і економічних технологій виробництва продуктів рослинництва і тваринництва, більш досконалих прийомів і методів обробки ґрунту, в створенні машин для комплексної механізації сільськогосподарського виробництва. Так, сорти пшениці, виведені вченими Миронівського ордена Леніна науково-дослідного інституту селекції і насінництва пшениці, який довгі роки очолював двічі Герой Соціалістичної Праці В. М. Ремесло, займають понад десяту частину полів усього світу. Вони відзначаються високою врожайністю, стійкістю до хвороб, великою місткістю білка в зерні і відмінними хлібопекарськими якостями⁴⁶.

Значні досягнення і інших селекціонерів. Лише за роки дев'ятої п'ятирічки Українським науково-дослідним інститутом землеробства і його дослідними станціями виведено і районовано 17 нових сортів сільськогосподарських культур, які займають значні площі в колгоспах і радгоспах республіки⁴⁷.

Про вклад, який роблять учені республіки в науково-технічний прогрес сільського господарства, свідчить і діяльність Всесоюзного науково-

⁴³ Пленум Центрального Комітета Коммунистической партии Советского Союза 24—26 марта 1965 года, с. 237.

⁴⁴ КПРС в резолюціях..., — К., 1983, т. 12, с. 330—344.

⁴⁵ Рад. Україна, 1982, 17 квіт.; 1983, 28 квіт.; 1984, 26 січ.

⁴⁶ Кузьменко М. Вчені — сільському господарству. — Вечірній Київ, 1979, 21 серп.

⁴⁷ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 1113, арк. 31.

виробничого об'єднання ефіроолійних культур. Пого працівники тільки за останні роки дев'ятої п'ятирічки із 118 розроблених тем виконали на рівні винаходів і захистили авторськими свідоцтвами 86 (72%), 3 машини запатентовані за кордоном. Створено 27 видів нової техніки, з яких 22 пройшли державні випробування і рекомендовані у виробництво. Господарства почали отримувати не окремі агрегати, а комплекс машини⁴⁸.

Вчені республіки беруть активну участь у реалізації загальнореспубліканських цільових програм науково-технічного прогресу «Агрокомплекс», «Цукор» і «Праця», які є важливою складовою частиною плану одинадцятої п'ятирічки республіки. Тільки в першому році цієї п'ятирічки введено і передано виробництву 45 сортів і гібридів сільськогосподарських культур⁴⁹.

Отже, внаслідок постійної уваги партії після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС неухильно зростала інтенсивність зв'язку науки з сільськогосподарським виробництвом. Учені брали активну участь у створенні нової техніки і технології, вивели немало сортів сільськогосподарських культур і ліній тварин, враховуючи при цьому вимоги сучасних прогресивних технологій. Цим самим вони сприяли і вирішенню соціальних питань на селі, зокрема таких, як скорочення важкої фізичної праці і кількості зайнятих на окремих ділянках виробництва, зростання рівня інтелектуалізації аграрної праці.

Науково-технічний прогрес не обмежується змінами в техніці, технології. Він впливає і на головну продуктивну силу — працівника. Практика свідчить, що без випереджаючого загальноосвітнього і професійного розвитку робітника, колгоспника, механіка, інженера, організатора виробництва неможливе успішне впровадження і використання техніки. Тому партія приділяє виняткову увагу підготовці і перепідготовці кадрів масових технічних професій для сільського господарства. В результаті за період з 1965 по 1982 р. кількість механізаторів у колгоспах, радгоспах і міжгосподарських сільськогосподарських підприємствах країни зросла в 1,5 раза (з 309 тис. до 4499 тис. чол.). В республіці за цей час кількість механізаторів збільшилася з 655 тис. до 962 тис. чол.⁵⁰.

Багатий досвід підготовки механізаторів, підвищення їх технічних знань нагромадили парторганізації Кіровоградщини, Херсонщини та ін. В Херсонській області під керівництвом парторганізацій комсомольські організації, господарські органи широко розгорнули масове загальне технічне навчання молоді. Тільки в 1977—1978 рр. було підготовлено 24 тис. трактористів-машиністів, майстрів машинного доїння та інших спеціалістів, а в 1979 р. — понад 36 тис.⁵¹.

Однак, незважаючи на значну роботу, яка проводилась по підготовці і перепідготовці кадрів механізаторів, внаслідок їх великої плінності, обумовленої різними причинами, у багатьох колгоспах і радгоспах республіки не вистачало трактористів, комбайнерів, інших механізаторів. Щорічно із сільськогосподарських підприємств більшості областей УРСР вибувало до 15—20% механізаторів. Внаслідок цього в деяких колгоспах і радгоспах наявність кадрів з окремих спеціальностей на 25—30% менше потреби в них⁵².

⁴⁸ Там же, арк. 7, 8.

⁴⁹ Підвищувати ефективність сільськогосподарської науки.— Рад. Україна, 1982, 5 берез.

⁵⁰ Підраховано автором за кн.: Народное хозяйство СССР в 1982 г., с. 294; Народное хозяйство Украинской ССР в 1975 году.— К., 1976, с. 279; Народное хозяйство Украинской ССР. Стат. ежегод. к 60-летию образования Союза Советских Социалистических Республик.— К., 1982, с. 191.

⁵¹ Идеино-воспитательная работа на селе в современных условиях.— К., 1981, с. 243.

⁵² Там же, с. 34.

І як наслідок, в частині господарств ще низький коефіцієнт змінної роботи машин. Невисокий він був і в цілому по республіці — в перші роки дев'ятої п'ятирічки, наприклад, коефіцієнт використання машинно-тракторного парку становив 1,1⁵³. Партиї організації республіки працюють нині над вирішенням цього питання. Важливою передумовою його розв'язання є здійснення заходів, накреслених травневим (1982 р.) Пленумом ЦК КПРС⁵⁴.

Таким чином, в умовах розвинутого соціалізму в результаті цілеспрямованої діяльності КПРС, в тому числі і Компартії України, в сільському господарстві республіки широко впроваджуються досягнення науки і техніки, швидкими темпами відбувається його технічне переозброєння. Аграрний сектор економіки по технічному рівню і характеру свого розвитку все більше перетворюється на індустріальне виробництво. У дальшому технічному переозброєнні сільського господарства велику роль відіграють рішення травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому підвищенню технічного рівня і якості машин та обладнання для сільського господарства, поліпшенню використання, збільшенню виробництва і поставок їх у 1983—1990 роках»⁵⁵.

З розширенням і поглибленням науково-технічного прогресу відбувається переозброєння аграрної праці. Зменшується доля і полегшується важка фізична праця в рослинництві і тваринництві, відбувається широка технізація та індустріалізація сільськогосподарської праці, що веде до ліквідації істотних відмінностей між працею аграрною і індустріальною, фізична праця зближується з розумовою. Зближення сільського господарства і промисловості по технічному озброєнню, яке проходить під впливом науково-технічного прогресу, є матеріальною основою подолання істотних відмінностей між робітничим класом і колгоспним селянством, містом і селом.

А. Е. Гаврилюк

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Резюме

В статье раскрывается деятельность партийных организаций Украины по осуществлению научно-технического прогресса в сельском хозяйстве в 1966—1984 гг. и решение на его основе социальных задач на селе.

⁵³ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 981, арк. 37.

⁵⁴ Див.: Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації, с. 55—57, 107—108.

⁵⁵ Рад. Україна, 1983, 10 квіт.

60-річчя утворення Молдавської РСР та Комуністичної партії Молдавії

М. Ф. МОВІЛЯНУ (Кишинів), П. Л. РИБАЛКО (Кишинів)

РОЗКВІТ МОЛДАВСЬКОЇ РСР У БРАТНІЙ СІМ'І НАРОДІВ СРСР

Одним з величних завоювань Великого Жовтня, досягнень ленінської політики КПРС в ході побудови реального соціалізму в нашій країні стало розв'язання національного питання. Історична заслуга дальшого розвитку марксистського вчення про тісний діалектичний взаємозв'язок процесів ліквідації соціального та національного гноблення належить В. І. Леніну, який розробив науково обґрунтовану теорію і політику справді соціалістичного вирішення цієї проблеми. Головним для її розв'язання Володимир Ілліч вважав класову боротьбу пролетаріату за завоювання політичної влади, створення нового, вільного від експлуатації людини людиною суспільства¹.

У написаній вождем Великої Жовтневої соціалістичної революції та прийнятій II Всеросійським з'їздом Рад відозві «Робітникам, солдатам і селянам!» урочисто було проголошено, що Радянська влада негайно вирішить корінні питання соціального й політичного життя народів, зокрема, «...забезпечить усім націям, які населяють Росію, справжнє право на самовизначення»².

Ленінські принципи національної політики успішно втілюються в життя. Переконливим підтвердженням цього є становлення і розвиток Радянської Молдавії, трудящі якої разом з усім радянським народом 12 жовтня минулого року урочисто відзначають історичну дату — 60-річчя утворення Молдавської РСР і Компартії Молдавії.

Великий Жовтень, який відкрив епоху революційного оновлення світу, ознаменував корінний поворот і в долі молдавського народу, приніс йому, як й іншим народам нашої країни, визволення від соціального та національного гніту. Під прямим впливом соціалістичної революції, за допомогою ЦК РСДРП(б) і Радянського уряду на чолі з В. І. Леніном та під безпосереднім керівництвом більшовиків трудящі краю 1 (14) січня 1918 р. встановили владу Рад на всій території Молдавії³. Соціалістична революція перемогла тут в процесі тріумфальної ходи Великого Жовтня. Підводячи підсумок цієї перемоги в центрі та на місцях, В. І. Ленін відмічав: «Ми пройшли переможним тріумфальним походом більшовизму з кінця в кінець величезної країни. Ми підняли до свободи і до самостійного життя найнижчі з пригноблених царизмом і буржуазією верств трудящих мас»⁴. Це сприяло розгортанню соціалістичного будівництва в краї, створенню молдавської національної радянської державності. Проте за умов розв'язаної внутрішньою та зовнішньою контрреволюцією громадянської війни, незважаючи на героїчний опір трудящих і революційних солдатів, королівська Румунія у змові з молдавськими буржуазними націоналістами в перші місяці 1918 р. захопила Бессарабію. Ліквідувавши революційні завоювання, окупанти відновили буржуазно-поміщицькі порядки, встановили колоніальний режим — режим терору та грабежу.

¹ Див.: Ленін В. І. Робітничий клас і національне питання.— Повне збір. творів, т. 23, с. 145.

² Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 35, с. 11.

³ Летопись важнейших событий истории Коммунистической партии Молдавии.— Кишинев, 1976, с. 84.

⁴ Ленін В. І. Головні завдання наших днів.— Повне збір. творів, т. 36, с. 76.

Про свавілля, яке панувало в Бессарабії в роки окупації (1918—1940 рр.) свідчать, зокрема, матеріали, що просочилися в періодичну пресу боярської Румунії того періоду. Так, у центральному органі її унітарних профспілок «Вяца мунчітоаре» зазначалося, що «...в Бессарабії експлуатація праці виходить за будь-які межі...»⁵. Навіть у буржуазній румунській газеті «Курентул» відображено, що у всіх бідняків, які не спроможні платити податки, забирають все — аж до рваної білизни..., з дітей, що плачуть, здирають одержу... Пускаються в хід кулаки та палки, жандарми нікого не жаліють — навіть вагітних жінок»⁶.

Трудащі Бессарабії, керовані комуністами, розгорнули непримиренну боротьбу проти встановленого насильно кривавого режиму. Комуністична партія і Радянський уряд ніколи не мирилися із загарбанням Бессарабії, примусовим розчленуванням молдавської нації на дві частини, а радянські люди ніколи не залишалися байдужими до горя і страждань населення окупованого краю. ЦК партії, особисто В. І. Ленін вживали заходів з метою подання допомоги народу краю у його героїчній боротьбі за відновлення влади Рад і возз'єднання з соціалістичною Батьківщиною⁷. Володимир Ілліч навесні 1919 р. безпосередньо керував багатоплановою роботою по підготовці до визволення Бессарабії. 28 квітня 1919 р. за допомогою ЦК КП(б)У і Бессарабського бюро при ЦК РКП(б) був утворений Тимчасовий робітничо-селянський уряд краю. У його Маніфесті проголошувалося, що Бессарабія утворює Радянську Соціалістичну Республіку, яка входить до складу РСФРР⁸.

Виявляючи піклування про поліпшення діяльності комуністичного підпілля в окупованій Бессарабії, ЦК РКП(б) 4 травня 1919 р. за участю В. І. Леніна розглянув питання про недопустимість існування там кількох незалежних бюро та необхідність покласти керівництво партійною роботою в краї на ЦК КП(б)У. Згідно з цією вказівкою в середині травня 1919 р. ЦК КП(б)У були розпущені Бессарабські комітети та бюро і створено Оргкомітет по скликанню другої обласної Бессарабської партконференції⁹. Турбота і допомога ЦК РКП(б), особисто В. І. Леніна стали важливою передумовою розвитку комуністичного руху в Бессарабії, забезпечення його авангардної ролі у боротьбі робітничо-селянських мас за відновлення Радянської влади в краї та возз'єднання його з соціалістичною Вітчизною.

Революційно-визвольна боротьба трудящих Бессарабії велася безперервно протягом 1918—1940 рр. Вона виявлялася в страйках робітників та виступах селян, вуличних демонстраціях, збройних повстаннях. У січні 1919 р. на півночі Бессарабії почалося героїчне Хотинське повстання, яке з самого початку набуло народно-визвольного характеру і охопило 82 населені пункти Хотинського, а також ряд волостей Сороцького і Бельцького повітів. На заклик місцевих більшовицьких організацій та ревкомів, очолюваних Й. Волошенком-Мардар'євим, Н. Адажієм, Г. Бабунцем, В. Крючковим, В. Долганюком, В. Раренком, Л. Руснаком, В. Чебаном та іншими, на боротьбу з окупантами і місцевими визискувачами піднялося понад 30 тис. повстанців¹⁰. Хоча цей масовий і героїчний

⁵ Цит. за: Афтенюк С. Я. Социалистическая революция в Молдавии: факты и домыслы. — Коммунист Молдавии, 1983, № 1, с. 91.

⁶ Там же.

⁷ Див.: Ленин В. И. Биографическая хроника. — М., 1978, т. 7, с. 163—164, 182, 256, 500; Копанский Я. М. Ленинская линия: Из истории борьбы РКП(б) и Советского государства против империалистической интервенции в Бессарабии за воссоединение края с социалистической Отчизной. — Советская Молдавия, 1984, 24 апр.

⁸ Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917—1920 гг.: Сб. документов и материалов. — Кишинев, 1967, с. 293—294.

⁹ Див.: Очерки истории Коммунистической партии Молдавии. Изд-е 3, переработанное и дополн. — Кишинев, 1981, с. 106.

¹⁰ Летопись важнейших событий истории Коммунистической партии Молдавии, с. 96—97.

виступ був жорстоко придушений, трудящі краю продовжували боротьбу. Свідченням цього є Бендерське повстання, яке спалахнуло у травні 1919 р. Вершиною революційних битв стало Татарбунарське збройне повстання (вересень 1924 р.) — найбільший селянський виступ того часу. В ньому взяла активну участь значна кількість населення багатонаціонального півдня Бессарабії: молдаване, росіяни, українці, болгари і гагаузи. Його учасники визволили волосний центр Татарбунари і 16 вересня 1924 р. на багаточисленному мітингу проголосили Бессарабію Молдавською Радянською Республікою. Це повстання було жорстоко придушене за допомогою значних військових сил загарбників.

У наступні роки не вщухала боротьба трудящих краю проти окупантів. Організатором і керівником її була підпільна обласна комуністична організація Бессарабії. В ході визвольного руху населення краю висунуло з свого середовища полум'яних революціонерів, сміливих і талановитих організаторів народних мас, зокрема таких, як Г. І. Старий, П. Д. Ткаченко, Й. І. Бадаєв, К. С. Сирбу, І. П. Фуртуне, Х. Н. Лівшиць, А. К. Оніка, І. А. Бужор, С. Д. Бурлаченко та ін.

В молдавських районах, розташованих на лівому березі Дністра, що входили до складу Української РСР, після переможного завершення громадянської війни налагоджувалося мирне життя, зміцнювалися органи Радянської влади.

Процес становлення молдавської радянської національної державності проходив у надзвичайних умовах, коли Бессарабія залишалася під іноземною п'ятою, і відбувався лише в лівобережній частині Молдавії. Він особливо посилювався з утворенням багатонаціональної Радянської Держави. І Всесоюзний з'їзд Рад (30 грудня 1922 р.) проголосив утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підкреслив, що Союз РСР «є добровільним об'єднанням рівноправних народів, що за кожною республікою забезпечено право вільного виходу з Союзу, що доступ у Союз відкрито всім соціалістичним радянським республікам як існуючим, так й тим, які мають виникнути в майбутньому...»¹¹.

В складних конкретно-історичних умовах трудящі Молдавії, керовані партійними організаціями, створювали і зміцнювали свою радянську національну державність, йдучи пліч-о-пліч з братніми народами країни, використовуючи їх багатий досвід. Вже в перші роки мирного будівництва в її лівобережних районах були відновлені та набирали сили органи державної влади. Легендарний герой громадянської війни Г. І. Котовський у бесіді з М. В. Фрунзе та С. М. Будьонним, яка відбулася в 1923 р. в Москві, висловив тверде переконання, що молдавський народ за допомогою російського пролетаріату створить свою радянську республіку¹².

На початку лютого 1924 р. Г. І. Котовський, П. Д. Ткаченко, С. С. Тимов та інші комуністи направили в ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У відповідну записку, в якій обґрунтовувалася необхідність утворення Молдавської РСР. Записка відбивала прагнення молдавського народу до утворення своєї національної радянської державності¹³. ЦК РКП(б), ознайомившись з нею, запитав думку М. В. Фрунзе, який не раз бував у Молдавії і добре знав стан справ там. Він гаряче підтримав це прохання такими словами: «Я особисто — за...»¹⁴.

ЦК РКП(б), виходячи з принципів ленінської національної політики й враховуючи прагнення трудящих краю, доручив ЦК КП(б)У вжити необхідних заходів щодо створення радянської державності молдавського народу. 7 березня 1924 р. Політбюро ЦК КП(б)У розглянуло

¹¹ Образование Союза Советских Социалистических Республик: Сб. документов.— М., 1972, с. 380—381.

¹² Образование Молдавской ССР и создание Коммунистической партии Молдавии: Сб. документов и материалов.— Кишинев, 1984, с. 44.

¹³ Там же, с. 45.

¹⁴ Там же.

це питання і визнано доцільним виділення у складі УСРР Молдавської автономної області. Разом з тим воно вказало на необхідність повернутися до цього питання після його вивчення¹⁵.

Перед обговоренням відповідних матеріалів про створення Молдавської республіки ЦК РКП(б) доручив М. В. Фрунзе зробити висновок по них. 25 липня 1924 р. він інформував ЦК партії: «В районі Придністров'я доводилося бувати особисто і я констатую, що на північ від Тирасполя йде суцільна смуга з переважаючим молдавським населенням. Як адміністративний центр можна було б дати м. Тирасполь. Нарешті, впливає момент міжнародний. Утворення хоча б невеликої за територією Молдавської республіки чи області стане в наших руках могутньою зброєю впливу на настрої робітничо-селянських мас Бессарабії у розумінні зміцнення надій на позбавлення від румунського гніту»¹⁶.

Враховуючи той факт, що трудящі краю в численних резолюціях зборів, мітингів, сходів виявляли гаряче прагнення до створення своєї національної соціалістичної державності, виходячи з ленінських принципів радянського національно-державного будівництва, Політбюро ЦК РКП(б) 29 липня 1924 р. прийняло постанову «Про Молдавську СРР», якою визнано за необхідне утворити МАСРР в складі УСРР, і доручило М. В. Фрунзе нагляд за найшвидшим втіленням в життя цього рішення¹⁷. Ця історична для молдавського народу постанова Комуністичної партії відображала об'єктивну закономірність розвитку соціалістичної нації та вірність ленінським заповітам. Нею визначалася форма радянської державності в Молдавії в той період, у тих конкретно-історичних обставинах, коли її правобережна частина залишалася тимчасово окупованою боярською Румунією.

Постанова Політбюро ЦК РКП(б) викликала нове піднесення політичної активності народних мас лівобережного Придністров'я і стала програмою діяльності партійних й радянських організацій в справі завершення підготовчої роботи по створенню Молдавської АСРР та її партійної організації. Це питання обговорювалося на пленумах районних комітетів партії, засіданнях виконавчих комітетів Рад, на зборах трудящих міст і сіл Лівобережної Молдавії. В газеті «Известия ЦИК СССР и ВЦИК» 26 серпня 1924 р. зазначалося: «Рух молдавського населення на користь утворення Молдавської республіки розростається, охопивши буквально все Придністров'я. В молдавських селах Тея, Глинное, Токмазея, Слободзея та Григоріополь відбулися великі сходи молдаван, що вилилися в маніфестації, які настійно вимагали організації Автономної Молдавської Республіки»¹⁸.

Відбиваючи загальну волю молдавського народу, III сесія Всеукраїнського ЦВК восьмого скликання 12 жовтня 1924 р. ухвалила історичне рішення про утворення в складі УСРР Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки^{18а}. Були визначені кордони МАСРР. З метою керівництва партійними організаціями новоствореної республіки та скликання I-ї Все молдавської обласної партконференції ЦК КП(б)У 15 жовтня того ж року утворив організаційне бюро¹⁹. Скликана в грудні 1924 р. ця партконференція завершила організаційне оформлення Молдавської обласної партійної організації²⁰.

Утворення молдавської радянської національної державності та партійної організації республіки, зазначається в постанові ЦК КП

¹⁵ Очерки истории Коммунистической партии Молдавии, с. 129.

¹⁶ Образование Молдавской ССР и создание Коммунистической партии Молдавии, с. 54—55.

¹⁷ Там же, с. 55.

¹⁸ Там же, с. 65—66.

^{18а} Там же, с. 85.

¹⁹ Рост и организационное укрепление Коммунистической партии Молдавии 1924—1974: Сб. документов и материалов.— Кишинев, 1976, с. 22.

²⁰ Очерки истории Коммунистической партии Молдавии, с. 137.

Молдавії «Про 60-річчя утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки і створення Комуністичної партії Молдавії», «...стало справді історичною подією, яка сприяла ліквідації вікової економічної відсталості молдавського народу, його національному відродженню на шляху до соціалізму»²¹

Тісні державно-правові зв'язки між молдавським та сусіднім українським народами відкрили широкі можливості для подання Україною дійової братньої допомоги Молдавії у розвитку економіки та культури. Трудящі новоствореної республіки, керовані партійною організацією, ще енергійніше продовжили діяльність по здійсненню глибоких соціалістичних перетворень у всіх сферах суспільного життя.

Особливо бурхливо почали розвиватися всі галузі народного господарства МАСРР в роки перших п'ятирічок. Швидко відбувався в той період процес соціалістичної індустріалізації, яка мала визначальний вплив на створення промислової бази і формування робітничого класу в республіці. Протягом перших двох п'ятирічок були створені консервна, будівельна, виноробна, борошномельна та інші галузі промисловості. Були побудовані такі великі підприємства, як консервні заводи ім. Ткаченка, ім. 1-го Травня, Глинянський, винно-коньячний завод, механічний завод ім. Кірова, лісотарний комбінат, введені в дію значні на той час енергетичні потужності. В 1940 р. валова продукція промисловості Молдавії зросла у 633 рази в порівнянні з 1913 р.²² Розвиток соціалістичної промисловості зміцнював і розширював суспільну власність у цій провідній галузі економіки, забезпечив витіснення капіталістичних елементів, зростання робітничого класу, сприяв зміцненню його ролі в суспільстві. Якщо до революції на кустарних підприємствах, які знаходилися на території Молдавської АРСР, працювали трохи більше, ніж 600 чол., то в 1939 р. на державних і кооперативних підприємствах республіки налічувалося близько 20 тис. робітників, а у всьому її народному господарстві — майже 51 тис. чол.²³

Успішно здійснювався в молдавському селі її ленінський кооперативний план, що зумовило формування нового соціалістичного класу — класу колгоспного селянства. В 1940 р. в республіці було 233 колгоспи, 40 радгоспів і 14 машинно-тракторних станцій, оснащених потужною на той час технікою²⁴. Близько 98% селянських господарств були колективізовані²⁵.

Значні успіхи, досягнуті трудящими республіки в ті роки і в сфері культури. Було ліквідовано неписьменність серед дорослого населення і здійснено обов'язкову загальну семирічну освіту, створені вищі й середні спеціальні навчальні заклади, підготовлено значну кількість кадрів для народного господарства. В середині 30-х років в Молдавській АСРР, як і по всій країні, соціалізм в основному переміг. Це історичне завоювання було закріплено в конституції МАРСР (1938 р.). Будівництво соціалізму в республіці супроводжувалося зміцненням союзу робітничого класу і трудящого селянства, дружби молдавського народу з братніми радянськими народами. Зміцнилася молдавська радянська державність, зростала її роль у господарському і культурному будівництві.

Тоді як на Лівобережному Придністров'ї успішно відбувалося будівництво нового суспільства, на окупованій частині краю, в Бессарабії, продовжувалася боротьба народних мас за визволення від національного

²¹ Советская Молдавия, 1984, 19 июня.

²² Молдавский экономический административный район.— Кишинев, 1961, с. 5.

²³ Грекул А. В. Расцвет молдавской социалистической нации.— Кишинев, 1974, с. 67.

²⁴ Победа Советской власти в Молдавии.— М., 1978, с. 260.

²⁵ Народное хозяйство СССР за 60 лет: Юбилейный стат. ежегодник.— М., 1977, с. 270.

і соціального гноблення, возз'єднання з рідною Вітчизною. Рішучі й принципи дії Комуністичної партії та Радянського уряду щодо мирного розв'язання бессарабського питання сприяли успішному завершенню понад двадцятирічної визвольної боротьби трудящих краю. 28 червня 1940 р. Бессарабія була визволена і назавжди повернулася у лоно Радянської Вітчизни. В результаті цього справедливого акта виникли необхідні передумови для завершення становлення молдавської радянської національної державності. Відновлення Радянської влади в краї викликало високу політичну активність трудящих Молдавії. На багатолюдних мітингах вони висловлювали просьбу про утворення союзної республіки.

Враховуючи суверенну волю молдавського народу і керуючись принципами ленінської національної політики, VII сесія Верховної Ради СРСР 2 серпня 1940 р. ухвалила закон про утворення союзної Молдавської РСР²⁶, а 14 серпня того ж року ЦК ВКП(б) прийняв рішення про перетворення Молдавської обласної партійної організації в Комуністичну партію (більшовиків) Молдавії²⁷. Перший з'їзд КП(б) Молдавії, який відбувся 6—8 лютого 1941 р., завершив організаційне оформлення республіканської парторганізації.

За допомогою всіх братніх народів нашої країни трудящі Молдавії успішно приступили до ліквідації наслідків окупаційного режиму. Почалися соціалістичні перетворення в правобережних районах МРСР. Швидкими темпами зміцнювалася там матеріальна база сільського господарства. Братні республіки подали велику допомогу новоутвореним МТС цих районів у справі укомплектування кваліфікованими кадрами. Лише РРФСР і Україна направили туди 1566 механізаторів²⁸. Піклування КПРС і Радянського уряду про молоду республіку виявлялося в найрізноманітніших сферах її життя.

Так, 21 серпня 1940 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову «Про заходи по Бессарабії і Північній Буковині», якою були визначені шляхи створення енергетичної бази, відбудови, реконструкції та спорудження нових промислових підприємств тощо²⁹.

Віроломний напад фашистської Німеччини та її сателітів на СРСР перервав мирну працю радянських людей. Війна стала тяжким і суворим випробуванням її для Молдавії. Гітлерівські окупанти ліквідували національну державність молдавського народу, його революційні завоювання, реставрували буржуазно-поміщицькі порядки. На боротьбу проти ворога героїчно піднялися трудящі Молдавії, як і всієї нашої багатонаціональної Батьківщини. Очолили цю справедливую боротьбу комуністи. В перші місяці війни в республіці було створено два підпільні райкоми та міськком партії, мережу підпільних партійних організацій, 147 партизанських загонів і груп³⁰. Виникнувши в суворі дні 1941—1942 рр., комуністичне підпілля розросталося, набирало сил, ставало дедалі масовішим. Значного розмаху на тимчасово окупованій території республіки набрав й партизанський рух. У 1943—1944 рр. лише в двох з'єднаннях і семи загонах налічувалося 4,5 тис. народних месників. Вони пройшли по тилах противника понад 8 тис. кілометрів, знищили 25 тис. гітлерівців, пустили під укіс і підірвали 300 залізничних ешелонів, знищили понад 100 танків, бронемашин і бронетранспортерів, 20 літаків,

²⁶ Образование Молдавской ССР и создание Коммунистической партии Молдавии, с. 215—216.

²⁷ Летопись важнейших событий истории Коммунистической партии Молдавии, с. 290.

²⁸ Див.: Шемяков Д. Е. Один из боевых отрядов КПСС.— Коммунист Молдавии, 1984, № 6, с. 32.

²⁹ Социалистическая индустриализация и развитие рабочего класса Советской Молдавии. 1926—1958 гг.: Сб. документов и материалов.— Кишинев, 1970, с. 83—85.

³⁰ Очерки истории Коммунистической партии Молдавии, с. 294; Коммунистическое подполье Молдавии. 1941—1944.— Кишинев, 1984, с. 5.

сотні автомашин, десятки складів ворога³¹. Сини і дочки Молдавії пліч-о-пліч з іншими народами нашої країни відважно билися проти фашистських загарбників. Яскравим виявом тісної єдності та бойової співдружності воїнів різних національностей стали і бої на території Молдавії. Влітку 1944 р. напередодні Ясссько-Кишинівської наступальної операції, в результаті якої було завершено визволення Молдавії, тільки у з'єднаннях 2-го Українського фронту крім сотень тисяч воїнів-росіян билися понад 237 тис. українців, близько 10 тис. молдаван, 5,5 тис. білорусів, 4,5 тис. казахів, стільки ж вірмен та багато представників інших національностей³².

Батьківщина високо оцінила ратні подвиги воїнів, підпільників та партизанів. За мужність і героїзм, виявлені в боях, понад 250 тис. солдатів та офіцерів — уродженців Молдавії були нагороджені орденами і медалями СРСР, а 18 чол. — удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу³³.

Війна і трирічна окупація завдали економіці республіки величезних збитків. Компартія Молдавії очолила боротьбу трудящих мас за відродження народного господарства. Республіка відчувала постійну підтримку ЦК ВКП(б) і Радянського уряду, велику допомогу всіх братніх радянських народів. Постановою РНК СРСР від 24 червня 1944 р. «Про невідкладні заходи по відбудові сільського господарства в районах Молдавської РСР, визволених від німецько-румунської окупації» передбачалося відродити в республіці 28 МТС, 30 ремонтних майстерень. Їй було виділено значну кількість тракторів, запасних частин до сільськогосподарських машин, 14 тис. голів худоби тощо³⁴.

В стислі строки було переборено величезні труднощі й відроджено, розвинуто далі на новій технічній основі промисловість, транспорт, здійснено колективізацію селянських господарств правобережних районів республіки. На кінець четвертої п'ятирічки в МРСР налічувалося понад 600 відбудованих і споруджених заново підприємств державної промисловості та промислової кооперації³⁵.

Успіхи індустріалізації створювали умови для перемоги соціалізму не тільки в місті, а й в селі. Якщо на початку 1949 р. в республіці налічувалося 815 колгоспів, які об'єднували 27% селянських господарств, то на 1 січня 1951 р. було понад 1.6 тис. колгоспів, що охоплювали 97,1% господарств. Їм належало 99% земельної площі³⁶. III з'їзд Компартії Молдавії (1951 р.) зробив висновок: «В республіці здійснена суцільна колективізація і ліквідований останній експлуататорський клас — куркульство. Перемога колгоспного ладу, будучи найбільш глибоким революційним перетворенням на селі, назавжди позбавила наше селянство від куркульської експлуатації та злиднів, створила невичерпні можливості для розвитку всіх галузей сільського господарства, піднесення культури землеробства»³⁷. З'їзд зафіксував у своїх рішеннях перемогу соціалізму в усіх сферах народного господарства республіки.

В наступний період трудящі Молдавії під керівництвом ЦК КПРС, в братньому союзі з російським, українським та іншими народами СРСР, при їх всебічній допомозі зробили великий крок вперед у господарському і культурному будівництві. Незважаючи на те, що близько дев'яти десятих населення Молдавії стало на соціалістичний шлях лише

³¹ Шемяков Д. Е. Указ. соч., с. 33.

³² Коренев А. А. КПСС — организатор боевого содружества советских народов в борьбе с фашистскими захватчиками (на материалах Молдавской ССР). — В кн.: Братский союз — основа расцвета советских республик. — Кишинев, 1982, с. 144.

³³ Советская Молдавия, 1984, 19 июня.

³⁴ Летопись важнейших событий истории Компартии Молдавии, с. 318—319.

³⁵ Славное сорокалетие. 1924—1964. — Кишинев, 1964, с. 20.

³⁶ Третий съезд Коммунистической партии большевиков Молдавии. 30 марта — 2 апреля 1951 г. — Кишинев, 1951, с. 19, 61.

³⁷ Там же, с. 19.

в 1940 р., вона на кінець 50-х років перетворилася на розвинуту індустріально-аграрну республіку з передовою культурою і наукою³⁸.

Використовуючи переваги соціалізму, спираючись на братню допомогу всіх народів Союзу РСР, Радянська Молдавія, розвиваючись у єдиному народногосподарському комплексі, добила великих успіхів у всіх сферах політичного, економічного, соціального і культурного життя в 60-х—80-х роках. Небаченими в історії темпами розвивається промислове виробництво — головна й провідна галузь народного господарства. Його питома вага у валовому суспільному продукті республіки становить нині 60%. В МРСР діє понад 550 великих промислових підприємств і об'єднань, оснащених сучасною технікою. Загальний обсяг цього виробництва в 1983 р. зріс у порівнянні з довоєнним рівнем в 62 рази³⁹. Чільне місце в індустрії республіки займає машинобудування. В цій галузі налічується понад 100 підприємств і об'єднань електротехнічної промисловості, приладобудування, хімічного та нафтохімічного машинобудування. Республіка виготовляє на експорт понад 300 найменувань виробів, які поставляються в 65 країн світу⁴⁰.

Тісні економічні зв'язки, співробітництво і взаємодопомога, які встановилися між республіками, дедалі розширюються і вдосконалюються, що у свою чергу сприяє розвитку міжреспубліканської кооперації і найбільш ефективній спеціалізації промислового виробництва. Молдавська РСР одержує з союзних республік продукцію 93 галузей і сама відправляє їм вироби 72 галузей⁴¹. Метал, вугілля, газ, хімічна сировина, деревина становлять дві третини товарів, які ввозяться в республіку. Так, з України надходить понад 90% вугілля та 70—80% металу, з РРФСР і Білорусії — нафтопродукти, а райони Західного і Східного Сибіру поставляють їй деревину⁴². Спільними зусиллями братніх республік зводяться найважливіші народногосподарські об'єкти.

У спорудженні на березі Кучурганського лиману (на кордоні з Україною) гіганта енергетики — Молдавської ГРЕС ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції брали участь понад 4 тис. чол. — досвідчених будівельників і спеціалістів, серед яких були представники 32 національностей та народностей Союзу РСР. Понад 500 підприємств країни поставляли цій будові машини, обладнання, будівельні матеріали. Молдавська ГРЕС дає електроенергію не тільки народному господарству республіки, а й ряду областей України⁴³. Те ж саме можна сказати й про інші новобудови республіки, зокрема Кишинівський тракторний завод⁴⁴.

У суз'яв'ї братніх республік Молдавська РСР добила значних успіхів у розвитку сільського господарства. Магістральним шляхом його розвитку стала концентрація та спеціалізація виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції. Склався і успішно функціонує агропромисловий комплекс, у якому виробляється понад 60% валового суспільного продукту та більше половини національного доходу республіки⁴⁵. На початку 1984 р. в Молдавії поряд з 363 колгоспами, 469 радгоспами і радгоспами-заводами успішно діяли 376 міжгосподарських підприємств⁴⁶. Складовою частиною агропромислового комплексу республіки стали нові організаційно-економічні структури, що включають виробництво і промислову переробку сільськогосподарської продукції. Добре зарекомендували себе союзно-рес-

³⁸ Очерки истории Коммунистической партии Молдавии, с. 443.

³⁹ Советская Молдавия, 1984, 19 июня.

⁴⁰ Там же, 13 июня.

⁴¹ Гроссу С. К. В братской семье. — Коммунист, 1982, № 12, с. 74.

⁴² Советская Молдавия, 1982, 28 мая.

⁴³ Там же, 1984, 20 мая.

⁴⁴ Див. докладніше: Там же, 13 июня.

⁴⁵ Там же, 19 июня.

⁴⁶ Молдова Сочналистэ, 1984, 21 июня.

публіканські аграрно-промислові об'єднання «Молвинпром», а також «Молдплодовочпром», перетворене в січні 1981 р. в Міністерство плодоовочевого господарства Молдавської РСР, «Молдтютюнпром» та їх територіальні підрозділи. Органічне поєднання в одному підприємстві промислового і сільськогосподарського виробництва дало змогу спеціалізувати їх сировинну базу в певному напрямі, забезпечити ритмічне постачання сировини для переробки, краще її використовувати. Інтеграція дала змогу залучити тисячі селян до індустріальної праці, підвищити їх кваліфікацію.

На підвищення темпів сільського господарства помітний вплив справляє соціалістичне змагання трудівників полів Молдавії та братніх республік. Особливо великого розмаху набрало трудове суперництво з трудящими Української РСР. Якщо в роки восьмої п'ятирічки ним було охоплено 14 районів України та Молдавії, то в одинадцятій—майже всі райони МРСР змагаються з колгоспами і радгоспами братньої сусідньої республіки⁴⁷. Так, у 1982 р. договори про соціалістичне змагання підписали 25 колективів Чадир-Лунзького району з такою ж кількістю колективів Бершадського району Вінницької області⁴⁸. Змагаючись за досягнення високих рубежів, намічених XXVI з'їздом КПРС, Продовольчою програмою СРСР, друзі-суперники допомагають один одному, постійно обмінюються передовим досвідом.

Прикладом багаторічної дружби і взаємодопомоги є соціалістичне змагання двох колгоспів: «Маяк» з с. Ружниці Окницького району та дніпровського села Худяки Черкаської області. Трудове суперництво стало дійовим фактором дальшого піднесення сільськогосподарського виробництва обох господарств. За 22 роки їх змагання чистий прибуток українського колгоспу зріс на 82%, а молдавського — на 84%, обсяг продажу державі зерна збільшився відповідно на 55 і 79%, а молока — в 2,4 і 1,4 рази⁴⁹. За підсумками Всесоюзного соціалістичного змагання по організації зимівлі худоби за період 1981—1982 рр. колгосп «Маяк» с. Ружниці став переможцем і був нагороджений Почесною грамотою ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ.

Переведення сільського господарства на індустріальну основу, створення великої переробної промисловості, широкий розвиток соціалістичного змагання трудівників полів і ферм Молдавії з хліборобами братніх республік забезпечили високий рівень інтенсифікації виробництва, дали змогу значно збільшити його обсяг. У середньому за рік одинадцяті п'ятирічки в МРСР зібрано понад 2,4 млн. т зерна, понад 2 млн. т фруктів та винограду, надано 1,2 млн. т молока. Нині в розрахунок на 100 га сільськогосподарських угідь у республіці виробляється продукції на 120,2 тис. крб., що є найвищим показником в країні⁵⁰.

Бурхливий розвиток промисловості та інших галузей народного господарства привели до глибоких змін в соціальній структурі населення республіки. Середньорічна чисельність робітників та службовців збільшилася у порівнянні з 1940 р. більше ніж у 15 разів і досягла в середині 1984 р. 1587 тис.⁵¹ Республіканська партійна організація приділяє постійну увагу підготовці кадрів кваліфікованих робітників. В результаті незмірно зріс робітничий клас республіки — органічна складова частина багатонаціонального робітничого класу Союзу РСР, підвищилася його виробнича і суспільно-політична активність, зросла його роль та посилювався вплив як провідної сили суспільства. Питома вага робітників серед зайнятих в народному господарстві республіки становить близько 60%⁵². У своїх рядах робітничий клас виховав багатьох ушавлених

⁴⁷ Нет крепче сплала.— Кишинев, 1979, с. 105.

⁴⁸ Молдова Социалистэ, 1982, 12 нояб.

⁴⁹ Там же, 1983, 19 нояб.

⁵⁰ Советская Молдавия, 1984, 12 мая.

⁵¹ Там же, 26 июля.

⁵² Там же, 1983, 19 июня.

передовиків, які йдуть в авангарді соціалістичного змагання і науково-технічного прогресу. Серед них Герої Соціалістичної Праці слюсар-інструментальник виробничого об'єднання (ВО) «Хвиля» І. Ф. Ботезат, токарь ВО «Молдавгідромаш» В. Д. Іовиця, шліфувальник тираспольського заводу «Електромаш» І. О. Павлов, розкрійниця виробничого взуттєвого об'єднання «Зориле» В. С. Одобеску, ткаля Бендерського шовкового комбінату В. О. Фірсова та багато інших.

З року в рік зростає чисельність народної інтелігенції. Нині в народному господарстві республіки зайнято 401,9 тис. спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою, що в 23 рази більше, ніж в 1940 р.⁵³

Високі темпи розвитку економіки Молдавської РСР зумовили пламонірне підвищення матеріального і культурного добробуту трудящих. Тільки за роки десятої п'ятирічки реальні доходи населення республіки зросли на 21,5%, а виплати і пільги з суспільних фондів споживання — на 36,7%. За останні 10 років 1,2 млн. чол. поліпшили свої житлові умови. Безкоштовну медичну допомогу населенню подають близько 60 тис. медичних працівників⁵⁴.

Велика перетворююча сила соціалізму, ленінської національної політики КПРС знайшла своє яскраве втілення і в сфері народної освіти, науки та культури. В Радянській Молдавії, як і по всій країні, вирішене завдання надзвичайної важливості — в основному здійснено перехід до обов'язкової загальної середньої освіти. За післявоєнні роки в республіці побудовані 2284 школи на 830,6 тис. учнівських місць, дошкільних закладів — на 233,4 тис. місць. У Молдавській РСР працює 8 вузів і 51 середній навчальний заклад⁵⁵.

За роки Радянської влади в Молдавії сформувався великий науковий потенціал, виникла розвинута мережа наукових закладів і організацій, розгорнуто широкі дослідження по багатьох актуальних напрямках. У 1982 р. в республіці налічувалося майже 9,3 тис. наукових працівників, у тому числі 254 доктори і 3811 кандидатів наук⁵⁶. Лише за роки десятої п'ятирічки від впровадження у народне господарство Молдавії науково-дослідних праць одержано близько 300 млн. крб. прибутку⁵⁷.

Провідним науковим центром республіки є АН МРСР. Творче співробітництво наукових закладів, що входять до неї, з науково-дослідними закладами союзних республік, братня взаємодопомога дали змогу поглибити розробку найважливіших наукових проблем, добитися значного зростання ефективності досліджень, їх якісного рівня. У звітній доповіді ЦК Компартії Молдавії XV з'їзду Комуністичної партії республіки відзначалося, що «...80 процентів всієї тематики по природничих науках АН МРСР сьогодні має безпосередній вихід в народне господарство»⁵⁸.

Дослідження і праці молдавських вчених у ряді галузей науки одержали визнання в нашій країні та за рубежом. Так, розроблені в Інституті прикладної фізики АН МРСР установки електроіскрового зміцнення і легування деталей машин мають високу ефективність і широко використовуються в промисловому виробництві країни. У цьому ж інституті створено серію оригінальних установок «Плазмоліз», що дають змогу набагато збільшити вихід соку з овочей і фруктів. Обробка за допомогою цих агрегатів яблук в Молдавії дає за рік економічний ефект 2,4 млн.

⁵³ Там же.

⁵⁴ Там же.

⁵⁵ Вестник статистики, 1982, № 9, с. 24.

⁵⁶ Народное хозяйство Молдавской ССР в 1982 г., с. 25.

⁵⁷ Правда, 1982, 22 июня.

⁵⁸ XV съезд Коммунистической партии Молдавии. 22—24 янв. 1981 г. — Кишинев, 1981, с. 218.

крб., винограду — 2,7 млн. крб., томатів — 150 тис. крб. Ці установки широко застосовуються на консервних та виноробних заводах Азербайджану, Білорусії, РРФСР, Таджикистану, України, Естонії⁵⁹.

Яскравими фарбами розквітли в братньому союзі радянських республік література і мистецтво молдавського народу. Широко відомі в республіці та за її межами імена письменників, Героїв Соціалістичної Праці — Еміліана Букова і Андрія Лупана, народної артистки СРСР, лауреата Ленінської та Державної премій СРСР і МРСР Марії Біешу, народних артистів СРСР Тамари Чебан, Володимира Курбета, Сергія Лункевича, Домніки Дарієнко, Ніни Масальської, народного художника СРСР Іллі Богдеско, народних артистів МРСР, композиторів Едуарда Лазарева, Євгена Догі та багатьох інших діячів літератури та мистецтва.

Натхненником і організатором епохальних перетворень, здійснених в Молдавії за роки Радянської влади, є Комуністична партія Радянського Союзу. Під керівництвом її ленінського Центрального Комітету організаційно зміцнилася та ідейно загартувалася Компартія Молдавії — невід'ємна складова частина КПРС. Твердо й послідовно проводячи в життя генеральну лінію партії, республіканська парторганізація постійно розширює і зміцнює зв'язки з масами. Вона налічує понад 181 тис. членів і кандидатів в члени КПРС, з яких близько 75% зайняті в сфері матеріального виробництва. Робітники і колгоспники становлять в ній 62%. В її лавах перебувають нині представники 64 національностей і народностей СРСР⁶⁰. Виконуючи рішення XXVI з'їзду партії, наступних Пленумів ЦК КПРС, XV з'їзду Компартії Молдавії, постанову ЦК КПРС «Про роботу ЦК Компартії Молдавії по вдосконаленню стилю і методів діяльності партійних організацій в світлі рішень листопадового (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС» (1983 р.), керуючись настановами і рекомендаціями, які містяться у виступах Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша К. У. Черненко, республіканська партійна організація поліпшує свою багатогранну діяльність по керівництву всіма процесами господарського будівництва, соціально-політичним і духовним життям Радянської Молдавії.

Заслуги трудящих республіки у боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади, героїзм, виявлений ними в боях з ворогами нашої Вітчизни, їх самовіддана праця в ім'я торжества соціалізму, вклад у зміцнення дружби і братнього співробітництва соціалістичних націй і народностей були високо оцінені партією і урядом. Радянська Молдавія нагороджена орденами Леніна, Жовтневої Революції та Дружби народів.

Напередодні славного ювілею велично звучать слова з постанови ЦК Компартії Молдавії «Про 60-річчя утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки і створення Комуністичної партії Молдавії», які відбивають думки кожного трудівника республіки: «Молдавський народ глибоко усвідомлює, що збільшення вкладу всіх республік у розвиток єдиного народногосподарського комплексу країни є надійним гарантом всебічного розвитку її кожної з них. Він вважає за велике щастя належати до єдиної радянської сім'ї і, до кінця вірний прапорові соціалістичного інтернаціоналізму, непорушної дружби та братерства народів, буде й надалі під керівництвом ленінської партії комуністів робити все для того, щоб неухильно змінювалися економічна і оборонна могутність СРСР, примножувалася скарбниця загальнонародної радянської культури»⁶¹.

⁵⁹ Вечерний Кишинев, 1984, 14 апр.

⁶⁰ Советская Молдавия, 1984, 19 июня.

⁶¹ Там же.

Н. Ф. Мовилян, П. Л. Рыбалко

РАСЦВЕТ МОЛДАВСКОЙ ССР В БРАТСКОЙ СЕМЬЕ НАРОДОВ СССР

Резюме

В статье раскрывается влияние победы Великого Октября, образования СССР на становление молдавской национальной советской государственности, создание Коммунистической партии Молдавии. Освещаются вопросы, связанные с образованием МССР, показан ее расцвет, достигнутый под руководством партии в семье советских народов.

* * *

В. Г. САРБЕЙ (Київ)

РОЗВИТОК У ТВОРАХ В. І. ЛЕНІНА,
ДОКУМЕНТАХ І МАТЕРІАЛАХ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
Й РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ІДЕЙ К. МАРКСА
ПРО «РЕСПУБЛІКУ ПРАЦІ»

Одним з найважливіших творів наукового соціалізму є праця К. Маркса «Громадянська війна у Франції». На основі узагальнення досвіду Паризької комуні в ній глибоко розвинуті положення марксистського вчення про класову боротьбу, революцію і державу. Написана у квітні — травні 1871 р., вона вже в червні того ж року була надрукована англійською мовою в Лондоні як відозва Генеральної Ради Інтернаціоналу до всіх членів цієї міжнародної пролетарської організації у Європі та Сполучених Штатах Америки. Згодом побачили світ ще два видання цього геніального твору англійською мовою, два — французькою, а також російською, німецькою, італійською, іспанською і голландською.

Для «Громадянської війни у Франції», як й для багатьох інших творів К. Маркса, за словами його найближчого друга і соратника Ф. Енгельса, притаманне правильне відтворення характеру, значення і неминучих наслідків «...великих історичних подій у той час, коли ці події ще тільки відбуваються перед нашими очима або тільки-но відбулися»¹. При цьому марксові висновки міцно спиралися на революційну практику пролетаріату. Саме досвід Паризької комуні дав йому можливість збагатити вчення наукового соціалізму висновком про характер соціально-економічного ладу і політичної влади у суспільстві переміжного робітничого класу. В. І. Ленін підкреслював, що К. Маркс не вигадав, не сфантазував «нове» суспільство, а обгрупував його суть шляхом видобуття практичних уроків з практичного досвіду масового пролетарського руху².

Як відомо, початок франко-прусської війни 1870—1871 рр. став фактичною передісторією Паризької комуні. Надалі розвиток подій на театрі воєнних дій значною мірою залежав від ходу революційного руху паризького пролетаріату. К. Маркс пов'язав ці події не тільки з прагненням народних мас Франції та Німеччини покінчити в той час

¹ Енгельс Ф. Вступ до праці К. Маркса «Громадянська війна у Франції». — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 22, с. 179.

² Див.: Ленін В. І. Держава і революція. Вчення марксизму про державу і завдання пролетаріату в революції. — Повне збір. творів, т. 33, с. 46.

з кривавою війною, але й з революційною практикою пролетаріату взагалі, визначивши її головний напрям.

Це визначення було сформульоване ним у «Першій відозві Генеральної Ради Міжнародного Товариства Робітників про франко-пруську війну» (липень 1870 р.). Говорячи про солідарність пролетарів Англії, Франції та Німеччини, які рішуче засудили «огидну», «братовбивчу» війну, і пов'язуючи «надії на світліше майбутнє» із зміцненням союзу робітників усіх країн, який «кінець-кінцем викоренив усіякі війни», К. Маркс передбачав, «...що на протилежність старому суспільству з його економічними злиднями і політичним безумством народжується нове суспільство, міжнародним принципом якого буде — *мир*, бо у кожного народу буде один і той самий володар — *праця!*»³.

У «Другій відозві Генеральної Ради Міжнародного Товариства Робітників про франко-пруську війну», яка також закінчувалася революційним гаслом «Vive la Republique!», К. Маркс знову нагадав про мету пролетаріату — визволення праці від експлуатації і заклав французьких робітників використати усі засоби, «...які дає їм республіканська свобода, щоб ґрунтовніше зміцнити організацію свого власного класу»⁴. Таким чином, він поглибив визначення цілей і перспектив міжнародного робітничого руху, пов'язуючи два взаємообумовлені суспільно-політичні завдання: встановлення республіканського ладу й економічне визволення пролетаріату. Однак, узагальнюючи по гарячих слідах процес розвитку поточних політичних подій, К. Маркс розглядав тут окремо одне від одного поняття «республіка» і «праця», оскільки перше було пов'язане з проголошенням 4 вересня 1870 р. буржуазної республіки у Франції, а під «визволенням праці» розумілася перемога пролетарської революції.

І лише у третій, написаній К. Марксом вже після поразки Паризької комуни відозві Генеральної Ради Міжнародного Товариства Робітників, яка була озаглавлена автором «Громадянська війна у Франції», поняття «республіка» і «праця» злиті воедино, як новий комплексний, цілісний політичний термін, багатозначність якого підкреслена написанням обох його складових частин з великих (заголовних) літер. Саме Паризька комуна, за його формулюванням, билася «за визволення праці», поклала «початок *визволенню праці*», свідомо проголосила «своєю метою визволення праці і перебудову суспільства». К. Маркс підкреслював, що всі офіційні заяви комунарів та соціальні заходи, які вони проводили, зміцнили довір'я до «робітничої революції» з боку найрізноманітніших верств трудящих⁵.

Найвидатніший учений-революціонер, який безмежно вірив у те, що пролетарі рано чи пізно зрозуміють суть його теорії і використають її в боротьбі за повалення капіталістичного і побудову соціалістичного ладу, К. Маркс у першому ж начерку праці «Громадянська війна у Франції» пристрасно переконував послідовників свого вчення, що лише робітничий клас зможе перетворити науку із знаряддя класового панування в народну силу, перетворити самих учених із пособників класових передсудів або честолюбних державних паразитів і союзників капіталу на вільних трудівників думки. І тут же він писав: «Наука може виконувати свою справжню роль тільки в Республіці Праці»⁶.

³ Маркс К. Перша відозва Генеральної Ради Міжнародного Товариства Робітників про франко-пруську війну.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 17, с. 7.

⁴ Маркс К. Друга відозва Генеральної Ради Міжнародного Товариства Робітників про франко-пруську війну.— Там же, с. 274.

⁵ Див.: Маркс К. Начерки «Громадянської війни у Франції».— Там же, с. 502, 532, 539, 542.

⁶ Маркс К. Перший начерк «Громадянської війни у Франції».— Там же, с. 540.

Це геніальне пророцтво підтверджується важливим місцем науки в СРСР — першій у світі державі перемігшою пролетарської революції. Як і передбачали основоположники марксизму, наука в соціалістичному суспільстві перетворилася на безпосередню продуктивну силу. На необхідність ще активнішого використання її досягнень, всемірного прискорення темпів науково-технічного прогресу вказувалося в рішеннях XXVI з'їзду КПРС, наступних Пленумів ЦК КПРС, постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по прискоренню науково-технічного прогресу в народному господарстві»⁷. В новій редакції Програми партії, що нині готується Комісією ЦК КПРС, також повинна дістати гідне відображення ідея злиття двох революцій — науково-технічної і соціальної⁸.

Як видно з контексту першого і, особливо, другого начерків «Громадянської війни у Франції», К. Маркс вкладав у поняття «Республіка Праці» найширший державознавчий і політичний зміст. Зокрема, в другому начерку він також згадував Республіку Праці, вказуючи на неї як на альтернативу загниваючому буржуазному суспільству; візрівання ж нового суспільства прямо пов'язував з майбутньою «Соціальною Революцією», початок якій поклала Паризька комуна⁹. Там же і в завершеному варіанті свого твору К. Маркс роз'яснював, що проголошений Паризькою комуну лозунг «соціальної республіки», «яка повинна була усунути... саме класове панування», тому «і була певною формою такої республіки», протиставлявся буржуазній парламентарній республіці, яка зберігала «поневолення праці»¹⁰.

«...Старий світ скорчило від люті, як він побачив червоний прапор — символ Республіки Праці, що майорів над міською ратушею»¹¹, — читаємо у завершеному і виданому за життя К. Маркса варіанті його «Громадянської війни у Франції». Це третій, незафіксований упорядниками «Предметного указателя ко второму изданию «Сочинений К. Маркса и Ф. Энгельса» випадок використання родоначальником наукового соціалізму створеного ним поняття «Республіка Праці»¹². Докладніше це місце викладене в першому начерку рукопису праці К. Маркса, який вперше побачив світ у СРСР мовою оригіналу (англійською) і російською. «Червоний прапор, що його підняла Паризька Комуна, в дійсності увінчує тільки уряд робітників Парижа! — писав К. Маркс. — Вони ясно, свідомо проголосили своєю метою визволення праці і перестрою суспільства! Але справжній «соціальний» характер їх Республіки полягає тільки в тому, що Паризькою Комуну управляють робітники!»¹³.

Основоположник наукового соціалізму вітав республіканський лад, який встановила Паризька комуна. Адже здійснені в його рамках соціальні заходи дали можливість К. Марксу побачити риси майбутньої «Республіки Праці». Її принципова відмінність від буржуазної парламентарної республіки у другому марксовому начерку сформульована геніально просто: «...Робітники добиваються республіки вже не як політичної різновидності старої системи класового панування, а як

⁷ Радянська Україна, 1983, 28 серп.

⁸ Радянська Україна, 1984, 26 квіт.

⁹ Див.: Маркс К. Другий начерк «Громадянської війни у Франції». — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 17, с. 584.

¹⁰ Див.: Маркс К. Громадянська війна у Франції. Відозва Генеральної Ради Міжнародного Товариства Робітників. — Там же, с. 332—333; його ж. Другий начерк «Громадянської війни у Франції». — Там же, с. 592.

¹¹ Маркс К. Громадянська війна у Франції. Відозва Генеральної Ради Міжнародного Товариства Робітників. — Там же, с. 338.

¹² Див.: Предметний указатель ко второму изданию Сочинений К. Маркса и Ф. Энгельса (1—39 тома). М., 1978, ч. 2, с. 281.

¹³ Маркс К. Перший начерк «Громадянської війни у Франції». — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 17, с. 542.

революційного засобу для знищення самого класового панування»¹⁴.

Ідеї «визволення праці» й створення «Республіки Праці», які висунув К. Маркс, були особливо близькими послідовникам його вчення — соціал-демократам Росії, країни, де умови праці мільйонів трудящих, зайнятих у промисловому та сільськогосподарському виробництві, яка нещадно експлуатувалася капіталістами, були особливо нестерпними й внаслідок існування численних феодалських пережитків. Не випадково перша російська соціал-демократична організація, створена в 1883 р. за кордоном Г. В. Плехановим та його однодумцями, називалася група «Визволення праці». Втілення в життя цих же ідей — такою була програмна мета створеного В. І. Леніним у 1895 р. «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» — організації, яка на практиці приступила до з'єднання наукового соціалізму з масовим робітничим рухом і стала зародком Комуністичної партії Радянського Союзу.

В. І. Ленін у той час написав ряд праць, безпосередньо присвячених аналізу становища праці в капіталістичному суспільстві взагалі, в системі державного механізму царської Росії та на конкретних промислових підприємствах Петербурга («До робітників і робітниць фабрики Торнтон», «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах», «Про що думають наші міністри?», «Царському урядові», «Новий фабричний закон», «До російського пролетаріату» та ін.). Ці твори популяризували серед пролетарських мас створені за прикладом петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» тотожні з ним за програмними вимогами, формами і змістом поточної діяльності, а в деяких містах навіть і за назвою масові соціал-демократичні організації.

Написаний у 1895—1896 рр. В. І. Леніним «Проект і пояснення програми соціал-демократичної партії» містив багато положень про становище праці в Росії, шляхи та перспективи боротьби робітничого класу проти експлуатації, соціального і політичного гноблення. «...Є тільки один засіб покласти край експлуатації праці капіталом,— писав Володимир Ілліч,— а саме: знищити приватну власність на знаряддя праці, передати всі фабрики, заводи, рудники, а також усі великі маєтки і т. п. до рук усього суспільства і вести спільне соціалістичне виробництво, яке б спрямовувалося самими робітниками. Продукти, вироблювані спільною працею, будуть тоді йти на користь самих трудящих, а вироблюваний ними надлишок над їхнім утриманням служитиме для задоволення потреб самих робітників, для повного розвитку всіх їх здібностей і рівноправного користування всіма здобутками науки і мистецтва. Тому в програмі й зазначено, що тільки цим може скінчитися боротьба робітничого класу з капіталістами»^{14а}.

Конкретним питанням охорони праці за капіталізму присвячено цілий розділ «[Г]» «Проекту програми Російської соціал-демократичної робітничої партії»¹⁵, який було вироблено редакціями «Искры» і «Зари» при найактивнішій участі В. І. Леніна і прийнято II з'їздом РСДРП. У розділі «[В]» вказувалося, що найближчим політичним завданням партія ставить «...повалення царського самодержавства і заміну його *республікою* на основі демократичної конституції, яка забезпечувала б: ...самодержавство народу, тобто зосередження всієї верховної державної влади в руках законодавчих зборів, утворених з представників народу»^{15а}.

Таким чином, пануючій тоді державно-політичній системі царського самодержавства новостворена пролетарська партія протиставила

¹⁴ Маркс К. Другий начерк «Громадянської війни у Франції». — Там же, с. 592.

^{14а} Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 2, с. 94.

¹⁵ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 6, с. 194—196.

^{15а} Там же, с. 193—194.

зрозумілу найширшим масам трудящих близьку за змістом до марксових ідей про «Республіку Праці» найближчу кінцеву мету класової боротьби пролетаріату — встановлення самодержавства народу. Ідеї родоначальника наукового соціалізму стали добре відомі борцям проти царизму в період першої російської революції, коли одеське видавництво «Буревестник», яке активно використовували більшовики, надрукувало відредагований В. І. Леніним переклад праці «Громадянська війна у Франції». Вождь більшовицької партії усунув численні перекручення тексту, що мали місце в попередньому російському виданні цього твору К. Маркса, вніс суттєві уточнення в політичну та економічну термінологію (всього зроблено понад 530 виправлень), використані пізніше в усіх радянських публікаціях.

В. І. Ленін у період першої російської буржуазної революції 1905—1907 рр. побачив у Радах найкращу форму майбутньої соціалістичної держави. Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. вождь партії більшовиків, орієнтуючи народні маси на здійснення соціалістичної революції, роз'яснював їм, що влада Рад робітничих і селянських депутатів «зовсім не того роду, якого буває взагалі влада в парламентарній буржуазно-демократичній республіці», вона *«того ж типу, якого була Паризька Комуна 1871 року»*¹⁶. Таким чином, В. І. Ленін, слідом за К. Марксом узагальнивши досвід Паризької комуни, а також глибоко проаналізувавши революційну творчість трудящих Росії в період імперіалізму, розвинув марксистську теорію держави.

В період підготовки, проведення і після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції В. І. Ленін знову і знову звертався до історичного досвіду Паризької комуни — першої спроби пролетаріату встановити «Республіку Праці». Природно, засновник Радянської держави, яка і є справжньою Республікою Праці, приділяв велику увагу творчій спадщині основоположників марксизму, насамперед праці «Громадянська війна у Франції» — одному з фундаментальних творів наукового комунізму з питань держави і революції, зразку публіцистично-теоретичної праці, в якій сполучається революційний пафос з величезною точністю і глибиною наукового аналізу.

Нагадаємо ще кілька положень цього твору, які тісно пов'язані своїм змістом з марксовим формулюванням «Республіка Праці». Так, у першому начерку «Громадянської війни у Франції» дається визначення Комуни як політичної форми *«...соціального розкріпачення, визволення праці від узурпаторської влади (рабовласницької влади) монополістів засобів праці, створених самими трудящими або дарованих природою»*^{16а}. Як бачимо, родоначальник наукового соціалізму дуже високо оцінював соціальне значення праці взагалі і, зокрема, у будівництві суспільства «визволеної праці». В завершеному варіанті «Громадянської війни у Франції» він прозорливо передбачив соціалістичне майбутнє людства, коли *«з визволенням праці всі стануть робітниками...»*¹⁷, тобто виробниками матеріальних і духовних цінностей.

З марксовими теоретичними положеннями прямо перегукується зміст ленінської промови на мітингу під час закладання у Москві пам'ятника К. Марксу 1 травня 1920 р. Засновник Республіки Рад, Голова Ради Праці і Оборони (дуже характерним є створення цього вищого органу пролетарської влади в період її формування!) висловив тоді тверду впевненість у тому, що трудящі нашої країни, вшановуючи пам'ять К. Маркса і виконуючи його заповіді, зуміють побудувати

¹⁶ Ленін В. І. Про двовладдя.— Повне зібр. творів, т. 31, с. 140—141.

^{16а} Маркс К. Перший начерк «Громадянської війни у Франції». — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 17, с. 532.

¹⁷ Там же, с. 336.

соціалістичне суспільство, де не буде місця експлуатації людини людиною, і вказав шлях до цього — натхнення, самовіддана праця радянського народу¹⁸.

Символічно також у зв'язку з марксовими думками про «Республіку Праці», що того ж дня В. І. Ленін виступив з промовою на мітингу, присвяченому закладанню у Москві пам'ятника Визволєній праці. Він протиставив праці найманого рабства при капіталізмі справді вільну працю учасників суботника, проведеного тоді ж¹⁹. Це ж питання Володимир Ілліч порушував і в опублікованій трохи раніше в одноденній газеті «Коммунистический Субботник» статті під багатозначною назвою «Від зруйнування вікового укладу до творення нового». В ній розповідалося про перші здійснені Радянською владою на практиці форми комуністичної і соціалістичної праці, підкреслювалося, що найвдячніша і найблагородніша робота будувати нові форми та прийоми залучення людей до праці — це робота багатьох десятиріч²⁰.

Згадуючи про зародження паростків комуністичного ставлення до праці і про їх розвиток за роки Радянської влади, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш К. У. Черненко в одній з промов слушно вдався до такого історичного порівняння: «У 1919 році в Москві робітники-більшовики депо Москва-Сортувальна подали приклад безкорисливої праці на загальне благо. Через шістьдесят п'ять років нинішній Всесоюзний комуністичний суботник зібрав понад 157 мільйонів радянських людей. Такими є тепер розмах і масштаб утвердження колективістських принципів у нашому житті»²¹.

У промові на III з'їзді РКСМ, зверненій до всіх поколінь молодих будівників соціалізму і комунізму, В. І. Ленін особливо наголошував на необхідності виховання у юнаків і дівчат поваги до будь-якої суспільно корисної праці: «Ми повинні всяку працю, хоч би яка вона була брудна і важка, побудувати так, щоб кожний робітник і селянин дивився на себе так: я — частина великої армії вільної праці..., щоб Комуністична спілка молоді виховувала всіх з молодих років у свідомій і дисциплінованій праці»²². Ці ж думки знайшли відображення у прийнятій VIII з'їздом РКП(б) у березні 1919 р. Програмі партії. В ній, зокрема, вказувалося, що радянська школа, виховуючи «всесбічно розвинених членів комуністичного суспільства», зобов'язана здійснювати «тісний зв'язок навчання із суспільно-продуктивною працею»²³.

Радянська Республіка Праці стала першою країною, в якій почали втілюватися у життя геніальні положення «Маніфесту Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса про поєднання виховання з матеріальним виробництвом²⁴. В одному з найважливіших документів Комуністичної партії і Радянської держави — Положенні про єдину трудову школу, яке ВЦВК затвердив 30 вересня 1918 р., зазначалося: «Основою шкільного життя має служити продуктивна праця не як засіб сплати витрат на утримання дітей, але саме як продуктивна суспільно необхідна праця. Вона має бути тісно, органічно пов'язана з навчанням, яке освітлює світлом знання все оточуюче життя. По-

¹⁸ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 41, с. 98.

¹⁹ Див.: Там же, с. 99.

²⁰ Див.: Ленін В. І. Від зруйнування вікового укладу до творення нового. — Там же, т. 40, с. 298, 299.

²¹ Радянська Україна, 1984, 30 квіт.

²² Ленін В. І. Завдання спілок молоді (Промова на III Всеросійському з'їзді Російської Комуністичної Спілки Молоді 2 жовтня 1920 р.). — Повне збір. творів, т. 41, с. 303.

²³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — К., 1979, т. 2, с. 48.

²⁴ Див.: Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 4, с. 430.

стійно ускладнюючись і виходячи за межі безпосередньої обстановки дитячого життя, продуктивна праця має знайомити дітей з найрізноманітнішими формами виробництва, аж до найвищих»²⁵.

Важливою віхою у справі політехнізації школи та змінення зв'язку навчання з продуктивною працею, з суспільним виробництвом стало прийняття ЦК ВКП(б) 25 серпня 1931 р. постанови «Про початкову і середню школу». Центральний Комітет партії зобов'язав колективи промислових підприємств, а також колгоспів, радгоспів і МТС подавати школам всебічну допомогу в справі обладнання майстерень, опанування вчителями виробничих процесів тощо²⁶.

Отже, КПРС незмінно дотримувалася настанов В. І. Леніна, який ще задовго до перемоги Великого Жовтня писав, що не можна уявити майбутнього суспільства без поєднання навчання з продуктивною працею молодого покоління²⁷. В основу розробленої ним широкої програми трудового виховання юнаків і дівчат, розрахованої на довготривалу перспективу розвитку соціалістичного суспільства, було покладено геніальні висновки і передбачення основоположників марксизму.

Як відомо, К. Маркс учив послідовників свого вчення дивитися на працю «в суспільстві і через суспільство» як на джерело багатства і культури²⁸, а історична місія соціалізму, за його словами, полягала і в тому, щоб перетворити працю з підневільної, примусової на першу життєву потребу людини. Пам'ятаючи заповіт К. Маркса про те, що «...при строгому регулюванні робочого часу відповідно до різного віку і при інших запобіжних заходах для захисту дітей раннє поєднання продуктивної праці з навчанням є одним з наймогутніших засобів перебудови сучасного суспільства»²⁹, Радянський уряд багато робить для залучення до суспільно корисної праці навіть підлітків, особливо через систему загальної і середньої спеціальної освіти.

У класичному творі «Критика Готської програми» (1875 р.) К. Маркс розвинув геніальні думки, викладені у «Громадянській війні у Франції», щодо напрямів соціалістичного будівництва в майбутній Республіці Праці, поглибив науковий аналіз особливостей виробництва і розподілу при соціалізмі. А питання про трудове виховання підростаючого покоління привертало його увагу і під час написання «Капіталу». На сторінках цього фундаментального твору є рядки про епоху майбутнього, «...коли для всіх дітей понад певний вік продуктивна праця сполучатиметься з навчанням і гімнастикою не тільки як один із засобів для збільшення суспільного виробництва, але й як єдиний засіб для вироблення всебічно розвинених людей»³⁰.

Ще раніше, в одному з перших великих спільно написаних творів — «Німецькій ідеології» (1845—1846 рр.), основоположники марксизму висунули й обґрунтували положення про те, що суспільне буття людей визначає їх суспільну свідомість, і показали велике значення способу виробництва в усьому суспільному житті. Тим самим була підкреслена вирішальна роль праці у розвитку суспільства, бо, як писали К. Маркс і Ф. Енгельс, «...це таке історичне діло, така основна умова всякої історії, яка (нині так само, як і тисячі років тому) мусить ви-

²⁵ Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов 1917—1973 гг.— М., 1974, с. 135.

²⁶ КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К., 1980, т. 4, с. 544—552.

²⁷ Див.: Ленін В. І. Перли народницького прожектерства.— Повне збір. творів, т. 2, с. 464.

²⁸ Див.: Маркс К. Критика Готської програми.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 19, с. 16.

²⁹ Там же, с. 31.

³⁰ Там же, т. 23, с. 458.

конуватися щодня і щогодини — вже тільки для того, щоб люди могли жити»³¹.

Таким чином, за висловом Ф. Енгельса, в історії розвитку праці марксизм знайшов ключ до розуміння всієї історії суспільства³². К. Маркс науково передбачив ряд загальнозначимих рис соціального ладу, який ішов на зміну капіталізму, насамперед пов'язаних з новим становищем праці в суспільстві: перехід її засобів у власність усього суспільства; безпосереднє включення індивідуальної праці до сукупної колективної праці і пряме визнання її суспільством; колективне присвоєння сукупного суспільного продукту тощо. Організація праці при соціалізмі, за К. Марксом, має ґрунтуватися як на високій свідомості кожної людини, так і на суворій трудовій дисципліні всіх трудящих. Уже в першому варіанті «Капіталу» К. Маркс наголошував на тому, що соціалізм можливий лише тоді, коли «...загальна працьовитість завдяки суворій дисципліні капіталу, через яку пройшли покоління, що змінювали одне одного, розвинеться як загальне надбання нового покоління...»³³.

Працелюбність є однією з найважливіших норм комуністичної моралі. «Сумлінна праця на благо суспільства: хто не працює, той не їсть»³⁴, — так сформульований в Програмі КПРС один з принципів морального кодексу будівника комунізму. В цьому ж стратегічному на-пряму партійному документі вказується, що «кожна працездатна людина повинна брати участь у створенні тих засобів, які необхідні для її життя й діяльності, для добробуту суспільства»³⁵.

Принцип загальності праці зафіксований у статтях 40 і 60 Конституції СРСР³⁶. У цьому проголошеному в 1977 р. Маніфесті суспільства розвиненого соціалізму є її спеціальна стаття, присвячена суспільному значенню праці та ролі Радянської держави — сучасної «Республіки Праці» в її організації. Нагадаємо текст цієї статті 14: «Джерелом зростання суспільного багатства, добробуту народу і кожної радянської людини є вільна від експлуатації праця радянських людей. Відповідно до принципу соціалізму «Від кожного — за здібностями, кожному — за працею» держава здійснює контроль за мірою праці і споживання. Вона визначає розмір податку на доходи, які підлягають оподаткуванню. Суспільно корисна праця та її результати визначають становище людини в суспільстві. Держава, поєднуючи матеріальні і моральні стимули, заохочуючи новаторство, творче ставлення до роботи, сприяє перетворенню праці в першу життєву потребу кожної радянської людини»³⁷.

Важливою ланкою політичної системи загальнонародної Радянської держави є трудові колективи. Згідно з Конституцією СРСР вони беруть участь у вирішенні як державних, так і громадських справ, у плануванні виробництва і соціального розвитку, в підготовці і розстановці кадрів, в обговоренні та вирішенні питань управління підприємствами й установами, у комуністичному вихованні трудящих тощо³⁸. В прийнятому у 1983 р. сесією Верховної Ради СРСР Законі СРСР про трудові колективи — одному з найважливіших законодав-

³¹ Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія. Критика повітряної німецької філософії в особі її представників Фейєрбаха, Б. Бауера і Штірнера і німецького соціалізму в особі його різних пророків. — Там же, т. 3, с. 25.

³² Див.: Енгельс Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії. — Там же, т. 21, с. 302.

³³ Маркс К. Економічні рукописи 1857—1861 років. Частина перша. — Там же, т. 46, ч. 1, с. 256.

³⁴ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — К., 1981, т. 8, с. 275.

³⁵ Там же, с. 274.

³⁶ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. — К., 1977, с. 18, 24.

³⁷ Там же, с. 10.

³⁸ Там же, с. 7—8.

чих актів Радянської держави за всю історію її існування — конкретизовано їх права і обов'язки, значно розширено повноваження трудящих в управлінні підприємствами, установами, організаціями, справами всього соціалістичного суспільства. На значній ролі трудових колективів у сучасному суспільному житті Радянської країни наголошував у промові на лютневому (1984 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш К. У. Черненко: «Кожним великим своїм досягненням наша економіка тією чи іншою мірою зобов'язана творчим починам трудових колективів, їх власним, як прийнято говорити, зустрічним планам»³⁹.

У міру розширення і поглиблення демократизму радянської політичної системи вдосконалюються форми державного керівництва суспільно корисною працею окремих громадян. Враховуючи насущні суспільні потреби народного господарства, Радянська держава за допомогою різних засобів матеріального та морального заохочення стимулює певні види трудової діяльності громадян СРСР. Досягненню цієї самої мети підпорядковано систему безплатного професійного навчання, підвищення трудової кваліфікації і оволодіння новими спеціальностями, організацію професійної орієнтації та працевлаштування. В Конституції СРСР ця система характеризується як одна з матеріальних гарантій права громадян СРСР на працю⁴⁰.

І все ж нинішня постановка навчання і виховання, професійної орієнтації, як відзначено у схвалених Пленумом ЦК КПРС і Верховною Радою СРСР у квітні 1984 р. «Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи», не відповідає суспільним потребам сьогодишнього дня, які вимагають кардинального піднесення місця і рівня трудового виховання у школі як найважливішого фактора формування особи і як засобу задоволення потреб народного господарства в трудових ресурсах. «Поєднання навчання з продуктивною працею, — підкреслюється в цьому документі, — передбачає включення учнів, починаючи з молодших класів, у систематичну, організовану, посилену для їх здоров'я і віку суспільно корисну працю — працю справжню, необхідну суспільству»⁴¹.

Органи державної влади — виконкоми міських і районних Рад народних депутатів зобов'язані, виходячи з потреб народного господарства в кадрах, визначати профіль трудової підготовки учнів шкіл, конкретний характер їх суспільно корисної, продуктивної праці. За допомогою школою закріплюється базове підприємство, яке планує, організує і оплачує виробничу діяльність школярів, причому частина зароблених учнями коштів має направлятися в розпорядження шкільного колективу. Наголошуючи в промові перед робітниками московського металургійного заводу «Серп и молот» на тому, що успішна реалізація шкільної реформи великою мірою залежатиме від заінтересованої участі виробничих колективів, від зміцнення співдружності «школа — підприємство», товариш К. У. Черненко зазначив, що добре організована праця підлітків, чіткий ритм і порядок на виробництві, дух робітничої згуртованості, колективізму справлятимуть великий вплив на школярів, навчатимуть їх науці життя, допомагатимуть у виборі і освоєнні професії, у формуванні високих громадянських якостей⁴².

Доречно нагадати, що «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» ґрунтуються не лише на узагальненні поточної практики соціалістичного будівництва в СРСР, а й на теоретичних висновках, що містяться у працях К. Маркса. Адже саме він вважав тенденцію залучати дітей і підлітків до участі у великій спра-

³⁹ Матеріали позачергового Пленуму Центрального Комітету КПРС 13 лютого 1984 року. — К., 1984, с. 12.

⁴⁰ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 18.

⁴¹ Радянська Україна, 1984, 14 квіт.

⁴² Радянська Україна, 1984, 30 квіт.

ві суспільного виробництва прогресивною, здоровою і законною, запропонував витратити на поліпшення і розширення всіх форм навчально-виховної роботи з молоддю прибутку, одержаний внаслідок розумно організованої і широко розповсюдженої праці дітей і підлітків, особливо підкреслював значення політехнічного навчання, поєданого з освітою, фізичною працею і гімнастикою для розвитку і становлення молодого покоління⁴³.

Певний досвід організації суспільно корисної праці школярів Української РСР нагромаджено в 500 міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, понад 700 навчальних цехах і дільницях на підприємствах, 7 тис. таборів праці і відпочинку старшокласників. У доповіді члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербинського на Пленумі ЦК Компартії України 26 квітня 1984 р. наводилися яскраві приклади організації продуктивної праці старшокласників. Зокрема, в Кам'янці-Подільському Хмельницької області учні виконують замовлення місцевих підприємств на виготовлення 78 видів продукції і створюють її на півміліоні карбованців на рік. Учнівська виробнича бригада Комишуватської середньої школи (Кіровоградська область), наставником якої є О. В. Гіталов, на 56 га вирощує високі врожаї. Школярі за час навчання оволодівають основними механізаторськими та іншими професіями, на практиці знайомляться з такими поняттями, як режим економії, продуктивність праці, госпрозрахунок і собівартість⁴⁴.

У прийнятій ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР постанові «Про поліпшення трудового виховання, навчання, професійної орієнтації школярів і організації їх суспільно корисної, продуктивної праці» вказується на необхідність порушити перед відповідними державними відомствами та міністерствами питання про зниження вікових обмежень для допуску юнаків і дівчат до самостійної роботи з ряду професій, у тому числі про допуск шкільної молоді з 16 років до роботи трактористами і комбайнерами у складі трудових об'єднань під керівництвом наставників, при умові створення безпечних і здорових умов праці, а також розвивати патріотичний рух учнів під девізом «Мій труд впливається у труд моєї республіки»⁴⁵.

XXVI з'їзд КПРС з особливою силою підкреслив, що радянське суспільство — суспільство людей праці. Тому Комуністична партія і Радянська держава її падали докладалимуть зусилля до того, щоб зробити працю людини не тільки більш продуктивною, а й змістовною, цікавою, творчою⁴⁶. В затверджених з'їздом «Основних напрямках економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року» висувається як одне з основних завдань: «Здійснити глибокі перетворення у найважливішій сфері життєдіяльності людей — у праці, поліпшити і полегшити її умови, забезпечити широкі можливості для високопродуктивної і творчої роботи, значно просунутися по шляху стирання істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, перетворення аграрної праці в різновид індустріальної»⁴⁷.

Свого часу К. Маркс у першому начерку «Громадянської війни у Франції» вказував, що розвиток соціалістичного суспільства неможливий без постійної уваги до організації виробництва на засадах «вільної і асоційованої праці»⁴⁸. Нагадавши це теоретичне положення

⁴³ Див.: Маркс К. Інструкція делегатам Тимчасової Центральної Ради з окремих питань.—Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 16, с. 192—193; Запис промов К. Маркса про загальну освіту в сучасному суспільстві.—Там же, с. 573.

⁴⁴ Радянська Україна, 1984, 27 квіт.

⁴⁵ Радянська Україна, 1984, 4 трав.

⁴⁶ Матеріали XXVI з'їзду КПРС.—К., 1981, с. 69.

⁴⁷ Там же, с. 161.

⁴⁸ Див.: Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 17, с. 532.

30 березня 1983 р. на урочистому засіданні в Москві, присвяченому 165-річчю з дня народження і 100-річчю з дня смерті К. Маркса, кандидат у члени Політбюро, секретар ЦК КПРС, академік Б. М. Пономарьов зазначив, що нині в центрі роботи партії перебуває організація праці в найширшому розумінні, спрямована на введення в дію всіх факторів економічної ефективності на всіх поверхах народногосподарського комплексу — від робочого місця і підприємства до загальносоюзного рівня⁴⁹. Наводячи вислів К. Маркса про те, що й при комунізмі праця залишиться «надзвичайно серйозною справою», товариш К. У. Черненко рішуче і недвозначно заявив, що не може бути свідомим будівником нового світу людина, яка не привчена працювати⁵⁰.

В міру вдосконалення суспільства розвинутого соціалізму постійно зростають не тільки можливості для всебічного розвитку радянських громадян, але й вимоги до них з боку Комуністичної партії та Радянської держави. «Найважливішим завданням при цьому, — зазначав на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш К. У. Черненко, — партія вважає виховання у кожної людини потреби в праці, ясного усвідомлення необхідності сумлінної роботи на загальне благо. І суспільне визнання, і матеріальний добробут людини повинні визначатись насамперед тим, як вона працює»⁵¹. Безперечно, цю вимогу до всього працездатного населення нашої країни можна вважати розвитком відповідно до умов реального соціалізму геніальної марксової ідеї про «Республіку Праці».

В. Г. Сарбей

РАЗВИТИЕ В ТРУДАХ В. И. ЛЕНИНА, В ДОКУМЕНТАХ И МАТЕРИАЛАХ
КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ И СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА
ИДЕИ К. МАРКСА О «РЕСПУБЛИКЕ ТРУДА»

Резюме

В статье показано, как идеи К. Маркса о «Республике Труда», об «освобожденном труде», значении трудового воспитания в обществе победившего социализма были развиты В. И. Лениным в первые годы социалистического строительства и воплощаются в жизнь под руководством Коммунистической партии, о чем свидетельствуют материалы XXVI съезда КПСС, июньского (1983 г.), февральского и апрельского (1984 г.) Пленумов ЦК КПСС, директивный документ Коммунистической партии и Советского государства «Основные направления реформы общеобразовательной и профессиональной школы».

⁴⁹ Карл Маркс и современность. М., 1983, с. 44, 45.

Радянська Україна, 1984, 3 берез.

⁵¹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС. 14—15 червня 1983 року. — К., 1983, с. 34.

М. К. ІВАСЮТА (Львів)

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР

Радянський народ під керівництвом Комуністичної партії своєю самовідданою працею втілює в життя величну програму будівництва комунізму. Однією з необхідних умов і складовою частиною побудови комуністичного суспільства є створення всебічно розвинутого і висо-

копродуктивного сільського господарства на основі дальшого розвитку радгоспів і колгоспів.

Успішне здійснення колективізації сільського господарства забезпечило ліквідацію на селі куркульства, створення соціалістичних виробничих відносин у сільському господарстві Країни Рад. Це також стосується і порівняно молодих радянських західних областей УРСР, які майже на 20 років пізніше стали на соціалістичний шлях розвитку.

В той час, коли в Радянському Союзі неухильно підвищувався добробут і культурний рівень робітників та селян, понад 8 млн. трудящих Західної України, Північної Буковини і Закарпатської України знемагали під владою буржуазно-поміщицьких Польщі й Румунії, хортистської Угорщини і капіталістичної Чехословаччини. Сільське господарство Західної України в 20—30-х роках ХХ ст. розвивалося переважно так званим пруським шляхом, для якого було характерне збереження залишків кріпосницьких відносин. Близько 70% землі належало поміщикам і куркулям, тоді як понад 1 млн. бідняцько-середняцьких господарств терпіло від безземелля і малоземелля. Куркульсько-поміщицькі господарства Закарпатської України (8% від загальної кількості господарств) володіли 77% орної землі, а бідняцькі господарства (45% від усіх господарств) — лише 4%. У 1939 р. близько 44% усіх селянських господарств Буковини не мали взагалі землі, 21,3% володіли ділянками менше 1 га, а в руках невеликої групи поміщиків та церкви, якій належало тільки 0,4% усіх господарств, було сконцентровано 33,2% землі¹. Непосильним тягарем для селянства були численні податки, штрафи і натуральні повинності. Переважна частина селян жила в злиднях, працюючи на кабальних умовах у поміщиків і куркулів.

У важких умовах окупаційного режиму трудящі краю розгорнули боротьбу за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Цю боротьбу очолили Комуністична партія Західної України і Буковини, Комуністична організація Закарпатської України, що діяли в складі комуністичних партій Польщі, Румунії та Чехословаччини під керівництвом Комінтерну, в нерозривному зв'язку з ВКП(б) і КП(б)У. Народи СРСР підтримували боротьбу робітників і селян Західної України.

У зв'язку із загостренням суперечностей на міжнародній арені на початку другого етапу загальної кризи капіталізму, піднесенням революційного руху на західноукраїнських землях виникла реальна можливість возз'єднання українського народу в єдиній Радянській державі на закономірній основі втілення в життя історичної справедливості. Революційно-визвольний рух розгортався під впливом соціалістичного будівництва в СРСР, розквіту Радянської України в братній сім'ї радянських народів.

1 вересня 1939 р. фашистська Німеччина напала на буржуазно-поміщицьку Польщу. Над українцями і білорусами нависла загроза поневолення німецьким фашизмом. Уряд Радянського Союзу прийняв рішення про подання допомоги населенню Західної України і Західної Білорусії. 17 вересня 1939 р. Червона Армія почала визвольний похід на західноукраїнські та західнобілоруські землі, врятувавши їх від загарбання фашистською Німеччиною.

Всенародним волевиявленням трудящих визволеного краю було обрання 22 жовтня 1939 р. Народних Зборів Західної України, які відкрилися 26 жовтня. 27 жовтня вони одногоспійно проголосили встановлення Радянської влади на всій території Західної України й ухвалили просити Верховну Раду Союзу РСР прийняти Західну Україну до складу УРСР.

1 листопада 1939 р. відкрилася позачергова V сесія Верховної

¹ Тридцять лет по социалистическому пути.— Вильнюс, 1979, ч. 1, с. 90.

Ради СРСР, яка заслухала й обговорила заяву Повноважної Комісії Народних Зборів. На ній одностайно було прийнято Закон про включення Західної України до складу СРСР з возз'єднанням її з УРСР. Постанову про возз'єднання Західної України ухвалила також 15 листопада 1939 р. позачергова III сесія Верховної Ради УРСР. Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 грудня 1939 р. на території колишньої Західної України було створено Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Ровенську, Станіславську і Тернопільську області².

Завдяки послідовній політиці Комуністичної партії влітку 1940 р. мирним шляхом було розв'язано конфлікт з буржуазно-поміщицькою Румунією. До складу СРСР увійшла Бессарабія та Північна Буковина. 2 серпня того ж року, йдучи назустріч побажанням трудящих визволеного краю, VII сесія Верховної Ради СРСР прийняла Закон про включення Північної Буковини і Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів до складу Української РСР. Відповідно до цього Закону 7 серпня 1940 р. на визволеній території було створено Чернівецьку та Ізмаїльську області УРСР. Вищі законодавчі органи СРСР прийняли закони про націоналізацію банків, промислових і торговельних підприємств, залізничного й водного транспорту та засобів зв'язку на визволених територіях. На них поширювався ленінський Декрет про землю, прийнятий 27 жовтня (9 листопада) 1917 р. II Всеросійським з'їздом Рад³.

Під керівництвом Комуністичної партії трудящі новоутворених західних областей Радянської України широким фронтом почали здійснення соціалістичних перетворень. У грудні 1939 р. на території колишньої Західної України розподіл поміщицьких і монастирських земель був в основному закінчений. 747 тис. безземельних і малоземельних селянських господарств одержали понад 1136 тис. га землі, більше 84 тис. коней, 1,6 тис. волів, значну кількість посівного матеріалу і сільськогосподарського реманенту. 60 тис. безземельних і малоземельних буковинських селян Чернівецької області одержали в 1940 р. від Радянської влади 134 тис. га землі, 6 тис. коней, 1700 голів великої рогатої худоби, 2773 житлових і 2770 господарських будівель тощо⁴.

На землях колишніх поміщиків було утворено 180 радгоспів та інших радянських державних сільськогосподарських підприємств. Селяни звільнялися від орендної плати за землю, численних податків і сплати кабальних боргів поміщикам, куркулям та лихварям. Близько 35% бідняцьких селянських господарств було повністю звільнено від податків. Радянський уряд надав їм кредити, на які було куплено близько 40 тис. корів⁵.

З метою розгортання планового соціалістичного будівництва уряд Радянської України і ЦК Компартії України у лютому 1940 р. затвердили перший Державний план розвитку народного господарства західних областей УРСР, спрямований на ліквідацію їх економічної відсталості⁶. Було вжито ряд інших важливих заходів, зокрема, створено 190 машинно-тракторних станцій, які подавали трудящим селянам велику допомогу в обробітку землі, збиранні й обмолоті хліба. За користування їх послугами для бідняцько-середняцьких господарств була встановлена мінімальна оплата. Для продажу селянам було виділено 300 молотарок, 300 жнивварок, 750 сівалок, 3 тис. кінних плугів,

² Історія Української РСР.— К., 1977, т. 6, с. 504—506.

³ Там же.

⁴ З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР: 36. документів і матеріалів.— К., 1976, с. 6.

⁵ Івасюта М. К. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР.— К., 1962, с. 48.

⁶ Комуніст, 1940, 17 берез.

300 культиваторів та багато інших сільськогосподарських машин і знарядь. В усіх областях і районах організовано земельні відділи, ветеринарні лікарні і пункти, контрольно-насінневі і бактеріологічні станції, сільськогосподарські дослідні станції, бази і контори постачання сільського господарства добривами і машинами⁷. Крім того, уряд Української РСР направив у західні області в 1940 р. 100 агрономів, 400 механіків, 200 бригадирів тракторних бригад, 700 трактористів та інших спеціалістів сільського господарства⁸.

Незважаючи на вжиті заходи, народне, особливо сільське господарство західних областей значно відставало від сільського господарства Радянської країни. Сільськогосподарське виробництво, що базувалося на індивідуальних, одноосібних засадах, можна було підняти тільки на основі колективізації, корінної соціалістичної реконструкції. Цей шлях, який мав істотно поліпшити в цілому соціально-економічне становище трудівників села західноукраїнських областей, вказувало перевірене практикою вчення Комуністичної партії про колективізацію сільського господарства країни, зокрема настанова В. І. Леніна про те, що з перемогою Радянської влади «дальший перехід неминуче полягає в тому, щоб найменш вигідне і найбільш відстале, дрібне, відособлене селянське господарство, поступово об'єднуючись, зорганізувало громадське, велике землеробське господарство»⁹. В цьому полягала одна із загальних закономірностей побудови соціалізму в західних областях УРСР.

Під керівництвом КПРС партійні організації західних областей проводили велику пропагандистсько-агітаційну роботу серед трудящих по підготовці і проведенню колективізації. Партія послідовно дотримувалася важливих настанов В. І. Леніна про те, що тільки «картільний обробіток, товариства селян — ось де порятунок від невідгід дрібного господарства, ось у чому засіб піднесення і поліпшення господарства, економії сил і боротьби з куркульством, дармоїдством і експлуатацією»¹⁰.

Експерсії до колгоспів східних областей України, республіканські, обласні та районні наради з участю передових селян, виступи у пресі, по радіо, проведення лекцій, доповідей, бесід, зборів — все це переконувало трудяще селянство у перевагах колективного господарювання.

Соціалістичні перетворення у сільському господарстві західних областей України почалися в 1939 р. і завершилися у середині 1950 р. переходом одноосібних селянських господарств до колективного ведення сільського господарства. Історію соціалістичної колективізації села західних областей УРСР, яка вже висвітлена в ряді монографій, в тому числі у спеціальних працях¹¹, можна розділити на два етапи — довоєнний і післявоєнний. Слід підкреслити, що як у довоєнний, так і післявоєнний час селян до колгоспів ніхто силою не «заганяв», як це безпідставно твердять буржуазні фальсифікатори історії, в тому числі українські буржуазно-націоналістичні історики.

Селянство західних областей з великим ентузіазмом створювало колгоспи. У січні 1940 р. у селах Уховецьке Ковельського району Волинської області, Сморгдв Млинівського району Ровенської області

⁷ Історія Української РСР, т. 6, с. 512.

⁸ Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. — Львів, 1976, с. 29.

⁹ Ленін В. І. Доповідь про продовольчий податок на зборах секретарів і відповідальних представників осередків РКП(б) м. Москви і Московської губернії 9 квітня 1921 р. — Повне збір. творів, т. 43, с. 133.

¹⁰ Ленін В. І. Промова на нараді делегатів комітетів бідноти центральних губерній 8 листопада 1918 р. — Повне збір. творів, т. 37, с. 171.

¹¹ Черниш Й. Д. Комуністична партія України — організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939—1958). — Львів, 1963; Земля, оновлена комуністами. — Львів, 1969; Столяренко В. П. Ленінським шляхом (Діяльність Комуністичної партії по організаційно-господарському зміцненню колгоспів західних областей Української РСР 1951—1958 рр.). — К., 1968 та ін.

виникли перші колгоспи. Наприкінці року у західних областях уже діяло 529 сільськогосподарських артільей¹². Підсумки 1940 сільськогосподарського року показали, що більшість молодих колгоспів домоглася значних успіхів у своєму господарюванні. Виробничі досягнення сприяли піднесенню добробуту працівників села, підвищенню їх культурного рівня. Перші успіхи колективізації сільського господарства переконували широкі маси селянства в перевагах колгоспного ладу.

Із створенням 29 січня 1941 р. у с. Ленківці Кельменицького району першого колгоспу в Чернівецькій області в колективізацію сільського господарства включилося трудяще селянство Північної Буковини. Весною в цій області налічувалося вже 62 колгоспи. Політична робота партійних організацій західних областей сприяла тому, що навесні 1941 р. там розгорнувся масовий рух за колективізацію сільського господарства. На 1 червня 1941 р. майже в половині сіл західних областей були організовані колгоспи. Всього було створено 2651 сільськогосподарську артілю, що об'єднувала 177 194 селянських господарств, або близько 13% селянських дворів. Крім того, були створені і діяли сотні ініціативних груп по організації колгоспів¹³.

Перші успіхи соціалістичного колгоспного будівництва переконували широкі маси селянства в тому, що колгоспний шлях є єдино правильним. Колективні господарства одержали високі врожаї сільськогосподарських культур, порівняно з одноосібними селянськими господарствами, і забезпечили високу оплату трудодня. Про те, зокрема, свідчили перші господарські успіхи колгоспів у с. Мужилів Підгаєцького району, с. Бриків Шумського району Тернопільської області, с. Уховецьк Ковельського району на Волині, с. Городовичі Хирівського району на Дрогобищині, с. Журавці Рава-Руського району Львівської області та багатьох інших.

Соціалістичні перетворення на селі західних областей УРСР проходили з великими труднощами. Колективізацію намагалися зірвати українські буржуазні націоналісти. Вони, зокрема, вдавалися до саботажу, диверсій, терору проти населення, поширювали різні провокаційні чутки. Проте опір ворожих елементів не міг зупинити колективізацію. Її успішному розгортанню сприяв ряд важливих факторів, а саме: велика організуюча і спрямовуюча роль Комуністичної партії й Радянської держави; наявність соціалістичної промисловості у Країні Рад, яка за короткий час передала в розпорядження МТС цих областей велику кількість сільськогосподарської техніки; невпинне зростання революційної активності бідняцько-середняцьких мас села, визволених з-під поміщицької і куркульської кабали; гостра класова боротьба з куркульством і його агентурою — українськими буржуазними націоналістами.

Остаточному завершенню колективізації перешкодив віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. Майже трирічна окупація західних областей УРСР німецько-фашистськими загарбниками завдала великої шкоди сільському господарству і всьому трудящому селянству. З перших днів окупації західноукраїнських областей німецько-фашистські загарбники з допомогою українських буржуазних націоналістів почали вивозити сільське населення, зокрема молодь, на рабську працю до Німеччини. Окупанти відібрали у селян передану їм Радянською владою землю, ліквідували МТС, колгоспи, пограбували і зруйнували сотні тисяч одноосібних селянських господарств. На місці колгоспів, радгоспів, МТС вони створили так звані лігеншафти. Багатьом поміщикам окупанти повернули їх колишні маєтки. За час окупації посівні площі в західних областях скоротилися

¹² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К., 1976, т. 1, с. 250.

¹³ Історія Української РСР, т. 6, с. 513.

на 35%, поголів'я коней — на 44%, великої рогатої худоби — на 48%, свиней — на 83%. Однак, незважаючи на кривавий режим німецьких фашистів й українських буржуазних націоналістів, населення західних областей України піднялося на священну боротьбу проти окупантів.

У лютому — жовтні 1944 р. Червона Армія визволила трудящих західних областей України від фашистського поневолення. Потрібні були величезні зусилля, щоб у найкоротший строк ліквідувати тяжкі наслідки війни. Комуністична партія і Радянський уряд очолили боротьбу трудящих краю за відбудову народного господарства, в тому числі й сільського.

Значну роль у цій справі відіграли земельні громади, яких до червня 1945 р. у західних областях уже налічувалося 4570. Вони, зокрема, відповідали за організацію правильного користування громадськими земельними угіддями, допомагали безкінним господарствам обробляти землю, захищали трудящих від експлуаторських утисків куркульства. Радянська влада надала селянству в 1945 р. на будівництво, придбання сільськогосподарського реманенту понад 38 млн. крб. довготермінових кредитів, в позику і в обмін — більше 1600 тис. пудів насіння. Все це сприяло швидкій відбудові сільського господарства¹⁴.

Трудяще селянство активно включалося в колгоспне будівництво. Так, у 1946 р. колгоспний рух розгорнувся в Закарпатській області. Завдяки історичній перемозі Радянського Союзу над фашистською Німеччиною та її сателітами у Великій Вітчизняній війні Закарпатська Україна, яка перебувала під гнітом хортистської Угорщини, дістала можливість возз'єднатися з УРСР, ввійти до братньої сім'ї радянських народів. Уже в жовтні 1944 р., у ході визволення Закарпаття Червоною Армією, вся влада тут перейшла до народних комітетів. 26 листопада 1944 р. у Мукачевому відбувся з'їзд народних комітетів Закарпатської України, який прийняв рішення про конфіскацію поміщицьких земель і безплатну передачу їх безземельним і малоземельним селянам. 29 червня 1945 р. у Москві було підписано радянсько-чехословацький договір про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Цей історичний акт знаменував собою завершення возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській соціалістичній державі. Першим колективним господарством, що започаткувало розгортання колективізації на Закарпатті, був колгосп у с. Яворове Ужгородського району.

В перші післявоєнні роки основну увагу партійні організації приділяли підготовці умов для проведення в західних областях масової колективізації сільського господарства. Насамперед було збільшено кількість МТС (у 1946 р. їх там налічувалося уже 220), радгоспів, поступово створювалися нові колективні господарства. Для підготовки кваліфікованих кадрів було відкрито 47 вищих і середніх спеціальних, одно- і дворічних навчальних сільськогосподарських закладів та шкіл. Належну роль у підготовці масової колективізації відіграли земельні громади (в 1946 р. їх уже було близько 8 тис.). Вживалися заходи по обмеженню експлуаторських тенденцій куркульських господарств, яких у досліджуваних областях наприкінці 1945 р. налічувалося 68 тис., що становило 4,8% від усіх селянських господарств¹⁵.

У західні області за рішеннями ЦК Компартії України й уряду Української РСР з 1944 р. по 1951 р. було направлено близько 19 тис. спеціалістів сільського господарства. По путівках Міністерства земель-

¹⁴ Архів Міністерства сільського господарства УРСР, ф. 1, оп. 12, 43, арк. 63; Старченко В. Ф. Підсумки 1945 року і завдання на 1946 рік по сільському господарству Української РСР. — Київ — Харків, 1946, с. 37.

¹⁵ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 76, спр. 56, арк. 230, 238; оп. 16, спр. 453, арк. 3.

них справ РРФСР до середини 1946 р. туди прибуло 1500 агрономів, механіків, ветлікарів та зоотехніків¹⁶.

Значну допомогу в колективізації сільського господарства подали війська Червоної Армії. Наприклад, командування дислокованих на Закарпатті військових частин не тільки безплатно передало селянам значну кількість коней, корів, 500 т нафти, забезпечувало новоутворені МТС тракторами і паливом, а й виділило бідняцьким господарствам насіннєвий матеріал¹⁷.

У підготовці суцільної колективізації важливу роль відіграли масові екскурсії колгоспників і селян-одноосібників у східні області України та інші братні республіки, де вони знайомилися з досвідом роботи передових колгоспів, з життям і побутом колгоспників. Як говорив В. І. Ленін, «...селяни тільки тоді повірять у користь того чи іншого заходу, коли вони власним розумом дійдуть до усвідомлення цієї користі»¹⁸. У листопаді 1948 р. було направлено 2 тис. селян західних областей у колгоспи Київської, Харківської, Дніпропетровської, Донецької, Полтавської та інших областей республіки. Тут вони на власному досвіді переконувались у перевагах колективного господарювання. Повернувшись додому, селяни стали полум'яними агітаторами за колгоспний лад, за розвиток сільського господарства по вказаному В. І. Леніним шляху. Тільки за три місяці після цих екскурсій у колгоспи вступило 285 тис. селянських господарств і було організовано 1660 нових колгоспів.

Помітну роль у здійсненні суцільної колективізації та в організаційно-господарському зміцненні молодих колгоспів відігравало соціалістичне змагання колгоспів цих областей з передовими сільськогосподарськими підприємствами країни.

Як у довоєнний час, так і у післявоєнні роки колективізація сільського господарства у західних областях УРСР проходила в умовах гострої класової боротьби. Українські буржуазно-націоналістичні банди і підпільні антирадянські націоналістичні організації всіляко намагалися зірвати процес будівництва нового життя на соціалістичних засадах. Вони робили спроби пролізти в керівні органи колгоспів, сільських Рад, щоб підривати їх зсередини, здійснювали підпали приміщень, масові вбивства місцевих радянських активістів. Так, з лютого 1944 р. по січень 1945 р. націоналістичні банди здійснили в західних областях 3287 терористично-диверсійних акцій, а в 1945 р.— 3424 акції, спрямовані проти відбудови і зміцнення Радянської влади¹⁹. Більшість цих акцій супроводжувалися терором та іншими страхітливими злочинами. Тільки з літа 1944 р. по травень 1945 р. у Львівській області банди вбили 5088 радянських громадян, в тому числі 44 вчителі, 218 голів сільських Рад та їх заступників, 406 бійців винищувальних загонів, 3105 простих селян (серед них 497 дітей)²⁰.

Процес ліквідації буржуазно-націоналістичного бандитизму сприяв зміцненню Радянської влади в досліджуваних областях, широкому залученню селянства до соціалістичного будівництва.

Так поступово, крок за кроком, партійні організації західних областей УРСР, які у 1948 р. об'єднували понад 74 тис. комуністів, у тому числі 44,1% тих, що працювали в сільських районних парторганізаціях²¹, проводили цілеспрямовану роботу в економічній, полі-

¹⁶ З історії колективізації сільського господарства західних областей УРСР : 36. документів і матеріалів, с. 254.

¹⁷ Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття.— Ужгород, 1970, с. 267.

¹⁸ Ленін В. І. Промова на нараді делегатів Комітетів бідноти Центральних губерній 8 листопада 1918 р.— Повне зібр. творів, т. 37, с. 171.

¹⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 220, арк. 86—87.

²⁰ Партійний архів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 6, спр. 283, арк. 32.

²¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 76, спр. 56, арк. 28.

тичний та ідеологічний галузях. Вони одночасно створювали і виховували численний радянсько-колгоспний актив, підготували умови для розгортання весною 1948 р. масової колективізації, яка була успішно завершена в середині 1950 р. На колгоспний шлях розвитку у цих областях стало 1,5 млн. (98%) селянських господарств, які об'єдналися в 7191 сільськогосподарську артіль. Їм було передано понад 5500 тис. га сільськогосподарських угідь²². У ході завершення колективізації та в зв'язку із заходами по організаційно-господарському зміцненню й укрупненню дрібних колгоспів загальна кількість сільськогосподарських артілей у цих областях скоротилася. На 1 липня 1951 р. їх там налічувалося 4540²³.

В результаті суцільної колективізації трудяще селянство західних областей республіки назавжди покінчило з одноосібним господарюванням і впевнено стало на соціалістичний шлях розвитку. XVII з'їзд Компартії України (23—27 вересня 1952 р.) у своїй резолюції на Звітну доповідь ЦК відзначив: «Великою перемогою партійної організації республіки є завершення суцільної колективізації в західних областях. Трудяще селянство цих областей твердо і міцно стало на шлях колективного життя. На основі суцільної колективізації ліквідовано куркульство, завдано нищівного удару по недобитках українських буржуазних націоналістів — найлютіших ворогів українського народу»²⁴.

Із завершенням колективізації та ліквідацією експлуататорських класів у західних областях УРСР, як і в усьому Радянському Союзі, завершилося становлення соціалістичних виробничих відносин на селі, встановився єдиний соціалістичний тип виробництва, на базі якого почалося величезне зростання продуктивних сил у сільському господарстві, неухильне піднесення добробуту і культурного рівня колгоспного селянства.

У ході соціалістичної перебудови сільського господарства в західних областях УРСР комуністи у своїй діяльності на селі спиралися на Ради депутатів трудящих, комсомол, профспілкові організації, широко використовуючи різні форми масово-політичної та культурно-освітньої роботи. Партійні організації очолили також політичне й організаційно-господарське зміцнення колгоспів, яке особливо посилювалося в період завершення колективізації сільського господарства. Утворення в 1950 р. політвідділів МТС забезпечило поліпшення роботи машинно-тракторних станцій. Все це, поряд з дальшим розгортанням соціалістичного змагання, шефства робітників над колгоспами та поширенням руху за укрупнення колгоспів, також сприяло процесу зміцнення колгоспного ладу.

Ставши на шлях колективного господарювання, селяни західно-українських областей позбулися одвічних злиднів і гіркої долі, про яку з боєм у серці писали відомі українські письменники — революційні демократи Іван Франко і Ольга Кобилянська, Лесь Мартович і Василь Стефаник, Степан Тудор і Олександр Гаврилюк, Ярослав Галан і Петро Козланюк. Пішли в минуле ті часи, коли трудяще селянство за безцінь продавало свою працю, аби тільки не вмерти з голоду. «Тепер трудящі західних областей, — відзначав у доповіді на спільному урочистому засіданні ЦК Компартії України і Верховної Ради Української РСР, присвяченому 50-річчю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербинський, — ставши невід'ємною частиною возз'єд-

²² Нариси історії Комуністичної партії України. — К., 1977, с. 582; Спроцессинський К. Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР. — К., 1953, с. 53.

²³ Спроцессинський К. Назв. праця, с. 53.

²⁴ XVII з'їзд Комуністичної партії більшовиків України. 23—27 вересня 1952 р. Матеріали з'їзду. — К., 1953. с. 187.

наної української нації, досягли стрімких темпів економічного, соціального і культурного розвитку»²⁵.

Успіхи в розвитку народного господарства західних областей УРСР розбивають вщент всілякі буржуазно-націоналістичні фальсифікації соціалістичного будівництва в СРСР, у тому числі наклепи на радянську аграрну політику.

Одночасно, із завершенням колективізації відбувся корінний перелом і в психології селянства. На зміну людиноненависницькій ідеології шовінізму, націоналізму та расизму, насадженої буржуазно-поміщицьким ладом, у свідомості широких мас селянства утвердилась ідеологія колективізму, радянського патріотизму, дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму.

В західноукраїнському селі виросла нова людина — радянський патріот, самовідданий борець за справу Комуністичної партії і Радянської влади. За трудові подвиги ще в роки четвертої п'ятирічки 22 кращим передовикам колгоспів західних областей України Радянський уряд присвоїв звання Героя Соціалістичної Праці, а 1042 передовики були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Всій країні стали відомі герої праці — трудівники сільськогосподарського виробництва західних областей: Пенчо Пенчев і Ганна Ладані із Закарпатської області, Петро Бабій, Стефанія Кошель і Євгенія Долишок з Тернопільської, Олександра Хорбут та Ірина Бабич з Чернівецької, Федора Безугла й Уляна Баштик з Львівської області.

В ході організаційно-господарського зміцнення і розвитку колгоспів загін трудівників колгоспів, удостоєних урядових нагород, у західних областях республіки значно зріс. Кращі майстри сільськогосподарського виробництва відомі далеко за межами вільного краю. Серед них два дівчі і понад 100 Героїв Соціалістичної Праці, понад 40 тис. нагороджених орденами і медалями Радянського Союзу. За успіхи в розвитку сільського господарства Радянський уряд в 1958 р. нагородив орденом Леніна Закарпатську, Львівську і Чернівецьку області, а в 1967 р. цією високою нагородою були відзначені Волинська, Івано-Франківська, Ровенська і Тернопільська області.

Завдяки великій політичній і трудовій активності трудящегося селянства колгоспи західних областей, переборюючи об'єктивні і суб'єктивні труднощі, за своїми економіко-господарськими показниками наздогнали колгоспи східних областей УРСР й одержали нові великі можливості для дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва. Вони мають великий загін висококваліфікованих спеціалістів сільського господарства і досвідчених керівних працівників, тисячі трактористів, комбайнерів, машиністів, шоферів, які є носіями технічного прогресу в сільському господарстві, допомагають впровадженню у виробництво досягнень науки та передового досвіду.

Сучасне соціалістичне сільське господарство західних областей УРСР — це справжня індустріальна галузь народного господарства, що постійно розвивається. За 45 років Радянської влади в західних областях успішно виконаний ленінський заповіт про те, «щоб найвідсталіше виробництво, землеробське, сільськогосподарське, поставити на нові рейки, щоб його перетворити і переробити землеробство з промислу, який ведеться несвідомо, по-старовинному, в промисел, оснований на науці та завоюваннях техніки»²⁶.

На сучасному етапі сільськогосподарське виробництво досліджуваних областей сконцентровано в 1550 колгоспах, 269 радгоспах та інших сільськогосподарських підприємствах, у розпорядженні яких на-

²⁵ Матеріали спільного урочистого засідання ЦК Компартії України і Верховної Ради Української РСР, присвяченого 50-річчю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. — К., 1972, с. 26.

²⁶ Ленін В. І. Промова на I Всеросійському з'їзді земельних відділів Комітетів бідноти і Комун 11 грудня 1918 р. — Повне зібр. творів, т. 37, с. 342—343.

лічується понад 61 тис. тракторів, 13 тис. зернозбиральних комбайнів, 32 тис. вантажних автомобілів, 337 тис. електродвигунів загальною потужністю 1,7 млн. кВт. год та багато іншої сільськогосподарської техніки, що докорінно змінила працю сільського трудівника.

Про успіхи сільського господарства західних областей УРСР свідчить ряд важливих показників. Так, коли в 1940 р. середня врожайність зернових там становила 10,9 ц з гектара, в 1950 р. — 11,7, то в 1978 р. — 32,3 ц. Загальне виробництво валової продукції сільського господарства разом з продукцією громадського тваринництва та інших галузей зросло тільки з 1965 р. по 1977 р. на 44%. Постійно зростають доходи і нагромадження суспільних фондів, які є одним з найістотніших показників розвитку економіки колгоспів. Наприклад, грошові доходи з 70 млн. крб. (у новому масштабі цін) у 1950 р. зросли вже в 1965 р. до 950 млн. крб., тобто більше ніж у 13 разів. А такий важливий показник громадського багатства колгоспів, як неподільні фонди, збільшився за той же час з 53 млн. крб. до 1616 млн. крб., тобто у 30 разів. У 1973 р. колгоспи західних областей відраховували: щорічно у 14 разів більше коштів у неподільний фонд, ніж у 1950 р. Неподільні фонди колгоспів з 1965 р. по 1977 р. зросли в 3,3 раза, що впливало на підвищення соціального й культурного становища трудівників ланів і тваринницьких ферм. Цих величезних здобутків сільське господарство західних областей УРСР досягло завдяки дальшій повсякденній допомозі Радянської держави, усіх братніх народів СРСР.

Досягнення колгоспів західноукраїнських земель у розвитку колективного господарства, в піднесенні матеріального добробуту і культурного рівня колгоспного селянства ще раз переконливо підтверджують корінні переваги соціалістичних форм господарювання над капіталістичними. Вони є яскравим свідченням того, що політика Комуністичної партії щодо селянства в західних областях республіки увінчалась успіхом, що й на цих багатостраждальних землях «на основі ленінського кооперативного плану одвічне селянське питання було по-справжньому розв'язане»²⁷. Це запалює селянство на боротьбу за дальший розвиток сільського господарства, за втілення в життя накреслень КПРС по вирішенню Продовольчої програми в нашій країні. Це сприятиме дальшому піднесенню добробуту і культурного рівня селянства й стиранню істотних відмінностей між містом і селом.

Історичний досвід колективізації в західних областях УРСР є, по суті, повторенням шляху перебудови села східних регіонів республіки. Цей досвід уміло використовують країни соціалістичної системи, а також ті країни, які стали на шлях соціалістичної орієнтації. Нині у західних областях Української РСР, як і в усій Радянській країні, вирішуються широкомасштабні проблеми, пов'язані з розвитком агропромислового комплексу, з концентрацією і спеціалізацією сільськогосподарського виробництва, з його переведенням на індустріальні рейки.

М. К. Івасюта

ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ УССР

Резюме

В статье на основе опубликованных и архивных источников сделана попытка показать общие для всего СССР закономерности коллективизации сельского хозяйства и ее основные особенности, характерные для западных областей Украинской ССР. Подчеркивается вдохновляющая и руководящая роль Коммунистической партии Советского Союза и ее боевой, составной и неотъемлемой части — Компартии Украины в осуществлении социалистической реконструкции сельского хозяйства исследуемых областей.

²⁷ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. — К., 1977, с. 12.

3 Історії дружби народів та інтернаціональних зв'язків

БОРотьБА ПРОФСПІЛОК УКРАЇНИ ЗА ОБ'ЄДНАННЯ
З МАСОВИМИ РОБІТНИЧИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ РОСІЇ
(жовтень 1917 — січень 1918 рр.)

Л. П. КОВАЛЬСЬКА (Київ)

В радянській історичній науці значне місце займає висвітлення питань розвитку і партійного керівництва профспілковим рухом після перемоги Великого Жовтня. У працях наших учених, в тому числі істориків УРСР І. А. Зозулі й А. Ф. Сурового, А. А. Богульського¹, досліджуються, зокрема, питання керівництва з боку партії більшовиків профспілковим рухом на Україні, боротьби більшовицьких організацій краю проти угодовської політики меншовиків та есерів у цьому русі в період підготовки і проведення Жовтневої революції, розкривається роль партійних організацій у справі мобілізації профспілок на боротьбу проти іноземної інтервенції та внутрішньої контрреволюції. Різнобічна діяльність масових робітничих організацій у боротьбі за встановлення влади Рад, їх участь в державному, господарському й культурному житті висвітлюється у монографіях А. П. Гриценко, Є. М. Скляренка, О. Б. Слущького і В. П. Сидоренко, Й. Ш. Черномаза та ряду інших авторів².

Першою спробою узагальнити й систематизувати історію профспілкового руху Української РСР у період соціалістичного і комуністичного будівництва стала книга «Нариси історії професійних спілок Української РСР»³. Однак все ще лишається не вивченим ґрунтовно рух робітничого класу України за об'єднання масових професійних організацій у всеросійському масштабі в перші роки Радянської влади. Ще недостатньо досліджено й боротьбу профспілок за збереження ленінських принципів інтернаціоналізму в їх організаційній побудові та діяльності.

В. І. Ленін розробив теоретичні, політичні й організаційні основи діяльності професійних спілок, визначив їх місце і роль в умовах боротьби за диктатуру пролетаріату. Відстоюючи й розвиваючи марксистське вчення відносно провідної ролі робітничого класу в революції, Володимир Ілліч підкреслював, що історія ставить перед проле-

¹ Зозуля І. А., Суровий А. Ф. Партійне керівництво профспілковим рухом на Україні у період громадянської війни.— К., 1979, 127 с.; Богульський А. А. Борьба большевиков юга Украины за фабзавкомы и профсоюзы в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции.— Харьков, 1968, 294 с.

² Гриценко А. П. Робітничі фортеці соціалістичної революції: Фабзавкоми України в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Березень 1917 — січень 1918 р.— К., 1965, 196 с.; Скляренко Є. М. Нариси історії профспілкового руху на Україні. 1917—1920.— К., 1974, 191 с.; Слущький А., Сидоренко В. Профсоюзы Украины после победы Великого Октября.— К., 1961, 265 с.; Черномаз Й. Ш. Борьба рабочего класса Украины за контроль над производством. Март 1917 — март 1918 г.— Харьков, 1958, 168 с.

³ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР.— К., 1983, 663 с.

таріатом Росії завдання постійного «...відстоювання єдності пролетарської боротьби і пролетарських організацій, найтіснішого злиття їх в інтернаціональну спільність, всупереч буржуазним прагненням до національної відособленості»⁴.

У пропонованому повідомленні автор ставить за мету показати, як в досліджуваній період здійснювалися ленінські принципи інтернаціоналізму в будівництві й діяльності профспілок, керіваних Комуністичною партією, їх роль у справі зміцнення дружби і взаємного довір'я між окремими загонами робітничого класу України й Росії.

Робітничий клас України в той час за ступенем своєї організованості був одним з передових загонів пролетаріату країни. П'ята частина всіх робітників Росії перебувала в цьому регіоні. В 1917 р. тут їх чисельність, зокрема, у важкій промисловості становила 636 тис. Усього кількість промислових робітників, за підрахунками М. А. Рубача, досягала 893,1 тис.⁵ Загальне число пролетаріату становило 3,5 млн. чол.⁶ Робітники великих промислових міст Лівобережжя були найбільш згуртовані й організовані, що визначило їх провідну роль у боротьбі трудящих за встановлення Радянської влади на Україні.

На заводах, фабриках й у транспортних організаціях функціонували заводські, залізничні та рудникові комітети. В міському та губернському масштабі діяльністю масових робітничих організацій керували центральні бюро фабрично-заводських комітетів і центральні ради профспілок. Серед них переважали великі професійні спілки, побудовані за виробничим принципом, на основі демократичного централізму.

Точних даних про чисельність профспілок України в 1917—1918 рр. немає. За наявними відомостями ЦСУ РСФРР, у другій половині 1917 р. Катеринославська губернська рада налічувала 70 938 членів професійних спілок, Київська — 63 012, Харківська — 27 148 чол.⁷ Є й інші цифри. Згідно з матеріалами I Всеросійського з'їзду профспілок, найбільшими радами були: Катеринославська — 40 тис. членів, Київська — 80 тис., Луганська — 25 тис., Маріупольська — 22 тис., Криворізька — 15 тис.⁸ Викликають сумнів дані про те, що в Київській раді налічувалося 80 тис. чол. За матеріалами Київської губпрофради, чисельний склад спілок Києва на 1 січня 1918 р. становив 68 320 членів.⁹ Цю цифру слід вважати, на наш погляд, найбільш вірогідною.

Об'єднавчий рух профспілок України, що почався влітку 1917 р., за злиття із спорідненими виробничими спілками Центральної Росії дістав новий могутній імпульс після Жовтневої революції. Організаційна побудова профспілок відбувалася в умовах складної політичної боротьби. Меншовики та есери продовжували проповідувати у профспілковому русі теорію «незалежності» й «нейтральності», що було виявом заперечення ними вчення про диктатуру пролетаріату. Більшовики, керуючись ленінським вченням, виступали за тісну взаємодію профспілок з партією правлячого робітничого класу, за їх активну участь у державному й господарському житті країни. В ході боротьби за владу Рад на Україні під впливом роз'яснювальної роботи більшовиків робітники переконувалися у ворожості цих теорій меншовиків та есерів і рішуче відмежовувалися від них.

⁴ Ленін В. І. Про право націй на самовизначення.— Повне зібр. творів, т. 25, с. 304.

⁵ МІЖ, 1963, № 5, с. 27, 38.

⁶ Гриценко А. П. Робітничий клас України у Жовтневій революції.— К., 1975, с. 25.

⁷ Рабочий класс Советской России в первый год диктатуры пролетариата: Сб. документов и материалов.— М., 1964, с. 358—359.

⁸ Первый Всероссийский съезд профсоюзов. 7—14 января 1918 г.: Полн. стеногр. отчет.— М., 1918, с. 348.

⁹ Неделя профдвижения. 25 марта — 1 апреля 1921 г.: Сб. Киевского губпрофсовета.— К., 1921, с. 56—57.

Зв'язок більшовицької партії з трудящими здійснювався через її низові організації та фракції в масових робітничих організаціях. Наявність пролетарської бази дала можливість більшовикам створити великі партійні організації в усіх містах України. На початок жовтня 1917 р. у Донецько-Криворізькому басейні було близько 30 тис. членів РСДРП. Київська міська більшовицька організація зросла до 5 тис. чол., Одеська — до 4 тис.¹⁰

Більшовики посилили агітаційно-пропагандистську діяльність в Радах робітничих депутатів, профспілках, фабрично-заводських комітетах й організаціях пролетарської молоді. В листопаді — грудні 1917 р. у процесі встановлення Радянської влади на Україні проводилася велика робота по створенню і зміцненню державних органів й залученню до цієї справи профспілок та фабзавкомів. На той час більшовики завоювали на свій бік профспілки металістів, швейників і фабрично-заводські комітети великих підприємств Харкова, Луганська, Катеринослава, Києва й Одеси. Чисельність членів більшовицької партії на Україні стрімко зросла і до грудня 1917 р., за підрахунками Ю. М. Гамрецького, становила 71 тис. чол.¹¹

Особливо успішно проходив процес більшовизації профспілкових організацій металістів у великих містах України, що дало можливість вжити заходів до їх об'єднання з Всеросійською спілкою металістів (ВСМ). На початку жовтня в Харкові відбулася під керівництвом більшовиків перша обласна конференція профспілок металістів півдня Росії, в якій взяли участь 72 делегати від 26 організацій Донецького і Криворізького басейнів спілки, що об'єднували понад 128 192 члени¹². На конференції виступив з доповіддю представник ЦК ВСМ. Одним з основних розглянутих нею питань на порядку денному було організаційне питання — про входження до всеросійського об'єднання. В матеріалах конференції виявлено цікаві відомості про ставлення делегатів до цього питання і чисельність спілок, що їх вони представляли. За об'єднання були 15 найбільших організацій, проти — 9, які представляли нечисленні за своїм складом спілки та Катеринославську спілку¹³. Конференція переважною кількістю голосів висловилася за входження до всеросійського об'єднання робітників-металістів й закликала всі спілки приєднатися до ЦК ВСМ. «Спілка металістів, — зазначалося в більшовицькій резолюції, — має бути побудована за принципом організації по виробництву та демократичного централізму. Верховним і законодавчим органом Всеросійської спілки металістів повинен бути Всеросійський з'їзд делегатів професійної спілки металістів»¹⁴.

Конференція обрала обласне бюро, яке неухильно проводило в життя прийняті нею постанови. 16 грудня 1917 р. через газету «Донецький пролетарій» бюро ще раз звернулося до всіх місцевих організацій Донецького і Криворізького басейнів із закликом тісніше згуртуватися «навколо єдиної Всеросійської спілки робітників металістів»¹⁵. В листопаді про рішення приєднатися до ЦК ВСМ й обласного бюро в своїх листах повідомили професійні спілки металістів Сімферополя та його околиць, Краматорського металургійного заводу і району, Чугуївська спілка «Дерево — метал»¹⁶.

¹⁰ Нариси історії Комуністичної партії України. — К., 1977, с. 212; Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций. — К., 1981, с. 176; Очерки истории Одесской областной партийной организации. — Одесса, 1981, с. 167.

¹¹ МЛЖ, 1962, № 5, с. 15—23.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 2, спр. 1, арк. 1, 12 (підрахунки автора).

¹³ Там же.

¹⁴ Там же, арк. 9.

¹⁵ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине: Сб. документов и материалов: В 3-х т. — К., 1957, т. 2, с. 256—257.

¹⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 2, спр. 3, арк. 1, 4, 5.

Якщо взяти до уваги, що Київська міська (10,5 тис. членів спілки) і Херсонська губерньська (31 тис.)¹⁷ організації металістів, які не брали участі в цій конференції, також стояли на більшовицьких позиціях, то можна зробити висновок, що великий загін робітничого класу України нерозривно зв'язав свою долю з братами по класу в Росії.

Вирішальне значення для зміцнення єдиної централізованої спілки металістів відіграв Всеросійський з'їзд металістів (січень 1918 р.), на який обласне бюро Донецького і Криворізького басейнів, міські й місцеві організації України послали своїх делегатів. Під впливом рішень цього з'їзду загальноделегатська Рада при профспілці «Металіст» Катеринослава прийняла більшовицьку резолюцію, що схвалювала «централізацію професійних спілок у всеросійському масштабі»¹⁸.

Професійні спілки шахтарів на початок осені 1917 р. ще не були об'єднані у всеросійську організацію. Велику допомогу справі створення спілки гірників у Донбасі подали ЦК РСДРП(б) і тимчасовий склад ВЦРПС, направивши туди своїх представників із спеціальним завданням провести роботу по об'єднанню окремих рудникових спілок й організувати територіальний міжспілковий обласний центр профспілок Донецького і Криворізького басейнів. Після відповідної підготовки в Харкові на початку жовтня відбулася перша обласна конференція робітників гірничої промисловості. Її делегати за пропозицією більшовиків прийняли рішення злити всі місцеві спілки в єдину обласну спілку гірників («Горнотруд»), яка мала об'єднати робітників вугільного, рудного та соляного виробництва¹⁹.

В організаційній роботі по проведенню згаданої конференції й у згуртуванні рудникових комітетів значна роль належала більшовику, члену ВЦРПС Б. Й. Магідову. Вивчаючи стан справ у Донбасі, він займався там інструкторською і лекційною діяльністю. Так, 20 листопада 1917 р. на засіданні правління Успенської районної профспілки гірників та службовців Б. Й. Магідов прочитав лекцію «Поточний момент і завдання профспілок». Заслухавши її, правління схвалило політику РСДРП(б), спрямовану на централізацію рудкомів, й ухвалило передплатити журнали «Профессиональный вестник», який випускала ВЦРПС, «Металлист» — орган ЦК ВСМ, газету «Правда» та інші видання²⁰.

У процесі об'єднання профспілкових організацій в Донбасі необхідно було вирішити питання про взаємовідносини профспілок і рудникових комітетів. 7 грудня 1917 р. третій пленум обласного бюро гірників розглянув його. В резолюції з цього приводу було записано: «Спираючись на постанови 3-ї Всеросійської конференції професійних спілок про підпорядковане становище рудникових комітетів щодо професійних спілок, бюро вважає необхідним установити певні взаємовідносини між обласною профспілкою гірників і рудниковими комітетами Донецького басейну»²¹.

Керуючись рішеннями III Всеросійської конференції профспілок, свій галузевий центр на Україні вирішили створити робітники-хіміки. 25—28 жовтня 1917 р. в Харкові відбувся організаційний з'їзд представників спілок робітників хімічної промисловості півдня Росії. На цьому з'їзді були представлені трудівники 12 великих хімічних заводів, що мали свої спілки. У прийнятій резолюції з питання про форму їх професійного об'єднання зазначалося: «...Беручи до уваги, що робіт-

¹⁷ Неделя профдвижения. 25 марта — 1 апреля 1921 г., с. 56; Борьба за власть Советов на Николаевщине. Февраль 1917 — март 1918 г.: Сб. документов и материалов. — Николаев, 1957, с. 183.

¹⁸ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. — К., 1957, т. 3, с. 738—739.

¹⁹ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР, с. 93.

²⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 4281, оп. 1, спр. 4, арк. 4 зв.

²¹ Там же, спр. 1, арк. 9—10 зв.

ники і службовці хімічної промисловості представляють в одному Донецькому басейні масу в кілька десятків тисяч чоловік, що професійні інтереси робітників і службовців мають багато спільного, нарада визнає необхідним негайне заснування обласної спілки робітників і службовців хімічної промисловості, щоб у найближчому майбутньому перейти від обласного до всеросійського об'єднання»²². Повідомлення про рішення організаційного з'їзду трудівників хімічної промисловості 3 грудня 1917 р. опублікувала газета «Известия Екатеринославского Совета».

Профспілка робітників по обробці й виробництву скла, фарфору й фаянсу, яка об'єдналася згодом з профспілкою хіміків, на початок осені 1917 р. уже була злита з аналогічними спілками Центральної Росії. Її обласне бюро перебувало в Костянтинівці (Катеринославська губ., нині — Донецька обл.) й координувало роботу 16 профспілок, що охопили членством понад 5 тис. робітників²³. До бюро постійно зверталися заводські комітети з різних питань профспілкової роботи. Так, наприклад, завком трудівників скляного заводу в Костянтинівці просив надіслати матеріали Всеросійського з'їзду робітників скляно-фарфорового виробництва, робота якого проходила в Петрограді²⁴.

Дуже складні процеси відбувалися восени 1917 р. у Всеросійській профспілці залізничників, куди входили відповідні робітничі організації України (200 тис. чол.²⁵). Центральним органом галузевої спілки був Всеросійський виконавчий комітет залізничної профспілки (Вікжель), який перебував під впливом меншовиків та есерів. Серед членів комітету назрівало незадоволення його керівництвом. Ще на початку осені, під час Всеросійського страйку залізничників, Вікжель дискредитував себе політикою угодництва з Тимчасовим урядом. Учасники цього страйку в ряді міст на Україні не погодилися підкоритися зрадницьким рішенням центрального органу галузевої спілки. В. І. Ленін дав відповідну оцінку процесам, що відбувалися в той час у спілках, керівництво якими здійснювали есери та меншовики. Володимир Ілліч писав: «...Виділенням пролетарських елементів маси від дрібнобуржуазних і буржуазних верхів характеризується політичне і економічне життя спілок поштово-телеграфної і залізничної»²⁶.

Після Жовтневої революції Вікжель відкрито виступив проти молоді Радянської республіки. Обговоривши 28 жовтня 1917 р. питання про «становище, що створилося у країні», він прийняв рішення «додержуватися нейтральної позиції» і став нав'язувати його низовим організаціям²⁷. Така політика есери-меншовицького керівництва відштовхнула від Вікжелю пролетарські маси. 3 листопада загальні збори службовців, майстрових і робітників Харківського вузла Південних залізниць (8 тис. чол.) ухвалили резолюцію, в якій висувалася вимога, щоб «Вікжель оголосив себе категоричним прихильником революційного пролетаріату, армії й переходу влади в руки Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів». Цю резолюцію вирішено було передати комітетам усіх російських залізниць з тим, щоб переобрати представників у цьому органі²⁸. Більшовики постійно проводили роз'яснювальну роботу серед робітників-залізничників, указуючи, що «нейтральність» в період пролетарської революції означає зраду справі соціалізму.

²² Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2, с. 299.

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. 4282, оп. 1, спр. 3, арк. 1; оп. 2, спр. 4, арк. 1.1 зв.

²⁴ Там же, оп. 1, спр. 5, арк. 18.

²⁵ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР, с. 97.

²⁶ Ленин В. И. Лист до товаришів.— Повне зібр. творів, т. 34, с. 389.

²⁷ ЦДА УРСР, ф. 693, оп. 1, спр. 238, арк. 448.

²⁸ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2, с. 125—126.

У професійних організаціях залізниць України обстановка особливо загострилася в зв'язку з контрреволюційною діяльністю націоналістичних партій, що намагалися розширити свій вплив на масові робітничі організації. 25 жовтня з представників головних виконавчих комітетів залізниць, виконавчого бюро спілки залізничників та ряду інших організацій регіону вони створили тимчасову Раду залізниць України (Разалук), яка відразу ж розпочала ворожу діяльність проти Радянської влади. 10 грудня Вікжель склав з себе обов'язки управління профспілками залізниць України, й керівництво профспілковим життям у регіоні захопив Разалук, що став слухняним виконавцем волі контрреволюційної Центральної ради²⁹.

Проводячи націоналістичну політику, остання намагалася розірвати інтернаціональні зв'язки, які склалися в ході історичного розвитку між братніми народами України і Росії. 11 грудня генеральне секретарство шляхів направило в Управління південно-західних залізниць України телеграму з заборобою підтримувати будь-які стосунки, надсилати і приймати відомості з Петрограда³⁰. Це повідомлення було передано всім дільницям і службам залізниць. Аналогічні телеграми, зокрема, відправлено 16, 22, 23 грудня³¹. Проте такі «категоричні заборони» не вплинули належним чином. Це змушене було визнати саме керівництво генерального секретарства шляхів. 28 грудня в черговій телеграмі всім організаціям залізниць України відзначалося, що, незважаючи на колишні заборони, відправлення різних повідомлень поштою й телефону в Петроград «...до цього часу продовжується...»³².

Низові профспілкові організації залізниць України прагнули застосувати у себе те позитивне, що було досягнуто в ході спільної боротьби робітників України і Росії за свої права. Так, 11 листопада загальні збори токарів депо Жмеринка ухвалили зажадати «негайного проведення в життя норм оплати праці, вироблених першим Московським з'їздом»³³, який відбувся влітку 1917 р. Аналогічні рішення прийняли службовці, майстрові та робітники шостої дільниці тяги станції Бірзула (Херсонська губ.)³⁴.

Пролетарські маси України підтримали ініціативу більшовицьких профспілок Петроградського і Московського вузлів про створення єдиної професійної революційної організації залізничників. В результаті виборів делегатів від України на Всеросійський надзвичайний залізничний з'їзд від Єкатерининської й Південної залізниць та цілого ряду вузлових виконкомів профспілок (середина грудня 1917 р.) були обрані більшовики³⁵.

Важливе значення у згуртуванні робітників транспорту навколо більшовицької партії мав Надзвичайний Всеросійський залізничний з'їзд, який відбувся в Петрограді 5—30 січня 1918 р. Виступаючи там 12 січня з доповіддю, В. І. Ленін розкрив умови виходу з тяжкого становища, що склалося тоді на залізницях. «...Коли більшість залізничних організацій об'єднається і поставить своїм завданням підтримку Радянської влади,— підкреслював Володимир Ілліч,— то тільки тоді всі шахраї, саботажники, капіталісти й експлуататори, весь цей перешкода буржуазного суспільства буде зметений нещадною боротьбою і тільки тоді можливо буде організувати правильне залізничне господарство...»³⁶. У прийнятій з'їздом резолюції зазначалося, що він цілком стоїть за Радянську владу. На ньому було обрано новий Всеро-

²⁹ ЦДІА УРСР, ф. 693, оп. 1, спр. 237, арк. 35—35 зв.

³⁰ Там же, арк. 39, 40.

³¹ Там же, арк. 41, 43, 81.

³² Там же, арк. 45.

³³ Там же, ф. 1574, оп. 1, спр. 7, арк. 54, 55.

³⁴ Там же, с. 60.

³⁵ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР, с. 116.

³⁶ Ленін В. І. Надзвичайний Всеросійський залізничний з'їзд 5—30 січня (18 січня—12 лютого) 1918 р.— Повне зібр. творів, т. 35, с. 292.

сійський виконавчий комітет залізничників (Вікжедор), із створенням якого завершився перехід значної частини трудівників залізниці на бік більшовиків.

З ініціативою організувати єдину революційну поштово-телеграфну спілку виступили робітники Харківського поштово-телеграфного округу на загальних зборах, які відбулися 25 листопада 1917 р. Вітаючи Раду Народних Комісарів, вони вирішили «...просити пітерський поштово-телеграфний пролетаріат взяти на себе ініціативу скликання в найкоротший строк у Пітері Всеросійського з'їзду революційних поштово-телеграфних працівників»³⁷. Цю ініціативу підтримали загальні збори поштово-телеграфних службовців Кременчука, Катеринослава й ряду інших міст³⁸.

Тенденція до об'єднання у всеросійському масштабі яскраво виявилася і в діяльності ряду масових робітничих організацій харчової промисловості. 5 листопада у Катеринославі відкрилася Південна крайова конференція спілок робітників, які виготовляли харчові продукти, з метою об'єднати розрізнені спілки в обласну організацію. У конференції взяли участь 38 делегатів, що представляли 25 міст України. Виходячи з поточного моменту, була прийнята резолюція, в якій зазначалося: «Представники 20 тисяч робітників, які виробляють продукти харчування, обіцяють новому уряду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів подати свою допомогу в справі врегулювання правильної постановки продовольчого питання. Всі наші сили як спеціалістів у цьому питанні — на боці нової революційної влади»³⁹. Конференція висловилася за об'єднання споріднених спілок у межах всієї країни, обрала делегатів на Всеросійську конференцію й обласне бюро, яке розгорнуло роботу по дальшому згуртуванню спілок галузі.

17—25 листопада у Петрограді відбулася Всеросійська конференція робітників харчової та смакової промисловості, метою якої було об'єднання спілок галузі. В роботі конференції взяли участь 29 профспілкових організацій України, представляючи 45 тис. членів, що становило 42% загальної кількості членів спілок⁴⁰.

Конференція, що пройшла під керівництвом більшовиків (вони становили 56% делегатів), прийняла резолюцію, в якій висловлювалася «цілковита солідарність з дійсно революційною і спрямованою в інтересах пролетаріату діяльністю Ради Народних Комісарів»⁴¹. Було також прийнято рішення про створення Всеросійської виробничої спілки харчовиків за принципом демократичного централізму.

Низові організації профспілок України, визнаючи необхідність централізації, відраховували й посилали гроші на утримання їх апаратів, на організаційно-масову та культурно-освітню роботу, листувалися з ЦК галузевих профспілок і ВЦРПС, передплачували бюлетені, журнали та газети профспілкових органів⁴².

Діяльність профспілкових організацій, спрямована на створення централізованого апарату управління, одночасно з могутнім рухом трудящих за об'єднання у всеукраїнському масштабі Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів стала частиною загальнонародної боротьби за встановлення Радянської влади на Україні, утворення Української Радянської республіки і встановлення федеративних зв'язків з Російською СФРР.

³⁷ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2, с. 187—188.

³⁸ Там же, т. 3, с. 433, 507.

³⁹ Там же, т. 2, с. 330.

⁴⁰ Красный союз рабочих и служащих пищевой промышленности в Советской России.— М., 1921, с. 19.

⁴¹ Там же, с. 21.

⁴² Первый Всероссийский съезд профсоюзов. 7—14 января 1918 г.: Полн. стеногр. отчет.— М., 1918, с. 40.

Під керівництвом ленінської партії, по-більшовицькому настроєних Рад та профспілкових організацій на заводах і фабриках в листопаді пройшли збори робітничих колективів з пропозицією скликати з'їзд Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів усієї України. I Всеукраїнський з'їзд Рад почав роботу 11 грудня 1917 р. 12 грудня було проголошено Українську республіку Рад федеративною частиною Російської республіки, основою «на тісній солідарності трудящих мас України, незалежно від їх національної належності, з трудящими масами всієї Росії»⁴³. На мітингах, загальних зборах трудящі України гаряче вітали рішення з'їзду, вимагали негайно провести в життя усі декрети Радянської влади.

В результаті титанічної роботи більшовицьких партійних організацій по створенню єдиного радянського державного органу влади на Україні й ряду центрів провідних галузевих профспілкових спілок перед робітничим класом республіки відкрилася широка можливість разом з братніми народами країни приступити до будівництва соціалізму.

У грудні 1917 р. в профспілкових організаціях повсюдно пройшли вибори делегатів на I Всеросійський з'їзд профспілок, який мав остаточно оформити їх організаційну побудову. Він відбувся у Петрограді 7—14 січня 1918 р. Для участі в його роботі прибули 416 делегатів, у тому числі від України — 76. Вони представляли 4 обласних галузевих об'єднання, що охопили членством 217 тис. робітників; 10 місцевих рад профспілок з 204 тис. членів і 44 місцеві спілки⁴⁴. З'їзд пройшов під керівництвом більшовиків, яких там налічувалося 273 чол., що становило 65,6% загального числа делегатів⁴⁵. З'їзд одностайно обрав делегацію на III Всеросійський з'їзд Рад, висловивши таким чином солідарність з форумом робітничих, солдатських і селянських депутатів.

I Всеросійський з'їзд профспілок розглянув 11 питань, по яких було прийнято більшовицькі резолюції. Замість тимчасової обрано постійну ВЦРПС, затверджено її статут, виходячи з ленінських принципів будівництва профспілок.

Представники України взяли також активну участь у всеросійських галузевих з'їздах металістів, хіміків, залізничників, шкіряників, водників, працівників швейного та скляно-фарфорового виробництва (січень — лютий 1918 р.), які поклали в основу своєї діяльності рішення I Всеросійського з'їзду профспілок.

Таким чином, робітничий клас Країни Рад, в тому числі України, під керівництвом Комуністичної партії створив єдині в масштабі держави профспілкові організації, які почали будувати свою роботу відповідно до її політичних та господарських завдань, і виступив провідною силою інтернаціонального згуртування народів України й Росії.

Об'єднавчий рух робітничого класу України за злиття масових професійних організацій у межах всієї країни став складовою частиною боротьби за встановлення Радянської влади на Україні, однією з основ для розвитку братерського співробітництва народів, передумовою створення єдиної багатонаціональної держави — Союзу РСР.

⁴³ Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических республик: Сб. документов и материалов: В 3-х т.— М., 1960, т. 2, с. 17.

⁴⁴ Первый Всероссийский съезд профсоюзов, с. 346—347, 349, 350. Встановити точну кількість членів профспілок України, представлених на з'їзді, немає можливості через те, що повторюються цифрові дані обласних об'єднань, місцевих рад і спілок.

⁴⁵ Там же, с. 364.

ПОБРАТИМСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ І СПІВРОБІТНИЦТВО ТРУДЯЩИХ КИЄВА І ЛЕЙПЦІГА, ДОНЕЦЬКА Й МАГДЕБУРГА

К.-Х. ГРЕФЕ (Дрезден), І. М. КУЛИНИЧ (Київ)

Співдружність соціалістичних країн, яка сформувалася в ході об'єктивного розвитку світового соціалізму, являє собою найважливіший фактор міжнародного життя, надійну опору сил свободи і прогресу на земній кулі. Вона ґрунтується на спільності державних інтересів групи країн, об'єднаних в рамках Ради Економічної Взаємодопомоги та Організації Варшавського Договору, країн, керованих марксистсько-ленінськими партіями, вірними принципу соціалістичного інтернаціоналізму, загальній високій меті — побудови соціалізму і комунізму.

Як підкреслено в «Заяві про основні напрями дальшого розвитку і поглиблення економічного та науково-технічного співробітництва країн — членів РЕВ», прийнятій на Економічній нараді країн — членів РЕВ на найвищому рівні (Москва, червень 1984 р.), «...країни соціалістичної співдружності завдяки самовідданій праці народів під керівництвом комуністичних і робітничих партій істотно зміцнили свій економічний і науково-технічний потенціал, здійснили великі соціальні програми, забезпечили стабільне зростання народного добробуту, дальший розвиток науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення... Зростає економічна могутність країн — членів РЕВ стала матеріальною основою здійснюваної ними політики миру, розрядки міжнародної напруженості і взаємовигідного співробітництва з іншими державами. Значно підвищився міжнародний авторитет соціалізму, який є визначальним фактором суспільного прогресу людства, посилився його вплив на хід світового розвитку»¹.

Велику роль у всебічному зміцненні всієї соціалістичної співдружності відігравали й відіграють різноманітні братні взаємозв'язки на всіх рівнях — партійних організацій, трудових колективів підприємств, установ, навчальних і науково-дослідних закладів країн соціалізму. «Живого, плідного характеру, — підкреслювалося на XXVI з'їзді КПРС, — набрало співробітництво між державними органами, громадськими організаціями, виробничими колективами. Міцною нормою стали духовне спілкування, тісні зв'язки в галузі ідеології і культури»². У цьому співробітництві безпосередньо беруть участь мільйони і мільйони людей.

Все це, безумовно, має непересічне значення для розв'язання творчих завдань, які ставляться братніми партіями перед трудящими країн соціалізму.

Великого розмаху, починаючи з другої половини 50-х років, набули, зокрема, дружні взаємозв'язки між окремими регіонами (областями, округами, воеводствами тощо), а також містами Радянського Союзу та братніх країн соціалізму. Зазначимо, що останнім часом ця проблематика дедалі більше привертає увагу вчених-суспільствознавців³.

¹ Рад. Україна, 1984, 16 черв.

² Матеріали XXVI з'їзду КПРС. — К., 1981, с. 6.

³ Порожденные социалистическим интернационализмом: Дружественные связи и сотрудничество порожденных областей и городов УССР и братских стран социализма. — Киев, 1980. — 290 с.; Калениченко П. М., Колесник В. П. Граница дружбы и мира: О советско-польском приграничном сотрудничестве. 1956—1979. — Львов, 1980. — 158 с.; Киев — Лейпциг: Книга дружбы. — Лейпциг, Йена, Берлин, 1976. — 160 с.; Олійник А. Ф. Вінниця — Кельці. — Одеса, 1972. — 130 с.; Дружба — Пішянь: Статті, очерки, документи о братских связях трудящихся Донецкой области и Катовицкого воеводства. — Донецк, 1975. — 205 с. Дружба — Фройндшафт: О братских связях трудящихся Донецкой области и Магдебургского округа ГДР. — Донецк, 1977. — 152 с.; Кулинич И. М., Виднянский С. В. Киев и города-побратимы. — Киев, 1981. — 24 с.; Zur Geschichte der sozialistischen internationalen

З року в рік зростає кількість та розширюється географія міст та областей Союзу РСР, що поріднилися на договірних основах з містами та областями соціалістичних країн. Цим рухом, глибоко інтернаціоналістським за характером, в кінці 70-х років були охоплені понад 100 радянських міст і областей та близько 200 їх побратимів з НРБ, НДР, ПНР, УНР, ЧССР, СРР, МНР, СФРЮ⁴.

Такі взаємозв'язки є ефективним засобом обміну досвідом соціалістичного і комуністичного будівництва, зближення країн і народів соціалістичної співдружності, примноження елементів спільності у їх політиці, економіці, соціальному й духовному житті. Партиїні організації міст- і областей-побратимів, яким належить керівна, спрямовуюча роль в цьому процесі, постійно піклуються про те, щоб взаємне збагачення досвідом організаторської, політичної та ідеологічної роботи мало систематичний діловий характер. Зокрема, широкі постійні контакти з територіальними комітетами братніх партій мають обкоми, міськкоми і райкоми Компартії України⁵.

Питання поглиблення і розширення цих зв'язків, а також дружби і співробітництва між округами, областями, воеводствами, повітами і містами соціалістичних країн перебувають в центрі уваги як центральних партійних органів, так і місцевих партійних комітетів. Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький зазначав, що співробітництво з партійними організаціями братніх країн «...сприяє взаємному збагаченню досвідом соціалістичного і комуністичного будівництва, відіграє важливу роль у справі виховання трудящих»⁶.

Розвиткові різноманітних братерських взаємозв'язків та співробітництва на всіх рівнях з країнами соціалізму постійну увагу приділяє і Німецька Демократична Республіка — невід'ємна складова частина соціалістичної співдружності. Зокрема, округи НДР мають понад 80 побратимів в братніх соціалістичних країнах⁷.

В другій половині 50-х років склалися в цілому сприятливі умови для розширення і поглиблення різноманітних зв'язків і співробітництва між Радянським Союзом і НДР. З тих пір ця форма співробітництва і дружніх контактів плідотно розвивається, зокрема, між містами та округами першої на німецькій землі робітничо-селянської держави та відповідними адміністративно-територіальними одиницями СРСР. Розгортання руху побратимів в обох братніх країнах відбувалося в процесі зміцнення і дальшого розвитку як НДР та Союзу РСР, так і всієї соціалістичної співдружності, під впливом дедалі зростаючих прагнень народів братніх країн до єдності і зміцнення дружби. Важливу роль у цьому відіграв Договір про відносини між СРСР і Німецькою Демократичною Республікою від 20 вересня 1955 р., у якому підкреслювалася й взаємна згода до розвитку та зміцнення економічних, науково-технічних та культурних зв'язків⁸.

Регулярні зустрічі партійних і державних керівників обох країн, відповідальних працівників міністерств і відомств, що відбувалися у той час на основі цього договору, сприяли не лише розширенню і поглибленню співробітництва між СРСР та НДР, а й виробленню нових

Partnerschaftsbeziehungen unter Berücksichtigung der Zusammenarbeit zwischen dem Bezirk Dresden und dem Gebiet Leningrad in den 60-er und 70-er Jahren: Protokoll des 3. Forschungskolloquiums, Oktober 1981 (далі.— Zur Geschichte der soz-en internat. Partnerschaftsbeziehungen...).— Dresden, 1982.— 54 S.; Steinke V. Herausbildung und Entwicklung der Bezirksbeziehungen zwischen der SED und KPdSU.— Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, 1981, H. 3; та ін.

⁴ Правда, 1978, 11 окт.

⁵ Див., докладніше: Комуніст України, 1978, № 10, с. 54.

⁶ Щербицький В. В. Избранные речи и статьи.— М., 1978, с. 553.

⁷ Zur Geschichte der soz-en internat. Partnerschaftsbeziehungen..., S. 9.

⁸ Отношения СССР с ГДР. 1949—1955: Док. и материалы.— М., 1974, с. 648.

перспективних форм такого співробітництва, у тому числі й між окремими регіонами. Цьому також сприяли хоч і не регулярні, але корисні обміни делегаціями представників трудящих обох країн. В постанові секретаріату ЦК Соціалістичної єдиної партії Німеччини від 23 листопада 1959 р., прийнятій на основі погодженості між центральними комітетами КПРС і СЕПН, йшлося, зокрема, про необхідність встановлення побратимських зв'язків між 5 округами НДР і республіками та областями Радянського Союзу, підкреслювалося надзвичайно важливе значення таких дружніх контактів у справі розв'язання головних завдань, поставлених V з'їздом СЕПН та XXI з'їздом КПРС, а також для взаємного вивчення розвитку Радянського Союзу та НДР, дальшого розширення та поглиблення німецько-радянської дружби⁹. В кінці того ж року були оформлені побратимські зв'язки між двома столицями — Берліном і Москвою, Дрезденським, Лейпцигським та Магдебурзьким округами й відповідно Ленінградською, Київською і Донецькою областями, а також Ростоцьким округом і Латвійською РСР. Дещо пізніше й інші округи та міста НДР встановили побратимські зв'язки з відповідними республіками, областями і містами Радянського Союзу¹⁰.

Встановленню цих контактів передували рішення місцевих партійних органів. Так, 22 січня 1960 р. бюро Лейпцигського окружного керівництва СЕПН згідно з вказівками ЦК партії ухвалило постанову про планомірне і систематичне здійснення обміну досвідом між Лейпцигом і Лейпцигським округом та Києвом і Київською областю¹¹. Аналогічні рішення приймалися й іншими партійними окружними органами братньої країни¹². Головна увага при цьому приділялася ними насамперед налагодженню співробітництва і встановленню дружніх зв'язків між підприємствами соціалістичної промисловості, колгоспами, радгоспами та сільськогосподарськими кооперативами і народними маєтками, вузами та рядом інших установ і організацій. Так, вже у 1960 р. побратимські контакти були налагоджені між багатьма промисловими підприємствами та сільськогосподарськими колективами столиці УРСР і Київської області та Лейпцига й одноіменного округу НДР, у тому числі заводами «Дрсеамашіненверк» і верстатів-автоматів ім. М. Горького, «Фернмельдеверк» і «Промзв'язок», колгоспами «Шлях до комунізму» та «Дружба» й відповідно кооперативами ім. Отто Гротевольта та ім. 27-го жовтня, а також між деякими іншими колективними господарствами. Тоді ж почали встановлюватися зв'язки між науковими закладами обох міст-побратимів, зокрема, університетами — ім. Т. Г. Шевченка й ім. К. Маркса, науково-дослідними інститутами — Центральним ливарній справі (Лейпциг) та ливарному виробництву АН УРСР¹³.

На початку 60-х років поріднився й цілий ряд підприємств Магдебурзького округу і Донецької області. В листопаді 1961 р. з Магдебурга до столиці шахтарського краю приїхала перша делегація з метою підписання договору про побратимські зв'язки. Наступного місяця ще одна делегація з цього міста НДР відвідала Донбас. А в 1962 р. побратими обмінялися візитами двох делегацій¹⁴. Це сприяло формуванню і зміцненню дружніх зв'язків між такими порідненими підприємствами, як Магдебурзький машинобудівний ім. Г. Димитрова та Новогорлівський машинобудівний заводи, Магдебурзький комбінат важкого маши-

⁹ Archiv der Bezirksleitung Leipzig der SED (далі — ABL Leipzig), IV/2.3./131.

¹⁰ Див.: Gräfe K.-A. Zur Genesis der sozialistischen internationalen Partnerschaftsbeziehungen zwischen Bezirken der DDR und Republiken bzw. Gebieten der UdSSR. — Sächsische Heimatsblätter, 1975, H. 5, S. 193.

¹¹ ABL Leipzig, IV/2.3./131.

¹² ABL Dresden, IV/2.3./129.

¹³ Див. про це докладніше: Лейпциг — Київ: Книга дружби, с. 27; Куллич І. М., Виднянський С. В. Указ. соч., с. 9, Bezirk Parteiarhiv (далі — ВРА) Leipzig, IV/2.3./131.

¹⁴ Zur Geschichte der soz-en internat. Partnerschaftsbeziehungen..., S. 50.

нобудування ім. Е. Тельмана й Донецький машинобудівний завод ім. Ленінського комсомолу України, заводами ім. К. Маркса та ім. Ілліча (Жданов), народним маєтком Буш і колгоспом ім. Е. Тельмана Донської області, Вищою технічною школою ім. Отто Геріке і Донецьким політехнічним інститутом, а також іншими колективами названих округу та області¹⁵.

Головну увагу під час вивчення радянського досвіду побратими з НДР приділяли таким проблемам і питанням: здійснення на практиці місцевими партійними організаціями КПРС їх керівної ролі у складанні й виконанні планів підприємств; вдосконалення форм і методів роботи парторганізацій у справі розгортання соціалістичного змагання та руху бригад комуністичної праці, формування робітничих й раціоналізаторських колективів, втілення в життя науково-технічного прогресу в проектуванні і виробництві; проведення первинними парторганізаціями і партгрупами політико-виховної роботи серед членів КПРС та широких мас трудящих. У галузі сільського господарства німецькі друзі цікавилися радянським досвідом піднесення продуктивності рослинництва і тваринництва, методами партійної роботи у справі керівництва трудовими колективами та використання матеріальних стимулів для піднесення заінтересованості трудящих у процесі виробництва. Головним напрямом у співробітництві вищих учбових закладів обох країн було взаємне вивчення досвіду марксистсько-ленінського виховання студентської молоді, поглиблення і поліпшення педагогічної діяльності та дослідницької роботи викладацьким складом вузів¹⁶.

Отже, 60-і роки, у порівнянні з попереднім періодом, ознаменувалися в розвитку дружби і співробітництва між народами Союзу РСР та НДР новими якісними і кількісними змінами, що знайшли своє відображення у становленні та поглибленні порівняно широких контактів між місцевими партійними організаціями та трудовими колективами багатьох промислових підприємств, сільського господарства, наукових і культурно-освітніх закладів.

У практику взаємин між порідненими областями Української РСР та округами НДР широко увійшли обмін делегаціями, що, як правило, очолювалися секретарями відповідних партійних комітетів, або ж керівниками тих або інших відділів цих органів. Протягом 60-х років Київська та Донецька області обмінялися з своїми побратимами — Лейпцігським та Магдебурзьким округами в цілому 76 такими делегаціями¹⁷. Зокрема, гості з Лейпцігського окружного комітету СЄПН вивчали влітку 1965 р. в Києві та області комплексні проблеми партійного керівництва економічним життям, а члени делегації з Київщини протягом 19—28 листопада того ж року вивчали у своїх друзів досвід СЄПН в галузі планування і керівництва народним господарством¹⁸.

Значна увага під час таких взаємних візитів приділялася й питанням вдосконалення керівництва соціалістичним сільським господарством. Керівництво Лейпцігського і Магдебурзького округів обмінялися з своїми українськими побратимами протягом 60-х років в цілому 12 спеціальними делегаціями, які вивчали досвід виробництва та управління у цій важливій народногосподарській галузі. Так, відповідальні партійні працівники з Лейпцігського округу в 1963, 1966, 1969 роках вивчали в колгоспах і радгоспах Київської області форми і методи партійного керівництва сільським господарством. З цієї ж метою делегації з Магдебурзького округу відвідали Донецьку область у 1965 і 1967 роках. Представники партійних організацій Київської та Донецької областей у другій половині 60-х років під час своїх поїздок до побратимів

¹⁵ Дружба — Фройндшафт, с. 20, 23, 140—149.

¹⁶ Gebauer K.-E. Geschichte der Zusammenarbeit zwischen den Bezirk Leipzig und dem Gebiet Kiew (1959—1977). Manuskript.—Dresden, 1981, S. 41—44.

¹⁷ BPA Leipzig, IV-2/18/475/1.

¹⁸ Ibid.

щедро ділилися з ними досвідом кадрової політики в галузі сільського господарства¹⁹.

Велику увагу делегації побратимів приділяли під час своїх взаємних контактів питанням ідеологічної та пропагандистської діяльності місцевих парторганізацій. Так ними вивчалися питання, пов'язані із втіленням у життя рішень з'їздів і вищих органів братніх партій, застосуванням у цій роботі принципу єдності політики та економіки, вдосконаленням форм і методів комуністичного виховання трудящих за допомогою залучення до цієї справи науковців, партійних і профспілкових активістів, а також досвідчених практиків виробництва тощо. Наприклад, делегація партійних працівників з Лейпцига у 1968 р. вивчала в Київському будинку політичної освіти насамперед питання довгострокового планування освітньої і виховної роботи, а також конкретних заходів щодо її проведення²⁰.

Поступово у процес розширення і поглиблення братніх зв'язків й співробітництва між містами-, областями- й округами-побратимами обох країн втягувалися нові підприємства та установи, профспілкові і комсомольські організації, все ширші кола робітників, селян та інтелігенції. Цьому є безліч прикладів. Зокрема, яскраво це можна побачити на практиці взаємозв'язків протягом 60-х років між Донецькою областю і Магдебурзьким округом. Так, у жовтні 1965 р. трудівники колгоспних ланів з першої з них прибули до побратимів в НДР і кілька днів присвятили ознайомленню з сільськогосподарськими кооперативами округу. Велику увагу обидві сторони приділили обговоренню проблем тваринництва та рослинництва, відбувся корисний взаємний обмін рекомендаціями²¹. У квітні 1966 р. між Вищою технічною школою ім. О. Геріке (Магдебург) і Донецьким політехнічним інститутом було підписано договір про дружбу й співробітництво, в якому було зафіксовано пункти про обмін навчальними планами, групами студентів і аспірантами, про влаштування спільних наукових конференцій. У грудні того ж року обидва вузи погодили робочий план співробітництва на 1967—1968 рр. А в листопаді в Магдебург з Донецька прибула делегація керівних працівників і спеціалістів промисловості з метою узагальнення досвіду керівництва та планування на великих підприємствах²².

У березні наступного, 1967 р., представники торгових закладів Донецчини під час ознайомлення з системою організації та постачання торгової мережі Магдебурга змогли запозичити для себе багато цінного у цій справі. Спеціалісти сільського господарства з Донецької області побували у травні того ж року в сільськогосподарських кооперативах в Гарслебені, Орслебені, Хальберштадті та в народному маєтку Гюссен, де обмінялися досвідом господарювання.

Дні дружби «Донецьк — Магдебург» проходили у травні 1968 р. в Магдебурзькому окрузі, а в жовтні того ж року дні «Магдебург — Донецьк» відбулися на Донбасі. Під час їх проведення було здійснено ряд важливих комплексних заходів, що дало змогу поглибити взаємозв'язки між побратимами, а також налагодити дружні контакти між творчими колективами, театрами, ансамблями²³.

¹⁹ Gebauer K.-E. Die Entstehung und Entwicklung der sozialistischen internationalen Partnerschaftsbeziehungen zwischen den Bezirk Leipzig und dem Gebiet Kiew (1959—1977). Dissert. A.—Dresden, 1981, S. 46, 52 f, 234 ff; Schubbert C. Die Entwicklung der Partnerschaftsbeziehungen zwischen der DDR und der UdSSR: Dargestellt zu den Beziehungen zwischen den Bezirksleitung Magdeburg und dem Gebietskomitee Donezk der KP der Ukraine. Diplomarbeit.—Dresden, 1981, S. 16 f, 21 ff, 24, 33.

²⁰ Gebauer K.-E. Die Entstehung und Entwicklung..., S. 90 ff.

²¹ Дружба — Фройндшафт..., с. 140.

²² Там же, с. 17, 141.

²³ Там же, с. 141; Volkstimme (Magdeburg), 1968, 7., 8., 11., 13., 15. Mai; 20. Aug., 7. Okt.; 1969, 12. Mai.

Багатим на зустрічі між друзями був 1969 р., коли Німецька Демократична Республіка відзначала своє 20-річчя. У червні того року делегація Магдебурзького окружного СЕПН вивчала досвід організації соціалістичного змагання на ждановському заводі «Азовсталь» і на Донецькому машинобудівному заводі ім. ЛКСМУ. У липні побратими вперше обмінялися поїздами дружби, у складі яких були представники молоді обох країн — піонери й комсомольці. В зв'язку з 100-річчям заснування Донецька у серпні Магдебурзький окружком СЕПН направив до побратимів делегацію на чолі з членом ЦК СЕПН, першим секретарем окружного комітету партії А. Пісніком. Разом з цією делегацією у ювілейних торжествах взяв участь самодіяльний ансамбль машинобудівників Магдебурга. У жовтні до німецьких друзів з Донецька поїздом дружби прибули робітники промислових підприємств шахтарського краю. Вони зустрічалися з новаторами магдебурзьких заводів. Тоді ж представники редакцій газет «Социалистический Донбасс» (Донецьк) та «Фольксштimme» (Магдебург) підписали угоду про спільну підготовку матеріалів до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. В листопаді у Будинку німецько-радянської дружби в Магдебурзі відкрилась виставка, присвячена цій знаменній даті. Місцевий окружком СЕПН вніс пропозицію окружній організації Союзу вільної німецької молоді про розширення й зміцнення зв'язків з донецькими комсомольцями. Було також підписано договір про співробітництво між кафедрою устаткування важкої індустрії Вищої технічної школи ім. О. Геріке та кафедрою механічного устаткування металургійних заводів Донецького політехнічного інституту²⁴.

Плодотворно розвивалися у той час взаємозв'язки побратимів з Київської області та Лейпцигського округу. У 1963 р. було укладено перший договір про співробітництво між КДУ ім. Т. Г. Шевченка та університетом ім. К. Маркса. Встановилися також дружні контакти між Жовтневим палацом культури у Києві та лейпцигським Будинком німецько-радянської дружби. З середини 60-х років встановлюються тісні зв'язки між бригадою комуністичної праці заводу верстатів-автоматів ім. М. Горького та бригадою соціалістичної праці ім. брата і сестри Шолль заводу «Дреемашіненверк». На Лейпцигському весняному ярмарку 1968 р. УРСР була представлена в радянському павільйоні спеціальною експозицією, у якій чільне місце належало експонатам з столиці Радянської України і яку відвідали десятки тисяч мешканців Лейпцига та інших міст НДР. Це певною мірою послужило також поштовхом для встановлення нових контактів між підприємствами та інститутами обох країн, сприяло першим конкретним крокам в напрямі координації кооперування й поділу праці у виробництві та науково-дослідній роботі²⁵.

Таким чином, протягом 60-х років було нагромаджено значний досвід у розширенні та поглибленні побратимських зв'язків міст, областей та округів братніх країн, у тому числі Києва і Лейпцига, Донецька і Магдебурга та відповідних областей і округів.

На початку 70-х років співробітництво у цьому напрямі між названими адміністративними одиницями набуло якісно нових рис. Вони зумовлені важливими позитивними змінами у розвитку співдружності країн соціалізму, дальшим поглибленням соціалістичної економічної інтеграції. Братні марксистсько-ленінські партії спрямували свої зусилля на дальше нарощування економічної та оборонної могутності соціалістичних держав, зміцнення дружби і взаємозв'язків між ними, орієнтуючись при цьому, зокрема, на правильне поєднання інтернаціональних та національних інтересів. Побратимські зв'язки у цей період досягли ще більшої різноманітності і глибини, ставши невід'ємною складовою

²⁴ Дружба — Фройндшафт., с. 142.

²⁵ Лейпциг — Киев : Книга дружбы, с. 27.

частиною життя соціалістичної співдружності. Вони свідчили про те, що боротьба за примноження досягнень соціалізму, за дальше піднесення його впливу на хід світового розвитку стала кровною справою найширших верств трудящих братніх країн. У зв'язку з цим цілком слушною є думка радянського дослідника А. П. Тупикіна про те, що в 70-х роках прямі контакти поріднених трудових колективів стали важливим фактором зміцнення співдружності соціалістичних країн, що виникнення стійких зв'язків між такими колективами «стало своєрідним третім етапом у розвитку співробітництва братніх партій (після встановлення зв'язків Центральних Комітетів і місцевих партійних органів)»²⁶.

У зв'язках і співробітництві Києва і Лейпціга, Донецька й Магдебурга та відповідних областей і округів простежуються такі нові характерні риси: встановлюються й зміцнюються прямі контакти на різних рівнях між місцевими органами державної влади; контакти між керівництвом профспілок, молодіжних організацій, товариств дружби, які встановилися ще в кінці 60-х років, набувають характеру міцних, постійних та довготривалих робочих зв'язків; налагоджуються зв'язки і співробітництво між відділеннями спілок письменників, композиторів та іншими творчими організаціями; набувають нової якості та розвиваються у більш досконалих формах взаємозв'язки між порідненими підприємствами та установами; з ініціативи і під керівництвом обласних і окружних парторганізацій влаштовуються спільні теоретичні і практичні конференції в містах, які присвячуються важливим питанням соціалістичного будівництва й сприяють зміцненню дружби і співробітництва; Дні дружби між побратимами стають міцною складовою частиною їх дружніх зв'язків та співробітництва, перетворюються в широко-масштабні, комплексні заходи, до яких залучається велика кількість населення і під час яких широко обговорюються проблеми політики, економіки та культури, відбувається активний обмін передовим досвідом; обласні, окружні, міські газети «Київська правда», «Вечірній Київ», «Социалистический Донбасс», «Радянська Донецчина», «Лейпцігер фольксцайтунг», «Фольксштimme» налагоджують регулярний обмін інформацією, кореспондентами, встановлюються міцні зв'язки радіо- й телекомітетів міст-побратимів; спільні відзначення знаменних дат у житті братніх народів, зокрема таких, як 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення СРСР, 25- і 30-річчя створення НДР, 30- і 35-річчя Перемоги над фашизмом та ін., перетворилися на важливий засіб поглиблення дружби та співробітництва між побратимами.

Під час візиту до Києва влітку 1971 р. делегації окружного комітету СЄПН на чолі з першим секретарем Лейпцігського окружного Х. Шуманом у Київському обкому Компартії України обидві сторони обговорили широке коло питань, які торкалися дальшого розвитку співробітництва у всіх галузях суспільного життя. В результаті було підписано конкретну угоду, в якій знайшли відображення перспективи міцних зв'язків між обома організаціями, постійного обміну досвідом партійної роботи в галузі ідеології, економіки та культури. Крім того, було вирішено проводити регулярний обмін делегаціями, групами лекторів та іншими колективами, а також розширити співробітництво між друкованими органами обкому Компартії України і окружному СЄПН — газетами «Київська правда» та «Лейпцігер фольксцайтунг». Цим же документом намічалися дальші кроки у напрямі тіснішого співробітництва профспілкових організацій, молодіжних спілок, державних органів та установ. Наступного року під час перебування делегації Київського обкому Компартії України в Лейпцігу цей договір збагатився новими важливими доповненнями. Отже, кожна з таких зустрічей,

²⁶ Тупикин А. П. Творческое сотрудничество братских партий стран социализма.—М., 1983, с. 29.

що стали систематичними, являла собою ще одну, нову сторінку в літопису зміцнення дружби, виявом братніх почуттів між трудящими міст-побратимів, радянського і німецького народів.

У той же період почався регулярний обмін лекторськими групами, які виступають перед партійними активістами, пропагандистами, агітаторами й виробничими колективами, розповідають про те, як реалізуються рішення партійних з'їздів, діляться досвідом щодо досягнення найвищої ефективності виробництва в сучасних умовах, роз'яснюють ті чи інші заходи своїх партій у галузі освіти і виховання, завдання, які стоять перед засобами масової інформації, а також актуальні проблеми міжнародної політики.

Значну користь у зміцненні побратимських зв'язків приносить планомірне співробітництво творчих колективів газет «Київська правда» та «Лейпцігер фолксцайтунг». Воно здійснюється в різноманітних формах: від обміну статтями й цілими «сторінками дружби» до спільних журналістських заходів та регулярного обміну редакторами. Ділові контакти з побратимами дають можливість газетам всебічно висвітлювати життя трудящих поріднених області й округу. Та й самим творчим колективам обох друкованих органів це допомагає вдосконалювати свою діяльність. Спільне проведення ними ряду таких цікавих і корисних заходів, як рейди «Шляхами батьків», присвячених 60-річчю Великого Жовтня, «Шляхами Перемоги і визволення», присвячений героїчному подвигу Радянської Армії в роки Великої Вітчизняної війни, спільні вікторини, у яких взяли участь тисячі читачів «Київської правди» та «Лейпцігер фолксцайтунг», стало доброю школою такого співробітництва, сприяло дальшому зміцненню дружби між нашими народами. З метою погодження спільних заходів під час підготовки до знаменних дат — 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна та 35-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні, визволення німецького народу від гітлерівського іґа — до Києва приїздив Х. Меєрганґс — член редколегії «Лейпцігер фолксцайтунг»²⁷.

Особливу увагу Київський та Донецький обласні та Лейпцігський і Магдебурзький округні, а також відповідні міські комітети братніх партій приділяють безпосереднім зв'язкам між підприємствами, інститутами та іншими установами народного господарства, між робітниками, селянами, представниками інтелігенції. На основі угод, підписаних між партійними, профспілковими, молодіжними та іншими організаціями, виникли різноманітні форми дружніх зв'язків між багатьма трудовими колективами міст, областей та округів побратимів. Так, у кінці 70-х років понад 60 промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, сільськогосподарських виробничих колективів, народних маєтків і міжкооперативних об'єднань, організацій та установ Київщини й Лейпцігського округу мали тісні контакти один з одним²⁸. В Донецькій області і Магдебурзькому окрузі 29 поріднених колективів, підприємств і організацій на той же час підтримували прямі дружні зв'язки²⁹.

З кожним роком дедалі більшого значення набуває соціалістичне змагання між побратимами. З 1973 р. змагаються між собою колективи заводів ім. М. Горького (Київ) та «Дреємашіненверк» (Лейпціг), виробничого об'єднання «Електронмаш» і Лейпцігського комбінату силових електроустановок, ДБК-3 та Лейпцігського будівельного комбінату, виробничого об'єднання «Червоний екскаватор» та Лейпцігського заводу важкого машинобудування ім. С. М. Кірова, швейної фабрики ім. Смирнова-Ласточкина й фабрики готового одягу «Вестіс», заводів «Транссигнал» та засобів зв'язку «Фернмелдеверк», універмагів «Укра-

²⁷ Київська правда, 1980, 26 берез.

²⁸ Вечірній Київ, 1979, 13 жовт.

²⁹ Созвучие сердец объединяет нас в общем деле.—Магдебург, 1977, с. 7.

їна» і «Центрум». У 1981 р. договорами про змагання були зв'язані по одинадцять великих підприємств Києва й Лейпціга³⁰.

Широкого розмаху набрало у 70-х роках соціалістичне змагання між побратимами з Донецької області і Магдебурзького округу. Ще з 1969 р. колектив Новогорлівського машинобудівного заводу змагається з робітниками Магдебурзького машинобудівного заводу ім. Г. Димитрова. 12 виробничих бригад з обох сторін беруть активну участь в трудовому суперництві³¹. Конкретні договори про дружбу між Магдебурзьким комбінатом важкого машинобудування ім. Е. Тельмана та колективами Донецького машинобудівного заводу ім. Ленінського комсомолу України і машинобудівного заводу ім. В. І. Леніна зміцнюють побратимські зв'язки, сприяють розгортанню соціалістичного змагання, порівнянню досягнень та обміну досвідом³².

Підсумки такого змагання підбиваються, як правило, в кінці року. При цьому обов'язково враховуються показники виконання та перевиконання державних і зустрічних планів по найважливіших позиціях. Виробничі колективи звітуються один перед одним й про те, яких результатів досягнуто ними в масово-політичній роботі, поліпшенні умов праці і побуту трудящих. Так, на початку 1983 р. до НДР виїжджала делегація киян, до складу якої входили представники тринадцяти підприємств та організацій. Договорами про трудове суперництво до цього були зв'язані вже дванадцять колективів, а делегати «Геофізприладу» їхали з метою започаткувати змагання із спорідненим заводом «Геофізика».

Переможцям соціалістичного змагання за 1982 р. були вручені перехідні Червоні прапори та грамоти. Шість київських колективів та п'ять лейпцігських було названо першими, а підсумки суперництва між взуттєвим об'єднанням «Київ» та фабрикою «Інтра» підбивалися пізніше в Молдавії з участю третього партнера по трудовому суперництву — об'єднання «Флоаре». Характерно, що під час таких візитів, що відбуваються як в НДР, так і в нашій країні, побратими щедро діляться передовим досвідом виробництва, обговорюють плани на майбутнє. Це сприяє поглибленню процесу соціалістичної економічної інтеграції, збагаченню взаємозв'язків між партійними організаціями, трудовими колективами, широкими колами трудящих обох братніх країн. Так, київські екскаваторобудівники багато цінного запозичили на заводі ім. С. М. Кірова. Зокрема, їх зацікавило, що заготовочний цех у друзів — це комплексно механізована ділянка, яка ув'язана в одному потоці із засобами вертикального та горизонтального транспортування, що витрати металу здійснюються там за програмою, розробленою з допомогою обчислювальної техніки, тощо. Верстатобудівники з столиці Радянської України ознайомилися з програмою колективу заводу «Дресемашіненверк» на 1983 р., яка включала такі розділи: підвищення продуктивності праці, забезпечення стабільності виробництва й виконання експортних поставок, прискорення науково-технічного прогресу. Друзі уклали новий договір на 1983 р., згідно з яким з обох сторін у трудовому суперництві брали участь: по сім робітників, по п'ять бригад, одній дільниці та по п'ять комсомольсько-молодіжних колективів³³.

Коли в лютому 1984 р. у Києві відбулася зустріч побратимів, присвячена підбиттю підсумків соціалістичного змагання за попередній рік, то сім перехідних Червоних прапорів було присуджено киянам. Серед переможців — заводи ім. Горького, «Геофізприлад», «Транссигнал», виробниче об'єднання «Електронмаш», фабрика ім. Смирнова-Ла-

³⁰ Прапор комунізму, 1982, 27 лют.

³¹ Дружба — Фройндшафт..., с. 12, 17.

³² Созвучие сердец объединяет нас в общем деле, с. 8, 20.

³³ Прапор комунізму, 1983, 6 трав.

сточкіна, булочно-кондитерський комбінат і фірма «Світанок». У друзів першість вибороли п'ять підприємств³⁴.

З часу, коли були укладені договори про трудове суперництво між колективами заводів верстатів-автоматів ім. Горького та «Дреємашінен-верк», до 1983 р. перехідний Червоний прапор 4 рази присуджувався лейпцігському заводу, тричі — верстатобудівникам Києва. При підбитті підсумків про соціалістичне змагання за 1983 р. кожен пункт договору ретельно обговорювався, пред'являлася необхідна документація. Обидві сторони, наприклад, брали зобов'язання виготовити надпланової продукції на 0,5%. В результаті, у киян було 1,5%, а в їх друзів — 1%. По зростанню продуктивності праці верстатобудівники з НДР випередили партнерів всього на 0,3%, однак вони поступилися киянам у питанні впровадження раціоналізаторських пропозицій. До уваги бралися також показники по додержанню термінів експортних поставок верстатів у братні соціалістичні країни, реалізації цільових програм науково-технічного прогресу та ін. Учасники зустрічі з гордістю відзначали, що обидва колективи чимало попрацювали у справі розвитку житлового будівництва, оздоровлення робітників, а також по виконанню програми «Все найкраще — дітям». Після врахування всіх показників переможцем змагання було визнано колектив заводу ім. Горького. Генеральний консул НДР у Києві З. Хьольдтке вручив перехідний Червоний прапор головному інженеру цього підприємства Ю. В. Гонті³⁵.

На основі соціалістичного змагання між окремими підприємствами братніх країн народилася особлива форма контактів, що дає змогу ефективно проводити обмін виробничим досвідом та водночас розвивати дружні зв'язки між жителями, трудящими міст, областей і округів — побратимів. Такою формою є обмін бригадами передовиків виробництва, які певний час працюють безпосередньо на підприємствах друзів. Так, наприклад, у вересні 1970 р. 10 робітників Донецького машинобудівного заводу ім. Ленінського комсомолу України працювали в цеху № 11 Магдебурзького комбінату важкого машинобудування ім. Е. Тельмана^{35–36}. Лише протягом 70-х років між донецькими і магдебурзькими підприємствами відбувся обмін десятьма такими групами (200 чол.) кваліфікованих спеціалістів і новаторів виробництва³⁷. Влітку 1979 р. протягом десяти днів новатори з Лейпцігського будівельного комбінату, заводу засобів зв'язку «Фернмелдеверк», швейної фабрики «Вестіс» працювали в столиці Радянської України, а в той же час кращі представники ДБК-3, заводу «Промзв'язок», швейної фабрики ім. Смирнова-Ласточкина — на поріднених підприємствах в НДР.

Змагання між порідненими підприємствами приносить значну взаємну користь. Так, на заводі «Промзв'язок» з допомогою побратимів освоєно гальванічне покриття сріблом металів із застосуванням спеціального електроліта, що дало змогу значно прискорити цей процес. На цьому ж підприємстві впроваджено вискоефективне механічне скручування проводів в моткових вузлах по методу лейпцігських колег. На ДБК-3, за прикладом будівельників з НДР, замість трудомістких процесів опорядження стелі почали застосовувати спеціальні шпалери³⁸. Робітники й інженери київського заводу «Трансигнал» запозичили у своїх друзів з підприємства «Електрошальтергате» в м. Грімма ряд

³⁴ Там же, 1984, 19 лют.

^{35–36} Там же, 17 лют.

³⁷ Aktivist (Magdeburg), 1972, 14. Sept.; 14. Okt.; 1973, 18. Okt.; 1974, 13. Aug.; 1975, 14. Aug.; 1977, 1. Sept.; 30. Aug.; 27. Sept.; Hunger B. Zur Entwicklung des Arbeiteraustausches zwischen dem Schwermaschinenkombinat «Ernst Thelmann» Magdeburg und dem Werk «Leninscher Komsomol der Ukraine» als fester Bestandteil der internationalen regionalen Partnerschaftsbeziehungen des Bezirkes Magdeburg mit dem Gebiet Donezk. Diplomarbeit.— Dresden, 1981.

³⁸ Вечірній Київ, 1979, 13 жовт.

цінних технічних вдосконалень у галузі автоматизації та механізації трудомістких робіт, техніки безпеки й виробничої естетики³⁹.

В свою чергу, німецькі побратими широко використовують досвід застосування в металообробній промисловості синтетичних алмазів, одержаних в Інституті надтвердих матеріалів АН УРСР, нові прогресивні методи зварювання, розроблені в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР, досвід київських будівельників⁴⁰. Плодотворним й ефективним є співробітництво та обмін виробничими здобутками між поліграфічним комбінатом «Радянська Україна» та спорідненим лейпцігським підприємством «Інтердрук»⁴¹. Значну економію коштів, часу, сировини принесло магдебурзцям запозичення передового досвіду в своїх донецьких побратимів⁴². Народний маєток Буш Магдебурзького округу, що змагається з колгоспом ім. Е. Тельмана Тельманівського району Донецької області, застосовуючи радянські селекційні сорти пшениці «Миронівська-808» та «Ювілейна», одержує врожаї понад 50 ц зерна з гектара. В цьому ж маєтку успішно використовується й досвід тельманівців у створенні зрошувальної системи в господарстві, розвитку садівництва та рослинництва⁴³. Багато цінного перейняли один в одного під час соціалістичного змагання і трудівники колгоспних та радгоспних ланів Київщини й кооператори Лейпцігського округу⁴⁴.

Міста-побратими Київ і Лейпціг, Донецьк та Магдебург мають значні потенціали в галузі науки й освіти. Причому тут відбувається дедалі тісніше співробітництво з тим, щоб досягти якомога кращих результатів у тих або інших дослідженнях, викладанні наук й вихованні молоді. Так, з часом багатосторонні зв'язки між КДУ ім. Т. Г. Шевченка і Лейпцігським університетом ім. К. Маркса переросли в тісне співробітництво та кооперацію. З кожним роком партнери розширюють обмін науковими працівниками і спеціалістами, науковими статтями, що публікуються у спільних збірниках. Перший такий збірник під назвою «Нові результати природничо-наукових досліджень» побачив світ у 1966 р.⁴⁵ Через рік в Лейпцігу вийшов з друку альманах «Риси нової соціалістичної людини», у якому було вміщено й статті викладачів КДУ⁴⁶. Розширювався обмін між цими вузами фотоальбомами, фотовиставками, кореспонденціями. Наукові університетські бібліотеки встановили систематичний обмін науковими вузівськими виданнями та публікаціями⁴⁷. З кожним роком співробітництво між порідненими університетами поглиблюється й розширюється.

Безпосереднім партнером Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького є Вища педагогічна школа ім. К. Цеткін в Лейпцігу. Обидва вузи підписали угоду про спільні дослідження в галузі мовно-розумових здібностей людини⁴⁸. Поряд з проведенням спільних наукових розвідок перспективними планами співробітництва Київського інженерно-будівельного інституту і Лейпцігської вищої архітектурної школи передбачено здійснення обміну студентами й викладачами⁴⁹.

³⁹ Порожденные социалистическим интернационализмом..., с. 54—55.

⁴⁰ Куленич И. М., Виднянский С. В. Киев и города-побратимы, с. 11—12.

⁴¹ Leipziger Volkszeitung, 1976, 27., 28. Mai.

⁴² Hunger B. Op. cit., 31 ff; Volkstimme, 1972, 15. Sept.; 1977, 12. Mai.

⁴³ Дружба — Фройндшафт..., с. 24; Рад. Донеччина, 1982, 11 трав.

⁴⁴ Київська правда, 1982, 4 трав.

⁴⁵ Поточний архів Українського відділення Радянського товариства дружби з НДР: Звіт за 1976 р., арк. 6—8; Вклад Української РСР в науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами.—К., 1970, с. 69.

⁴⁶ Порожденные социалистическим интернационализмом..., с. 179.

⁴⁷ Лейпциг — Киев: Книга дружбы, с. 38, 39, 42—43.

⁴⁸ Там же, с. 15.

⁴⁹ Там же, с. 46.

В результаті співробітництва Донецького політехнічного інституту й Вищої технічної школи ім. О. Геріке в Магдебурзі було розроблено нову систему вентильного приводу із зворотним зв'язком. Її впровадження на головному приводі блюмінга «1100» Єнакіївського та на волоочильному стані Костянтинівського металургійного заводів дало економічний ефект в 100 тис. крб.⁵⁰ До 1976 р. Вища технічна школа в Магдебурзі та Донецький політехнічний інститут обмінялися 125 вченими й співробітниками з метою навчання та читання лекцій, а також 400 студентами для проведення практики й участі в інтернаціональних студентських будагонах⁵¹.

Багатогранними й різноманітними є культурні зв'язки між побратимами. Ще в листопаді 1973 р. Державний академічний театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка й театри міста Лейпціга підписали договір, згідно з яким передбачалися гастролі ансамблів та солістів, а також обмін інформацією про спектаклі, що знаходяться в стадії підготовки, і роботу окремих театральних колективів⁵². Слідом за гастроллями окремих артистів опери і балету з Києва у 1977 р. до Лейпціга виїжджав великий творчий колектив з кількох спектаклями. А в наступному, 1978 р., кияни вітали на сцені свого театру артистів Лейпцігської опери, відомої далеко за межами НДР своїми багатими художніми традиціями⁵³. Існують тісні творчі зв'язки між київським театром юного глядача ім. Ленінського комсомолу та лейпцігським театром «Юнге Вельт», Донецьким державним академічним театром опери і балету й Магдебурзьким театром опери та балету ім. М. Горького, між музеями, товариствами дружби, а також іншими закладами та установами в сфері культури⁵⁴. З другої половини 60-х років підтримують тісні творчі контакти Київська державна консерваторія ім. П. І. Чайковського і Лейпцігська вища музична школа ім. Ф. Мендельсона-Бартольдї. Відповідно до договору здійснюється обмін творчими делегаціями — викладачами, студентами, робота над спільними науковими темами, влаштовуються виступи перед глядачами в містах-побратимах⁵⁵.

Хвилюючими святами дружби є проведення друзями одне в одного Днів Лейпціга й Києва та Магдебурга і Донецька, які є новим яскравим свідченням зміцнення політичних і культурних зв'язків народів Радянського Союзу і НДР.⁵⁶

Мости великої дружби еднають трудящих цих та інших міст-побратимів й відповідних областей та округів. Серцевиною братерських взаємозв'язків, що здійснюються по лінії місцевих партійних органів, є тісні контакти між спорідненими трудовими колективами. В цих взаємозв'язках розкривається велич шляху та завдань братніх народів. Разом з тим у творчій праці трудящих країн соціалістичної співдружності народжуються нові елементи їх спільності. Це явище зумовлюється рядом об'єктивних причин, і насамперед розширенням і поглибленням виробничої і науково-технічної кооперації, соціалістичної інтеграції в цілому, дальшим духовним і культурним взаємозбагаченням соціалістичних країн. «Головний напрям наших спільних зусиль,— зазначав Ге-

⁵⁰ Поточний архів Мінвузу УРСР: Підсумковий інформаційний звіт про науково-технічне співробітництво вищих навчальних закладів Мінвузу УРСР з вузами зарубіжних країн за період з 1956 по 1977 р., с. 92.

⁵¹ Созвучие сердец объединяет нас в общем деле, с. 33; Дружба — Фройндшафт..., с. 145.

⁵² Робітнича газета, 1977, 14 груд.; Культура і життя, 1978, 25 трав.

⁵³ Культура і життя, 1978, 25 трав.; Породненные социалистическим интернационализмом..., с. 142—143.

⁵⁴ Породненные социалистическим интернационализмом..., с. 143—148; Дружба — Фройндшафт..., с. 28—31.

⁵⁵ BPA Leipzig, IV/C-2/18/767; Leipziger Volkszeitung, 1967, 17. Sept.; 6. Okt.; 1979, 29. März.

⁵⁶ Вечірній Київ, 1979, 22 жовт.; 1981, 21, 25 трав.; Дружба — Фройндшафт..., с. 15.

неральний секретар ЦК СЄПН, Голова Державної Ради НДР товариш Е. Хонеккер на X з'їзді Соціалістичної єдиної партії Німеччини,— це ще тісніше переплетіння матеріальних і духовних потенціалів наших країн для розв'язання завдань, які мають довгострокову перспективу. Показником того, як глибоко наше єднання ввійшло в життя, служить постійне зближення між нашими народами, той факт, що цей процес здійснюється не лише в ході підтримання зв'язків на різних рівнях по партійній і державній лініях, в галузі економіки, науки і культури, і не в останню чергу в галузі оборони, а й у встановленні численних особистих контактів між людьми в повсякденному житті»⁵⁷.

Весь досвід досить тривалого співробітництва братніх країн, їх правлячих партій переконливо показав, що «соціалістичний лад створює всі можливості для впевненого прогресу суспільства і гармонійних взаємовідносин між країнами»⁵⁸. В ході розмови Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР К. У. Черненко з товаришем Е. Хонеккером, що відбулася 14 червня 1984 р., було дано високу оцінку співробітництву між СРСР і НДР у різних галузях партійного, державного, економічного і суспільного життя, підкреслено, що це співробітництво відіграє дедалі більшу роль у виконанні планів комуністичного і соціалістичного будівництва в обох країнах, намічених XXVI з'їздом КПРС і X з'їздом СЄПН⁵⁹.

⁵⁷ X съезд Социалистической единой партии Германии. Берлин, 11—16 апреля 1981 г.— М., 1982, с. 18—19.

⁵⁸ Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 14—15 июня 1983 года.— М., 1983, с. 21.

⁵⁹ Рад. Україна, 1984, 15 черв.

До 150-річчя Київського університету ім. Т. Г. Шевченка

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КДУ (50-і — 80-і рр.)

І. А. ГРОМОВА (Київ)

Невід'ємною частиною культурних і наукових зв'язків із зарубіжними країнами, які підтримує Радянський Союз, є міжнародні контакти вищої школи. Співробітництво між вузами різних держав здійснюється у багатьох напрямках, найважливішими з яких є підготовка кадрів; обмін досвідом викладання і науково-дослідної роботи; участь у діяльності міжнародних організацій в галузі культури, науки і освіти; розвиток творчих контактів між ученими і викладачами вузів, інтернаціональне спілкування студентської молоді та ін.¹

Значний вклад у розвиток і зміцнення міжнародних культурних і наукових зв'язків нашої країни робить Київський університет, один з найстаріших вузів Союзу РСР. Ці контакти значно примножилися за роки існування Радянської влади і, особливо, в післявоєнні десятиріччя. Узагальнюючий їх розгляд і є темою цього повідомлення.

З 50-х років КДУ підтримує дружні контакти з вузами, науковими установами, студентськими організаціями і вченими всіх соціалістичних

¹ Елютин В. П. Высшая школа общества развитого социализма.— М., 1980, с. 441.

країн, багатьох держав, що розвиваються, а також капіталістичних. Однією з цих форм співробітництва є підготовка висококваліфікованих спеціалістів для зарубіжних країн. Відомо, що їх у нашій країні стали готувати ще в перші роки існування Радянської влади². У 1945 р. перші іноземні студенти з Польщі, Чехословаччини, Югославії, Болгарії, Румунії та інших країн народної демократії з'явилися в Київському університеті³. Протягом 1945—1983 рр. у КДУ підготовлено 3411 спеціалістів із зарубіжних країн. 350 чол. закінчили аспірантуру та захистили кандидатські дисертації, 1400 — перебували на стажуванні. Крім того, ще 3715 чол. навчалося на курсах російської та української мов. Представників 111 держав світу готували з 59 спеціальностей⁴.

З року в рік постійно зростає кількість іноземних громадян, які здобувають освіту в Радянському Союзі. Збільшується й число тих з них, хто бажає вчитися в Київському університеті. Якщо в 1975 р. у КДУ навчалося 611 студентів, 66 аспірантів і 45 стажистів із 73 держав світу (10 — соціалістичних, 54, що розвиваються, 9 — капіталістичних), то в 1983 р., відповідно, — 1024, 192, 105 та 77 (11 — соціалістичних, 58, що розвиваються, 8 — капіталістичних)⁵.

Кадри для зарубіжних країн готуються в КДУ з таких спеціальностей: міжнародне право, міжнародні відносини та міжнародні економічні відносини, науковий комунізм, марксистсько-ленінська філософія, науковий атеїзм, психологія, політична економія, російська мова та література, журналістика, геологія, хімія, біологія, біохімія, економічна і математична кібернетика, математика та інші.

Переважна більшість іноземних громадян (59,5%) навчається на факультеті міжнародних відносин і міжнародного права, який було створено в 1971 р.* Головне завдання його — підготовка фахівців, насамперед, для держав Азії, Африки, Латинської Америки, які визволилися від колоніальної залежності.

У Київському університеті створено всі необхідні умови для того, щоб молодь з інших країн здобувала освіту й підвищувала кваліфікацію, а також для її відпочинку і ознайомлення з Радянським Союзом, життям нашого народу. Вся робота проводиться згідно із розробленою і затвердженою науковими радами факультетів цільовою комплексною програмою навчання і виховання іноземних громадян. Питаннями її координування займається Рада по роботі з іноземцями. Її очолює ректор КДУ. Постійно вдосконалюються учбові плани і програми, розробляються нові спецкурси і спецсемінари. Всім студентам із зарубіжних країн надається можливість працювати у студентських наукових товариствах, гуртках і семінарах, проводити експерименти в лабораторіях, виступати з доповідями у гуртках і на конференціях, брати участь у конкурсах студентських праць, використовувати наукові дослідження у своїх курсових і дипломних роботах. Наприклад, у 1975 р. в 27 наукових гуртках, семінарах і проблемних групах працювали 357 студентів-іноземців, або 60% від їх загальної кількості. На різних науково-теоретичних конференціях (факультетських, університетських, міських, республіканських, всесоюзних) з доповідями виступили 290 чол.⁶ Зростає і число студентів, які є учасниками різного роду конкурсів.

² Ефименко Г. Г., Красников В. М., Новоминский А. Н. Высшая школа Украинской ССР. Успехи, проблемы развития.— К., 1978, с. 280.

³ Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 11, спр. 22, арк. 1; спр. 36, арк. 1; спр. 50, арк. 9.

⁴ Поточний архів деканату по роботі з іноземними студентами, аспірантами і стажистами. 1983 р.

⁵ Архів КДУ. Звіт КДУ за 1975 р.; Поточний архів деканату по роботі з іноземними студентами, аспірантами і стажистами, 1983 р.

* Аналогічний факультет функціонував в університеті протягом 1944—1952 рр. З 1953 по 1956 рр.—відділення історичного факультету.

⁶ Архів КДУ. Звіт КДУ за 1975 р.

Якщо в 1970 р. питома вага їх становила 18% від загальної чисельності, то в 1974—1975 учбовому році — вже 56%⁷. В 1979—1980 учбовому році з 922 іноземців, які навчалися в КДУ, в університетському турі конкурсу студентських наукових робіт взяли участь 547 чол. Майже 100 праць було висунуто для участі у міському турі⁸. В 1982 р. студенти — громадяни зарубіжних країн, які навчалися лише на одному факультеті міжнародних відносин і міжнародного права, були нагороджені 70 дипломами першого та другого ступенів⁹.

Традиційною формою залучення іноземної молоді до наукової роботи стали інтернаціональні науково-теоретичні конференції, на яких обговорюються важливі проблеми марксистсько-ленінської теорії і практики комуністичного будівництва. Вони проводяться як у приміщеннях університету, так і в масштабі міста — на підприємствах, зокрема, заводах «Більшовик», «Арсенал», «Червоний гумовик», «Ленінська кузня», фабрики «Киянка», ДШК, Київській ГЕС та ін., а також в установах і організаціях. Тільки в 1980 р. відбулося 7 таких конференцій, на яких виступило 54 іноземця¹⁰. Вони взяли участь у загальноуніверситетському і міському турах Всесоюзної інтернаціональної науково-теоретичної конференції з проблеми «Всесвітньо-історичне значення XXVI з'їзду КПРС». 2 студенти з ЧСРСР та Республіки Чад одержали можливість взяти участь у її заключному турі (Москва, грудень 1981 р.)¹¹.

Для того, щоб іноземні студенти якнайшвидше вивчили російську мову, поповнили свої знання, при вузах створені спеціальні підготовчі факультети для іноземних громадян. У КДУ аналогічний факультет було засновано у вересні 1961 р.¹² Протягом 1961—1983 рр. його закінчили більш як 9000 студентів із 123 країн світу. Щорічно їх ряди поповнюють майже 500 чол.¹³ Ті, хто приїжджає в університет, розподіляються за групами з урахуванням національності та рівня освіти. Поряд з російською мовою вони вивчають математику, фізику, хімію, біологію, креслення, географію СРСР, російську та радянську літературу, історію СРСР та інші дисципліни.

Велика увага приділяється її підготовці аспірантів і стажистів. Їх наставниками й науковими керівниками в різні роки були провідні вчені вузу. Серед них академіки АН УРСР П. Г. Богач, І. І. Ляшко, А. Т. Пилипенко, члени-кореспонденти АН УРСР М. У. Білий, Б. М. Бублик, А. М. Самойленко, В. В. Скопенко, А. А. Чухно та інші.

В стінах Київського університету студенти з різних країн світу не тільки здобувають освіту й практичний досвід роботи з обраної ними спеціальності, а й виховуються в дусі інтернаціоналізму і дружби народів. Форми виховної роботи, яка ведеться серед них, відзначаються різноманітністю. Це — бесіди, політінформації, екскурсії по місцях революційної, бойової і трудової слави радянського народу, на підприємства, у колгоспи та радгоспи, зустрічі з ветеранами партії, Героями Радянського Союзу та Соціалістичної Праці, діячами науки і культури, передовиками виробництва тощо. Це також вечори дружби, святкування революційних і національних свят, кінолекторії, засідання клубів любителів російської мови та інтернаціональної дружби, спортивні змагання, художня самодіяльність. У Київському університеті розроблено

⁷ Там же.

⁸ Там же. Звіт КДУ за 1980 р.

⁹ Поточний архів деканату по роботі з іноземними студентами, аспірантами і стажистами, 1982 р.

¹⁰ Архів КДУ. Звіт КДУ за 1980 р.

¹¹ Архів КДУ. Звіт КДУ за 1981 р.

¹² Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 5, спр. 398, арк. 27.

¹³ Поточний архів підготовчого факультету КДУ.

систему трудового виховання іноземних студентів. Щорічно до 15—20% їх беруть участь у третьому трудовому семестрі¹⁴.

Багато зроблено й для організації їх відпочинку і побуту, харчування і медичного обслуговування. Вони можуть користуватися будинками відпочинку, пансіонатами, спорттаборами на чорноморському узбережжі, у Київській, Вінницькій та інших областях нашої республіки.

Багато випускників КДУ не втрачають зв'язків зі своїми наставниками й після повернення на батьківщину. В свою чергу, кафедри та деканат по роботі з іноземними студентами, аспірантами і стажистами підтримують постійні контакти з громадянами зарубіжних країн, які закінчили університет. У 1983 р. було проведено три конференції студентів-іноземців випускних курсів та тих, хто продовжує навчання в аспірантурі або перебуває на стажуванні. В них взяли участь 192 чол. з 37 держав світу. Особливо цікавою була конференція на тему: «Реальний соціалізм і світовий революційний процес». Було заслухано 53 наукові доповіді і повідомлення. У травні того ж року в університеті вперше було організовано курси підвищення кваліфікації випускників факультету міжнародних відносин і міжнародного права минулих років, які вивчали тему — «Нове у механізмі дії міжнародного права».

Як відомо, важливим засобом у справі зближення людей є вивчення мов інших народів. За останній час за кордоном підвищився інтерес до російської мови. Значну роботу по поданню допомоги студентам у її вивченні проводять профільні кафедри КДУ. В 1974 р. на базі філологічного факультету було створено спеціальну кафедру російської мови та методики викладання її як іноземної. Вона готує фахівців для зарубіжних країн з числа громадян інших держав світу, які приїжджають на навчання в СРСР¹⁵. Крім того, щорічно більш як 100 спеціалістів і викладачів російської мови з Угорщини, ФРН, Канади та США підвищують кваліфікацію на короткотермінових курсах російської та української мов, що діють при підготовчому факультеті для іноземних громадян. Працюють при КДУ й курси Комітету молодіжних організацій при ЦК ЛКСМУ¹⁶.

Однією з найефективніших форм творчих зв'язків із зарубіжними вузами є укладання договорів про постійне наукове і культурне співробітництво. В 1960—1964 рр. було підписано двосторонні договори з Дебреценським ім. Л. Кошута (УНР), Братиславським ім. Я. А. Каменського та ім. Я. Пуркіне м. Брно (ЧССР), Лейпцігським ім. Карла Маркса (НДР), Ягеллонським у Кракові (ПНР), Загребським (СФРЮ), Центральним університетом провінції Лас Вільяс м. Санта Клара (Куба), а згодом і ще з 3 університетами: Майсурським (Індія), Тимишоарським (СРР) і м. Тампере (Фінляндія)¹⁷. Крім того, підготовчий факультет Київського університету підтримує офіційно оформлені контакти з Будапештським міжнародним підготовчим інститутом (УНР) та підготовчим факультетом ім. братів Паїс Гаванського університету (Куба)¹⁸.

В 1981 р. було підписано договір про наукове і культурне співробітництво Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка з Аддіс-Абебським університетом (Ефіопія)¹⁹.

Згідно з цими офіційними документами КДУ практикує обмін професорами і викладачами для читання лекцій та проведення наукових

¹⁴ Поточний архів деканату по роботі з іноземними студентами, аспірантами і стажистами. Звіт КДУ за 1981 р.

¹⁵ Поточний архів філологічного факультету.

¹⁶ Поточний архів відділу міжнародних зв'язків ректорату КДУ, 1975—1978 рр., 1980—1983 рр.

¹⁷ Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 5, спр. 363, арк. 14, 19, 31—32, 82; спр. 392, арк. 4—5, 47, 70.

¹⁸ Поточний архів підготовчого факультету КДУ.

¹⁹ Поточний архів відділу міжнародних зв'язків ректорату КДУ, 1982, 1983 рр.

досліджень, участі у конгресах, конференціях, симпозиумах; студентами, аспірантами і молодими спеціалістами для навчання, виробничої практики, підвищення кваліфікації, збирання матеріалів для своїх досліджень.

Особливо плідними та різноманітними є міжнародні зв'язки, які КДУ підтримує з вищими навчальними закладами соціалістичних країн. Нині університет має контакти з 12 вузами держав соціалістичної співдружності²⁰.

Однією з перспективних форм співробітництва є безвалютний обмін групами студентів для проходження практики з метою ознайомлення їх з досягненнями народів СРСР, інших соціалістичних країн у всіх сферах життя, історією й культурою, а також студентськими будівельними загонами. Крім названих вище вузів, цією формою обміну охоплено Варшавський (ПНР), Будапештський ім. Лоранда Етвеша (УНР), Софійський ім. Клементи Охридського, Велико-Тирновський ім. Кирила та Мефодія (НРБ) університети. Щорічно до 200—250 студентів КДУ на два—три тижні виїжджають у ЧССР, ПНР, НДР, СФРЮ, НРБ та інші країни. Представники останніх, у свою чергу, перебувають на стажуванні у нашій країні.

Особливо плідними є наукові зв'язки, які між собою підтримують вчені соціалістичних країн. Щорічно більш як 200 викладачів вузів цих держав відвідують Київський університет: для читання лекцій, наукових досліджень, участі в конференціях тощо. Професори КДУ з цією ж метою виїжджають за кордон. Достатньо сказати, що лише за роки десятиї п'ятирічки у країні соціалізму було направлено 420 викладачів КДУ²¹.

Останнім часом дедалі більшого значення набувають питання проведення спільних науково-дослідних робіт, підготовки й публікації колективних статей, монографій, підручників та навчальних посібників. Це одна з прогресивних, перспективних форм співробітництва. Найбільш тісні зв'язки Київський університет підтримує зі своїми колегами з НДР, ЧССР, УНР, ПНР, СФРЮ та НРБ.

Багато факультетів і кафедр КДУ мають безпосередні контакти із спорідненими факультетами і кафедрами дружніх вузів. Наприклад, співробітники кафедри неорганічної хімії та спеціалісти Лейпцігського університету провели спільні дослідження у галузі хімії координаційних сполучень. Результатом співдружності вчених КДУ та університету ім. Мартина Лютера (м. Галле) є видання в 1979 р. у Берліні, а також у 1981 р. у Києві монографії «Химия псевдогалогенидов», в написанні якої взяла участь хіміки обох вузів.

З ученими НДР підтримує тісні контакти й кафедра економічної кібернетики КДУ. Вони працюють над розробкою економіко-математичних моделей і засобів управління підприємствами та об'єднаннями дискретного типу. Завдяки їх спільним творчим зусиллям було підготовлено до друку й видано навчальний посібник «Автоматизированные системы управления предприятиями» (К., 1982). Кафедра алгебри механіко-математичного факультету КДУ разом із спеціалістами Загребського університету (СФРЮ) розробляє тему «Алгебраїчні структури та їх застосування». Підсумки досліджень викладені в посібнику «Моделі и кольца», який було опубліковано в 1982 р. Математики, радіофізики та хіміки КДУ підтримують контакти з науковими співробітниками Софійського вищого машиноелектротехнічного інституту ім. В. І. Леніна та Пловдивського університету (НРБ). Викладачі кафедри диференціальних рівнянь КДУ та їх болгарські колеги в 1980 р. видали навчальний посібник «Дифференциальные уравнения с импульсным воздействием».

²⁰ Там же.

²¹ Архів КДУ. Звіт КДУ за 1980 р.

Вчені КДУ плідотно співробітничали з науковцями братніх соціалістичних країн у різних галузях біології, фізики, астрономії, геології, географії та інших наук. В останні роки дедалі частіше підсумки їх спільних досліджень впроваджуються у виробництво, що дає значний економічний ефект. Якщо в 1981 р. завдяки їм було одержано 241 тис. крб. прибутку, то у 1982 р. цей показник становив вже 821,83 тис. крб. (у СРСР) та 650 тис. марок (НДР)²².

Співробітники КДУ активно співробітничали із своїми колегами і в галузі суспільних наук, мови та літератури. Давні творчі зв'язки мають, зокрема, філософи Київського та Лейпцігського університетів. До 50-річчя Великого Жовтня в Лейпцігу було видано спільний збірник статей «Черты человека социалистического общества». Останнім часом вони приділили особливу увагу проблемі «Марксистсько-ленінська філософія — методологічна та світоглядна основа суспільствознавства та природознавства». Ця співдружність дала можливість опублікувати в 1982 р. монографію «Методологические проблемы общественных наук». У 1983 р. в Берліні німецькою мовою опубліковано спільну працю «Критика антимарксистских фальсификаций экономической теории и практики социализма».

Вчені-германісти КДУ та Інституту ім. Гердера Лейпцігського університету в 1975 р. підготували й надрукували збірник «Актуальные проблемы современной германистики», а в 1977 р. — «Учебник немецкого языка для студентов I-го курса факультетов иностранных языков университетов и педагогических институтов». У 1982 р. з'явився аналогічний підручник для студентів другого курсу та учбовий посібник «Литература ГДР».

Плідотно працюють кафедри російської мови цих двох вузів. У 1971 р. побачила світ їх колективна монографія «Великий Октябрь и русский язык», а у 1981 р. інша — «Русский язык: предмет изучения и средство воспитания». У 1982 р. її було надруковано в Берліні німецькою мовою.

Активні контакти між собою підтримують суспільствознавці КДУ та їх колеги з Дебреценського, Ягеллонського, Братиславського, Загребського та інших дружніх вузів. Протягом багатьох років історики КДУ та Дебрецена, Кракова, Братислави, Брно розробляють теми, які дають їм можливість розглянути питання про взаємини народів в минулому та їх співробітництво на сучасному етапі. Так, кафедра історії зарубіжних соціалістичних країн КДУ і загальної історії Дебреценського університету в 1972 р. видали російською та угорською мовами «Очерки новейшей истории Венгрии». В 1975 р. у Кракові було надруковано колективну працю «Из истории международных связей польского, украинского и русского народов в XVIII—XX века». Разом із ученими НДР та ЧССР історики КДУ продовжують розробляти тему — «Історія світової соціалістичної системи». Вони опублікували книгу «Народы — друзья, народы — соратники» (К., 1981). Учбовий посібник «Культура и быт народов Социалистической Федеративной Республики Югославии» — результат творчої співдружності істориків КДУ та Загребського університету.

В одинадцятій п'ятиріччі заплановано велику програму наукових контактів КДУ з вузами соціалістичних країн. Слід відзначити, що основною формою міжвузівських зв'язків плинні стає науково-технічне співробітництво. Так, сьогодні спільні дослідження, в яких беруть участь вищі учбові заклади 7 держав соціалізму, здійснюються по 45 темах²³.

Розширюються і зміцнюються контакти Київського університету з вузами тих країн, що розвиваються. Викладачі КДУ подають допо-

²² Поточний архів відділу міжнародних зв'язків ректорату КДУ, 1981, 1982 рр.

²³ Там же, 1983 р.

могу в підготовці кадрів, організації навчального процесу, проведенні науково-дослідних робіт більш як 25 державам Азії та Африки. Багато хто з них за спеціальною домовленістю працює в цих країнах: наприклад, в 1980 р.—25 спеціалістів КДУ. В цілому ж за роки десятиї п'ятирічки до них було відряджено 62 чол.²⁴

Активізуються зв'язки КДУ з вищими навчальними закладами ряду розвинуваних капіталістичних держав: Франції, Англії, США, Італії, ФРН, Фінляндії, Канади, Австрії, Швеції та інших. Київський університет направляє своїх співробітників на стажування, для участі в міжнародних форумах, вивчення системи освіти, а також як викладачів російської мови для педагогічної роботи. З цією метою тільки в 1977 р. капіталістичні країни відвідали 30 учених і викладачів університету, а КДУ — відповідно — 227 та 9²⁵.

Протягом 70-х років ряд кафедр КДУ встановили контакти з науковими установами деяких капіталістичних країн для організації колективних наукових досліджень. Наприклад, співробітники кафедри астрономії та вчені Франції (Інститут астрофізики, Париж) розробляли тему — «Вивчення динаміки речовини в короні Сонця».

Вчені Київського університету виконують великий обсяг робіт і за міжнародними планами наукових досліджень. Працівники радіофізичного факультету проводять оптико-телевізійні спостереження за програмою спільного радянсько-французького експерименту в космосі «Аракс-1» та «Аракс-2»²⁶. Геологи КДУ та їх колеги з Франції, Англії, США розробляють тему «Еталонне підрозділення кам'яновугільної системи світу»²⁷. Співробітники радіофізичного факультету та Астрономічної обсерваторії взяли активну участь у виконанні програм Міжнародного геофізичного року (1957—1959 рр.) та Міжнародного року спокійного Сонця (1964—1965 рр.), у програмі «Активні експерименти в космосі» та ін.²⁸ Ряд кафедр КДУ працює над розробкою науково-технічних проблем у плані реалізації комплексних програм країн — членів РЕВ (зокрема, дві кафедри радіофізичного факультету, а також біофізики та вірусології). Наприклад, остання з них бере участь у розробці теми «Латентна вірусна інфекція»²⁹.

З року в рік зростає кількість досліджень, які здійснюють співробітники університету та їх зарубіжні колеги. Якщо в 1971—1975 рр. виконано 110 наукових тем, то протягом наступних п'яти років — уже 153. За 1976—1980 рр. опубліковано 163 статті, 8 монографій, 4 підручники і навчальні посібники, захищено 13 дисертацій, розроблено 68 нових спекурсів, а за три роки одинадцяті п'ятирічки, відповідно, 325, 11, 3, 15, 57³⁰. Економічний ефект від впровадження у виробництво спільних наукових досліджень становить 1997 тис. крб.³¹

Свідченням зростаючого авторитету вчених Київського університету є те, що їх наукові праці друкуються за кордоном. Так, праці академіка АН УРСР Ю. О. Митропольського опубліковані в Нью-Йорку, Токіо, Парижі, Делі; академіка АН УРСР В. С. Королюка — у США, Будапешті, Лейпцигу; професора С. К. Всехсвятського — у США, Англії, Бельгії, Болгарії, Угорщині, Румунії; професора А. О. Білецького — в Греції, Канаді, Румунії; члена-кореспондента АН УРСР О. М. Маринича — у США, Англії, Швеції, Польщі, ЧССР; професора О. В.

²⁴ Там же, 1980 р.

²⁵ Там же, 1977 р.

²⁶ Поточний архів радіофізичного факультету.

²⁷ Архів КДУ. Звіт КДУ за 1975 р.

²⁸ Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 5, спр. 264, арк. 93; спр. 292, арк. 152; спр. 315, арк. 213.

²⁹ Поточний архів відділу міжнародних зв'язків ректорату КДУ, 1980—1982 рр.

³⁰ Архів КДУ. Звіт КДУ за 1975 р.; Поточний архів відділу міжнародних зв'язків ректорату КДУ, 1980 р.

³¹ Поточний архів відділу міжнародних зв'язків ректорату КДУ, 1983 р.

Шугайліна—в Уругваї; професора О. Л. Ейнора—Франції, Румунії, Польщі, Болгарії, КНР; професора А. Т. Нелепа — в НДР, професора М. С. Погорелова — у Болгарії і т. п.³²

28 викладачів університету були учасниками наукових міжнародних форумів, на яких обговорювалися різні проблеми в галузі біології, геології, міжнародного права, політичної економії, фізики, філології³³.

Важливе місце в наукових міжнародних зв'язках займають питання планування навчального процесу, ознайомлення з методикою викладання, учбовими планами і програмами. КДУ щорічно відвідують керівні працівники міністерств і відомств, вищих учбових закладів зарубіжних країн. Лише в 1978 р. в університеті побувало 18 делегацій, в тому числі 6 — із соціалістичних держав, 8 — капіталістичних, 4 — з країн, що розвиваються³⁴. Вони ознайомилися з тим, як у КДУ поставлено учбово-методичну та наукову роботу. У свою чергу, представники Київського університету неодноразово відвідували дружні вузи соціалістичних країн та ряду капіталістичних держав.

Активний міжнародний обмін науковою літературою здійснює й бібліотека Київського університету. Нині вона підтримує контакти з 344 вузами і науковими закладами 40 країн світу. Лише в 1976—1980 рр. за кордон було відправлено 19719 і, у свою чергу, одержано 10106 книг та журналів³⁵. Астрономічна обсерваторія КДУ має зв'язки з 270 зарубіжними науковими закладами 45 держав³⁶.

Викладачі КДУ є членами різних міжнародних комісій і комітетів, працюють у центральних органах та спеціалізованих організаціях ООН і ЮНЕСКО як експерти, консультанти, беруть участь у їх засіданнях. Так, П. П. Удовиченко протягом трьох років був постійним представником Української РСР при ООН, професор П. О. Недбайло — в 1958—1969 рр. постійним представником УРСР в Комісії ООН по правах людини, а як член делегації Української РСР був учасником XV сесії Генеральної Асамблеї ООН. Член-кореспондент АН УРСР А. А. Чухно був делегатом (від УРСР) XVIII сесії Європейської Економічної Комісії ООН (1962 р.). Професор В. В. Коптилов як голова делегації УРСР був учасником конференції ЮНЕСКО з проблем мовознавства, яка відбулася у 1980 р. у НДР. Професор Ю. Г. Матвеев був делегатом III конференції ЮНЕСКО з міжнародного права (IX сесія — Женева, Швейцарія). В 1981 р. він був відряджений у Францію, де працював у Секретаріаті ЮНЕСКО та ін.

Про міжнародне визнання досягнень провідних вчених КДУ свідчить сам факт обрання їх почесними членами зарубіжних університетів, академій наук, наукових товариств. Враховуючи значний вклад академіка АН УРСР І. Т. Швеця у розвиток науки і підготовку висококваліфікованих кадрів, Братиславський університет (1965 р.), Дебреценський університет (1967 р.) і Майсурський університет (1968 р.) присвоїли йому вчений ступінь почесного доктора природознавства. Почесним доктором наук Братиславського університету обрано професора Д. П. Проценка. Професор С. К. Всехсвятський—почесний доктор наук Дебреценського університету, професори О. З. Голик, В. І. Масальський — Ягеллонського університету, а професор П. О. Недбайло — Лодзинського університету. В 1972 р. академіка АН УРСР Ю. О. Митропольського було обрано почесним членом Болонської ака-

³² Київський університет за 50 років Радянської влади.— К., 1967, с. 185; Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 5, спр. 419, арк. 19; оп. 7, спр. 726, арк. 3; оп. 19, спр. 552, арк. 3; Поточний архів ІПК викладачів суспільних наук при КДУ.

³³ Поточний архів відділу міжнародних зв'язків ректорату КДУ, 1976 р.

³⁴ Поточний архів відділу міжнародних зв'язків ректорату КДУ, 1978 р.

³⁵ Архів КДУ. Звіт КДУ за 1980 р.

³⁶ Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 5, спр. 398, арк. 171.

демії наук (Італія). В 1976 р. звання почесного доктора наук Дебреценського університету було присвоєно ректору КДУ члену-кореспонденту АН УРСР М. У. Білому. У свою чергу, Київський університет відзначив видатні досягнення 7 зарубіжних учених. В 1982 р. за значні заслуги в розвитку науки і великий вклад у зміцнення миру й міжнародного співробітництва в галузі освіти та культури звання почесного доктора КДУ були удостоєні прем'єр-міністр Республіки Індія Індіра Ганді та Генеральний директор ЮНЕСКО Амаду-Махтар М'Боу³⁷. В 1983 р. їх число поповнили учасники IX Міжнародного з'їзду славістів (СРСР, м. Київ) академік В. Георгієв (Болгарія), академік Словенської АН Братко Крефт, академік Австрійської АН Й. Хамм, професор Ноттінгемського університету (Великобританія) Моніка Партрідж³⁸.

Успішна й плідотворна робота професорів і викладачів КДУ по підготовці іноземних спеціалістів, поданню допомоги у справі організації навчального процесу у вузах зарубіжних країн, а також їх наукові досягнення відзначені й високими нагородами інших держав. Наприклад, професор В. А. Жебокрицький у 1963 р. отримав болгарський орден «Кирил і Мефодій» I ступеня. Доцент В. С. Дмитриченко нагороджений в'єтнамською медаллю «За дружбу» (1964 р.), доцент В. А. Рубан в 1965 р. — орденом НДР «За заслуги перед Вітчизною» та ін.

В цілому про реальні масштаби міжнародних зв'язків Київського університету свідчать такі дані: якщо в 1962 р. КДУ відвідало 260 іноземних громадян, то в 1979 р. — 1459 чол. з 28 країн, у тому числі 183 фахівці з 26 держав світу для наукової роботи й стажування на кафедрах КДУ; 219 чол. з Угорщини, ФРН, Канади — з метою вивчення російської та української мов на короткострокових курсах; 703 чол. з країн соціалістичної співдружності — для проходження виробничо-ознайомчої практики, включаючи 90 чол. у складі студентських загонів (на безвалютній основі); 354 чол. — членів делегацій та туристських груп для ознайомлення з КДУ, системою вищої освіти, зустрічей з викладачами і студентами університету³⁹.

В КДУ багато зроблено для того, щоб розширити та поліпшити міжнародні зв'язки, всебічно підвищити їх ефективність. Питання організації міжвузівського обміну перебувають у центрі уваги парткому і ректорату КДУ. В листопаді 1979 р. було створено Раду по науково-технічному співробітництву КДУ із зарубіжними вузами. Перед нею поставлено завдання узагальнювати результати міжнародного співробітництва, вдосконалювати його форми і методи, поліпшувати організаційну та підготовчу роботи, підносити рівень ефективності координації науково-технічного обміну.

³⁷ Поточний архів відділу міжнародних зв'язків ректорату КДУ, 1982 р.

³⁸ Там же, 1983 р.

³⁹ Державний архів м. Києва, ф. Р-1246; оп. 5, спр. 398, арк. 171; Поточний архів відділу міжнародних зв'язків ректорату КДУ, 1979 р.

МІЖНАРОДНІ НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ УНІВЕРСИТЕТУ В ДОЖОВТНЕВИЙ ПЕРІОД

А. М. КАТРЕНКО (Київ)

Київський університет, якому виповнилося 150 років, уже в дожовтневий період відігравав значну роль у розвитку вітчизняної науки, підготовці спеціалістів з різних галузей знань. Передова, насамперед революційно настроєна частина його студентів брала активну участь у визвольному русі в царській Росії.

Історія університету хоч і була предметом спеціальних досліджень¹, однак ще не висвітлена всебічно і вичерпно. Зокрема, ще мало вивчено питання про участь цього вузу в міжнародних наукових зв'язках у дожовтневий період. У даному повідомленні на основі архівних документальних матеріалів (листування між університетом, попечителем Київського учбового округу і міністерством народної освіти, річних університетських звітів, протоколів засідань ради університету, подань факультетів ректору, прохань, рапортів і звітів викладачів тощо) та інформації, почерпнутої з журналу «Университетские известия», автор робить спробу показати основні вияви цих зв'язків.

Насаджуючи реакційну ідеологію в суспільстві, царизм не дбав про розвиток вищої школи, зокрема, асигнував недостатню кількість коштів на наукові дослідження, байдуже ставився до практичного використання відкриттів і винаходів дослідників. Тому розвиток науки в Київському університеті, як і в інших вузах країни, насамперед був зв'язаний з невтомною, самовідданою працею передових учених для задоволення практичних потреб суспільства, в ім'я прогресу. Дальший поступ її обумовлювався також нерозривними зв'язками й тісним співробітництвом науковців Києва, передусім, з прогресивними вченими Московського, Петербурзького, Казанського та інших університетів Росії. Вітчизняні вчені були також послідовними ініціаторами налагодження творчих різнобічних зв'язків з колегами з різних країн світу.

Одразу після відкриття Київського університету одним з невідкладних завдань, що стали перед ним, було запозичення кращого вітчизняного, а також зарубіжного досвіду організації навчальної та наукової роботи. Документи свідчать, що його викладачі неодноразово виїжджали до інших країн для ознайомлення з практикою викладання різних навчальних дисциплін, ведення семінарських занять, організації лабораторій та для встановлення безпосередніх наукових контактів із зарубіжними вченими. Так, 1 жовтня 1858 р. фізико-математичний факультет подав пропозицію в університетську раду про відрядження до Англії, Німеччини і Франції виконуючого обов'язки ординарного професора М. І. Талізїна та ад'юнкта Д. Абашева. Перед першим ставилася мета ознайомитися з структурою і роботою фізичних кабінетів та метеорологічних обсерваторій, з характером викладання дослідної фізики, налагодити творчі зв'язки з механіками. Другий одержав, майже таке ж доручення — тільки в галузі хімії². 27 жовтня 1864 р. рада університету ухвалила відрядити в західноєвропейські країни професора І. А. Тютчева для вивчення питання організації практичних занять в хімічних лабораторіях³. У зв'язку з планованим відкриттям у вузі фізичної лабораторії для практичних занять у 1887 р. було надано зарубіжне відрядження професорам М. Є. Ващенко-Захарченку та М. М. Шіллеру для огляду подібних лабораторій⁴.

У документальних матеріалах знайшли відображення численні факти значної уваги вчених університету, особливо в початковий період його діяльності, до питань, зв'язаних з придбанням різного обладнання і експонатів для кабінетів, лабораторій, музеїв та інших структурних підрозділів вузу. Уже на другий рік після його відкриття — 30 жовтня 1835 р. — ад'юнкт А. Л. Андржейовський у рапорті раді університету вказав на бажання ряду зоологів Франції, Італії і Німеччини налагодити зв'язки з київськими колегами, а також на можливість з їх допомогою поповнити експонатами зоологічний кабі-

¹ Історія Київського університету. 1834—1959.— К., 1959; Київський університет за 50 років Радянської влади.— К., 1967 та ін.

² Державний архів м. Києва (далі — ДАМК), ф. 16, оп. 297, спр. 133, арк. 5, 5 зв. 41, 41 зв.

³ Университетские известия, 1865, № 1, с. 4.

⁴ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 707, оп. 53, спр. 19, арк. 4, 5.

нет⁵. У 1838 р. були закуплені у Вюртемберзькому товаристві подорожній гербарій абіссінських і азорських рослин, замовлені першим ботаніком університету В. Г. Бессером⁶. Професор В. Ф. Федоров у 1841 р. привіз із Мюнхена обладнання і прилади для обсерваторії, а видатний російський астроном В. Я. Струве закупив для неї в Німеччині бібліотеку астрономічної літератури⁷. В звіті від 11 жовтня 1860 р. про підсумки зарубіжного відрядження професор К. Кеслер відзначив, що придбав у Відні, Парижі і Гамбурзі експонати і устаткування для зоологічного і зоотехнічного кабінетів, налагодив відносини із зоологічними музеями Праги, Берліна, Варшави, Бонна та інших міст⁸. Плануючи упорядкувати експонати і скласти каталог колекції нумізматичного кабінету, його завідуючий К. Ф. Страшкевич 26 вересня 1865 р. звернувся по інстанціях з проханням на дозвіл виїхати за кордон для ознайомлення з найбільш відомими подібними кабінетами в Європі. Відрядження він одержав у наступному році⁹. Здійснивши у 1898 р. наукову подорож на о. Шпіцберген, професор О. О. Коротнев зібрав колекцію, що стала, як підкреслено в річному університетському звіті, окрасою зоологічного музею¹⁰. Велике значення для збагачення цього музею і зоологічної лабораторії цінними колекціями та матеріалами для учбових занять мали подорожі професора О. О. Ковалевського на Середземне і Червоне моря. Лише з останнього він привіз колекцію, що складалася з 2750 екземплярів морських безхребетних приблизно 750 видів¹¹. На середземноморському узбережжі Франції професор О. О. Коротнев у 1884 р. організував Вілла-Франкську зоологічну станцію, на якій працювали російські та іноземні вчені й студенти. Завдяки їй студентська молодь мала змогу на практичних заняттях знайомитися з багатьма групами морських тварин¹².

З Київського університету періодично відряджали за кордон молодих учених готуватися до професорського звання. Згідно з існуючими правилами їм призначалося щорічне матеріальне утримання. Лекції в зарубіжних університетах вони слухали 2—3 роки. Про свої заняття мали у встановлені строки письмово звітувати перед міністерством народної освіти. Повернувшись на батьківщину, вони були зобов'язані протягом 4—6 років працювати в системі цього міністерства¹³. Серед рекомендованих радою університету для навчання за рубежом були відомі в майбутньому вчені І. В. Лучицький, М. І. Зібер¹⁴ та інші. На початку 70-х років XIX ст. в Берліні, Гейдельберзі та Парижі лекції з математики і фізики слухав В. П. Єрмаков, який згодом став визначним математиком¹⁵. Майже шість років вчився у Парижі М. Є. Ващенко-Захарченко. Пізніше він уславив своїми працями не тільки університет, а й всю вітчизняну математичну науку¹⁶.

Часто виїжджали вчені Київського університету в зарубіжні країни з метою продовжити дослідження різних наукових проблем. Там вони працювали в архівах, бібліотеках, лабораторіях тощо. Результа-

⁵ ДАМК, ф. 16, оп. 276, спр. 61, арк. 2, 4, 4 зв., 5.

⁶ Там же, оп. 275, спр. 51, арк. 8.

⁷ Історія Київського університету, с. 100.

⁸ ДАМК, ф. 16, оп. 298, спр. 148, арк. 12.

⁹ Там же, оп. 304, спр. 258, арк. 3, 19.

¹⁰ Там же, оп. 337, спр. 15, арк. 32.

¹¹ Історія Київського університету, с. 154.

¹² Історія Київського університету, с. 155. Про придбання за рубежом устаткування, експонатів тощо див. також: Університетские известия, 1861, № 3, с. 8; 1865, № 1, с. 17; 1867, № 11, с. 33; 1863, № 12, с. 44; 1870, № 6, с. 6; 1871, № 1, с. 35; та ін.

¹³ ДАМК, ф. 16, оп. 301, спр. 281, арк. 4, 4 зв.; Університетские известия, 1862, № 11, с. 38.

¹⁴ Університетские известия, 1871, № 1, с. 57; № 4, с. 28; № 6, с. 43—44.

¹⁵ Історія Київського університету, с. 80.

¹⁶ Там же, с. 77.

тамп цих поїздок були монографії, різного характеру наукові розвідки. Наприклад, 3 листопада 1861 р. рада університету надала відрядження істориком права професору М. Д. Іваншєву в Німеччину, Францію, Англію та Італію для наукових пошуків в архівах¹⁷. Працюючи над третім томом фундаментальної праці «Оперативная хирургия», професор Ю. К. Шимановський у 1866 р. одержав відрядження в Італію та Німеччину для збору додаткового конкретного матеріалу¹⁸. Цей том було надруковано в Петербурзі у 1869 р. Крім того, в «Университетских известиях» (1867, № 1—3) з'явилася його праця «Хирургический результат путешествия за границу после войны 1866 года». Відомий історик професор І. В. Лучицький з метою дослідження історії «релігійних війн» XVI ст. та аграрних відносин і становища селян напередодні революції кінця XVIII ст. у Франції в 70—90-х роках XIX ст. працював в архівах Парижа, Тулузи, Ліона, Гренобля та в архівосховищах багатьох інших міст¹⁹. Тривалий час перебував за кордоном з науковою метою один з видатних знавців античної історії, грецької словесності професор Ф. Г. Міщенко, а також відомий історик права, вчений-криміналіст професор О. Ф. Кістяківський²⁰. На прохання професора О. О. Ковалевського, поданого до ради університету 22 січня 1872 р., про відрядження за кордон магістра зоології М. В. Бобрецького для продовження дослідження по темі докторської дисертації 23 березня наступного року надійшов дозвіл від попечителя Київського учбового округу²¹. З метою вивчення тропічної фауни і поповнення університетської музейної колекції тварин професор О. О. Коротнев (згідно з його доповідною запискою) одержав відрядження на Молуккські острови строком з травня 1890 р. по вересень 1891 р.²² У річному звіті університету відзначено, що у 1893 р. Петербурська Академія наук виділила кошти професору С. Г. Навашину для поїздки на о. Яву (Індонезія) з метою наукових досліджень у Бейтензорському ботанічному саду, куди він й виїхав у жовтні²³. Опис цієї подорожі з'явився в «Университетских известиях» (1900, №№ 8, 10, 11).

З ініціативи вчених Київський університет направляв своїх представників на міжнародні наукові конгреси та з'їзди, що сприяло популяризації досягнень вітчизняної науки, а також ознайомленню з результатами новітніх наукових досліджень у багатьох країнах світу. Так, листування між ректором і попечителем Київського учбового округу свідчить, що професор В. О. Караваєв одержав дозвіл на поїздку за кордон для участі в роботі офтальмологічного конгресу в Брюсселі (1857 р.), професори Г. Є. Рейн — конгресу лікарів у Вашингтоні (1887 р.), В. В. Подвисоцький і Г. Є. Рейн — XIII медичного конгресу в Парижі (1900 р.), Ю. А. Кулаковський — конгресу історичних наук у Римі (1903 р.). Особливо зросла кількість таких відряджень на початку XX ст. Так, в роботі різних міжнародних конгресів та з'їздів науковців брали участь професори О. Д. Павловський, К. Е. Вагнер, Ю. А. Кулаковський, Г. Г. Павлуцький, М. М. Бубнов, В. К. Високович, С. І. Чир'єв, Й. Й. Косоногов, О. О. Коротнев, М. Н. Лаппинський, П. І. Морозов, приват-доценти М. Д. Стражеско, А. В. Леонтович та інші²⁴.

¹⁷ Университетские известия, 1861, № 3, с. 28.

¹⁸ ДАМК, ф. 16, оп. 305, спр. 160, арк. 1, 1 зв., 2, 8, 18.

¹⁹ Там же, оп. 337, спр. 15, арк. 32; Історія Київського університету, с. 197—200.

²⁰ Университетские известия, 1871, № 1, с. 32, 46.

²¹ ДАМК, ф. 16, оп. 311, спр. 183, арк. 24, 65, 65 зв., 66.

²² Там же, оп. 328, спр. 176, арк. 3, 3 зв., 4, 4 зв., 7.

²³ Там же, оп. 337, спр. 15, арк. 32, спр. 69, арк. 1.

²⁴ Там же, оп. 296, спр. 113, арк. 3, 3 зв., 15; оп. 338, спр. 139, арк. 3, 3 зв., 4; оп. 339, спр. 52, арк. 3, 4, 6; оп. 340, спр. 123, арк. 11 зв., 12, 14; оп. 342, спр. 52, арк. 6, 7, 13; оп. 343, спр. 128, арк. 4, 5, 6; оп. 342, спр. 216, арк. 3, 4; оп. 347,

Вчені Київського університету періодично відвідували всесвітні виставки, а також експонували на них свої досягнення. Так, у 1862 р. професор І. І. Рахманінов виїхав у Англію для ознайомлення з новітніми винаходами в галузі практичної механіки на Лондонській всесвітній виставці²⁵. 6 березня 1862 р. професор Ю. К. Шимановський, у поданні на ім'я університетської ради зазначив, що медичний факультет вирішив надіслати сконструйовані і виготовлені ним хірургічні інструменти на цю ж виставку, і попросив надрукувати короткий опис їх. Незабаром вони були надіслані в Англію²⁶. Його ж хірургічні інструменти були представлені також на Паризькій всесвітній виставці у 1867 р.²⁷ Експоновані в 1873 р. на Віденській міжнародній виставці анатомічні препарати (спеціально оброблені частини, найтонші зрізи різних ділянок мозку) одержали загальне визнання. Професор університету В. О. Бец, який виготовив їх, був нагороджений медаллю²⁸. Вони сприяли розширенню фронту досліджень мікроскопічної будови кори головного мозку. Для експонування на Паризькій всесвітній виставці в 1878 р. історико-філологічний факультет висунув «Труды III археологического съезда» (у 2-х томах), фізико-математичний факультет — праці «Система астрономии» (професора М. Ф. Хандрікова), «Органическая химия» (професора П. П. Алексеева)²⁹ та ін.

Передові вчені Київського університету, які самовіддано розвивали науку і намагалися поставити її досягнення на службу людству, були відомими своїми працями не тільки в Росії, а й за рубезжем. Їх монографії, наукові статті перевидавалися за кордоном і позитивно оцінювалися визначними вченими світу. Загальновідомою є висока оцінка економічних праць доцента М. І. Зібера, яку дав основоположник наукового комунізму К. Маркс³⁰. Багато іноземних дослідників відзначали як видатні за своїми науковими результатами праці в галузі геології професора В. Є. Тарасенка³¹. Великим успіхом користувалися за кордоном і видавалися там праці Ю. К. Шимановського — «Операции на поверхности человеческого тела», «Руководство по оперативной хирургии» та ін.³² Класична праця професора В. В. Подвисоцького «Основы общей патологии», видана в 1891—1892 р., була перекладена сімнадцятьма іноземними мовами³³.

Однією з форм зв'язків між Київським університетом і зарубіжними навчальними та науковими закладами і установами було обрання його викладачів почесними членами вузів, членами наукових товариств тощо. Наприклад, професора Р. Е. Траутфеттера обрали членом Королівського ботанічного товариства в Регенсбурзі (1839 р.)³⁴, професорів М. Є. Ващенко-Захарченка і П. А. Тутковського — відповідно членом-кореспондентом математичного товариства в Бордо (1883 р.) та членом Бельгійського геологічного товариства (1888 р.)³⁵. Архівні матеріали свідчать, що почесними членами Київського університету обиралися: спеціаліст в галузі електротехніки директор Смітсоніанського інституту в США Д. Генрі (з 1868 р. — президент Національної академії наук) та відомий математик професор Кембрідж-

спр. 31, арк. 45, 46; оп. 346, спр. 154, арк. 7, 8, 15; оп. 349, спр. 18, арк. 63, 64, 37, 38, 42, 43, 20, 21; оп. 351, спр. 20, арк. 12; ЦДІА УРСР, ф. 707, оп. 53, спр. 19, арк. 8, 8 зв., 13; Університетские известия, 1911, № 7, с. 1—3.

²⁵ ДАМК, ф. 16, оп. 301, спр. 11, арк. 1, 7.

²⁶ Там же, оп. 301, спр. 76, арк. 1, 1 зв., 4.

²⁷ Університетские известия, 1867, № 3, с. 11.

²⁸ ДАМК, ф. 16, оп. 312, спр. 126, рк. 1, 4, 4 зв., 5.

²⁹ Там же, оп. 316, спр. 54, арк. 6.

³⁰ Див.: Маркс К. Капітал.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 23, с. 20.

³¹ Історія Київського університету, с. 127.

³² Там же, с. 168.

³³ Там же, с. 175.

³⁴ ДАМК, ф. 16, оп. 278, спр. 266, арк. 1.

³⁵ Історія Київського університету, с. 77, 130.

ського університету Б. Пірс (1861 р.), професор анатомії, ректор Віденського університету Й. Гіртль (1865 р.), вчений-медик, професор Берлінського університету Р. Вірхов (1881 р.), професор слов'янської філології і літератури Віденського університету Ф. Міклошич і французький історик А. Рамбо (1884 р.), відомий фізик, професор Берлінського університету А. Кундт і видатний французький вчений в галузі біології Л. Пастер (1893 р.), помічник директора Пастерівського інституту в Парижі, доктор П. Ру (1898 р.), відомий австрійський мінералог, професор Віденського університету Г. Чермак (1901 р.), учні в галузі мовознавства і лінгвістики професор Лейпсського університету Б. Дельбрюк і професор Лейпсгійського університету К. Бругман (1905 р.), видатний філолог-славіст, академік В. Ягич (1908 р.) та ін.³⁶

Документальні матеріали засвідчують, що Київський університет та товариства, що діяли при ньому, періодично обмінювалися із зарубіжними вузами і творчими установами науковою інформацією. Наприклад, у звіті Київського товариства дослідників природи за 1893 р. зазначалося, що в списку одержаних шляхом обміну від зарубіжних наукових установ, закладів, редакцій наукових журналів налічувалося 285 назв видань. Зокрема, з Європи їх надійшло—213, Північної й Центральної Америки—48, Південної Америки—10, Азії—9, Австралії—7, Африки—3. Найбільше таких видань було одержано з Німеччини, Франції, США, Англії та Італії. Усього бібліотека товариства мала в тому році 293 назви іноземних періодичних видань³⁷. У свою чергу, Київський університет та його наукові товариства надсилали за кордон праці своїх викладачів. Крім того, відбувався безпосередній обмін книгами між ученими. Останні збагачували один одного науковою інформацією також шляхом листування, під час особистих зустрічей. З самого початку заснування університету його викладачі в міру можливостей надсилали зарубіжним дослідникам, науковим установам і навчальним закладам різні експонати³⁸. З часом число останніх зростало. Так, із звіту зоологічної станції у Вілла-Франко видно, що в 1903—1904 рр. вона надіслала колекції і матеріали не тільки вітчизняним науковим установам, а й лабораторії університету в Женеві, зоологічному інституту при університеті в Парижі, палеонтологічному інституту в Гейдельберзі, вченим Праги, Лейпцига та ін.³⁹

Вчені-медики Київського університету брали активну участь у боротьбі з різними епідемічними захворюваннями не тільки в Росії, а й за рубежом, вносячи тим самим свій вклад у викорінення цього страшного лиха для населення всієї планети. Так, з метою вивчення тифозної епідемії у 1856 р. у Константинополь спеціально були відправлені професори С. П. Алфер'єв та Ф. Ф. Мерінг. Результати своїх спостережень вони виклали в ряді статей, опублікованих у «Военно-медицинском журнале» за 1856—1859 рр. Проводячи з власної ініціативи в 1879 р. дослідження шляхів проникнення епідемії чуми в с. Вестлянку Астраханської губернії, професор Г. М. Мінх відвідав також м. Решт у Персії (нині Іран). Одна з частин його звіту про відрядження називалася «Чума в Реште и связь ее с Вестлянкой»⁴⁰. У складі російської експедиції, яка активно вела боротьбу з епіде-

³⁶ ДАМК, ф. 16, оп. 299, спр. 223, арк. 1, 1 зв., 2, 4, 4 зв.; оп. 303, спр. 262, арк. 9, 18, 20 зв., 21; оп. 320, спр. 229, арк. 1, 3, 3 зв., 6, 11, 11 зв.; оп. 332, спр. 92, арк. 3, 3 зв., 4, 5, 6, оп. 340, спр. 71, арк. 2, 2 зв., оп. 345, спр. 63, арк. 4, 4 зв., 5, 6; оп. 347, спр. 23, арк. 29; ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 707, оп. 61, спр. 120, арк. 16, 17; Університетские известия, 1862, № 4, с. 13, 1902, № 8, с. 37.

³⁷ ДАМК, ф. 16, оп. 332, спр. 15, арк. 92 зв.

³⁸ Там же, оп. 276, спр. 61, арк. 4 зв.; оп. 279, спр. 85, арк. 1, 2—5.

³⁹ Університетские известия, 1906, № 3, с. 22, 23.

⁴⁰ ДАМК, ф. 16, оп. 318, спр. 28, арк. 1, 8.

мією цієї ж хвороби, що спалахнула у 1896—1897 рр. в Бомбеї (Індія), брав участь професор В. К. Високович. Повернувшись до Києва, він 27 вересня 1897 р. виступив на засіданні Товариства київських лікарів з докладною доповіддю про роботу експедиції. На цьому ж засіданні професор В. В. Подвисоцький відзначив, що діяльність російської експедиції виявилася найбільш плідотною порівняно з експедиціями інших країн⁴¹. Один з її учасників видатний дослідник Д. К. Заболотний потім очолював аналогічні експедиції у Зовнішню Монголію, Персію, Месопотамію, Португалію тощо.

Як свідчать архівні документи, з ініціативи викладачів Київського університету відзначалися ювілеї закордонних наукових установ, вшановувалися їх видатні діячі. Наприклад, у 1840 р. його представник професор Р. Е. Траутфеттер взяв участь у святкуванні 200-річного ювілею Гельсінфорського (Хельсінського) університету і вручив вітальний адрес. З нагоди 500-річних ювілеїв Віденського (1865 р.) та Лейпцигського (1908 р.) університетів Київський вуз також надіслав свої поздоровлення⁴². У зв'язку з 100-річчям з дня народження видатного діяча сербського національного відродження, талановитого вченого-самоучки в галузі філології, фольклору, історії В. С. Караджича університет у вітальній телеграмі від 7 вересня 1888 р. побажав народу Сербії «широкого і всебічного розвитку науки і освіти»⁴³. 5 лютого 1909 р. університетська рада, заслухавши повідомлення Кембриджського університету про заплановані заходи по відзначенню 100-ї річниці з дня народження Ч. Дарвіна, доручила фізико-математичному факультету підготувати адрес і виділити свого делегата для участі в урочистостях. Вітання у 1891 р. було надіслано також почесному члену Київського університету професору Берлінського університету Г. Гельмгольцу з нагоди його 70-річчя⁴⁴.

Київські вчені відгукувалися також на визначні події культурного життя. В 1885 р. професор І. В. Луцький прочитав ряд публічних лекцій, присвячених Джордано Бруно, а виручені від них кошти передав у фонд спорудження пам'ятника цьому видатному вченому, яке планувалося спеціальним комітетом в Італії⁴⁵. У 1893 р. аналогічний комітет по спорудженню пам'ятника Вергілію в Мантуї надіслав, зокрема, й до Київського університету відозву із закликом організувати збір коштів. 15 грудня того ж року історико-філологічний факультет постановив відкрити підписку з цією метою між співробітниками вузу⁴⁶. Кошти, зібрані від читання публічних лекцій викладачами університету, направлялися й для допомоги слов'янським народам Балкан⁴⁷.

Отже, в дожовтневий період передові вчені Київського університету спільно з науковцями всієї Росії, гостро реагуючи на потреби економічного та культурного розвитку країни, дбаючи про пріоритет вітчизняної науки, докладали багато зусиль для її неухильного розвитку. З цією метою вони різними шляхами зверталися й до нових здобутків науки за рубежом, налагоджували і розвивали контакти з іноземними вченими. У той час існуючі експлуаторські суспільні відносини не давали змоги зробити ці контакти плановими, систематичними та всебічними. Проте завдяки ентузіазму вчених вони були до-

⁴¹ Врач. 1897, № 44.

⁴² ДАМК, ф. 16, оп. 279, спр. 116, арк. 8, 8 зв., 14—15 зв., 16, 16 зв.; оп. 303, спр. 262, арк. 8, 8 зв., 12, 12 зв.; оп. 348, спр. 115, арк. 7; Університетские известия, 1865, № 6, с. 18.

⁴³ ДАМК, ф. 16, оп. 327, спр. 144, арк. 3а.

⁴⁴ Там же, оп. 330, спр. 112, арк. 1, 1 зв.

⁴⁵ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 442, оп. 835, спр. 16, арк. 4, 7.

⁴⁶ ДАМК, ф. 16, оп. 333, спр. 6, арк. 1, 2, 2 зв.

⁴⁷ Там же, оп. 329, спр. 35, арк. 6; ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 442, оп. 840, спр. 60, арк. 1, 2.

силь активними. Це підтверджують наведені вище дані. Вони красномовно свідчать й про те, що вітчизняна наука розвивалася в загальному руслі всесвітнього наукового процесу, займаючи в ньому помітне місце.

За роки Радянської влади наукові зв'язки Київського університету з зарубіжними вузами, дослідними установами, організаціями, товариствами набагато розширилися і набули якісно нового характеру.

40-річчя перемоги соціалістичної революції в Болгарії

ВПЛИВ ВЗАЄМОДІЇ ВНУТРІШНІХ І ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ НА СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РОЗВИТОК БОЛГАРІЇ

П. С. СОХАНЬ (Київ)

40 років тому, 9 вересня 1944 р., в результаті збройного повстання трудящих Болгарії під керівництвом комуністичної партії, під прапором Вітчизняного фронту була повалена монархо-фашистська диктатура і встановлена народна влада. Повстання відкрило перед країною шлях до соціалізму. В її історії почалася нова ера.

За своїм класовим характером і змістом розв'язуваних завдань революція в Болгарії з самого початку мала соціалістичний характер. Марксизм-ленінізм вчить, що перемога соціалістичної революції є насамперед результатом розвитку суперечностей всередині тієї чи іншої країни. Однак значною мірою вона залежить і від наявності сприятливих зовнішніх факторів, їх взаємодії з внутрішніми. Історичний досвід переконує, що в міру розширення сім'ї соціалістичних держав та посилення їх могутності, роль зовнішнього фактора — світової системи соціалізму — в перемозі соціалістичних революцій у нових країнах буде зростати. Цю закономірність геніально передбачив В. І. Ленін. Ще в період підготовки і здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції він уважно враховував навіть найменші нюанси в розстановці класових і політичних сил не лише в Росії, а й на міжнародній арені і неодноразово підкреслював, що перемога соціалізму в одних країнах буде полегшувати його успіхи в інших.

Болгарська комуністична партія, на чолі якої тривалий час стояв випробуваний марксист-ленінець Георгій Димитров, а потім продовжувач його справи — Тодор Живков, уважно вивчала і враховувала ці ленінські положення і дала світовому комуністичному рухові чудовий приклад умілого використання сприятливих внутрішніх та зовнішніх факторів при здійсненні соціалістичної революції і будівництві нового суспільства в своїй країні. І, безперечно, саме це сприяло швидкому розв'язанню соціальних завдань революції в Болгарії, а також тому, що до свого 40-річного ювілею НРБ прийшла індустріально розвинутою, миролюбною державою, яка впевнено будує суспільство зрілого соціалізму, користується заслуженим авторитетом на міжнародній арені і являє собою міцну, стабільну ланку світової соціалістичної співдружності.

Відзначаючи успіхи у будівництві соціалізму на болгарській землі, БКП неодноразово вказувала, що насамперед вони є результатом героїзму та самовідданої праці всього болгарського народу і водночас не-

розривно пов'язані із самим фактом існування Радянського Союзу, інших країн соціалістичної співдружності, з їх братерською допомогою і плідним співробітництвом Болгарії з ними. І справді, весь 40-річний досвід НРБ являє собою надзвичайно красномовний приклад того, наскільки важливою і благотворною для кожної, особливо невеликої країни, що стає на шлях соціалістичного розвитку, є підтримка її іншими братніми країнами, тісне співробітництво з ними.

Перемогу соціалістичної революції трудящі Болгарії вистраждали в героїчній тривалій боротьбі за своє національне й соціальне визволення. Вони заплатили за неї життям сотень тисяч кращих своїх синів і дочок. Одним з найважливіших факторів, які забезпечили успіх у цій боротьбі, було те, що на чолі мас стояв героїчний робітничий клас країни і його випробуваний авангард — комуністи. В умовах монархо-фашистської диктатури, встановленої після поразки Вересневого повстання 1923 р., коли правлячі кола Болгарії проводили відкрито антирадянський курс, жорстоко придушуючи революційний рух та будь-які прояви солідарності з СРСР, Болгарська робітнича партія (комуністів) (так у той час називалася БКП) зуміла зберегти і примножити у трудящих своєї країни почуття дружби й солідарності з першою в світі державою робітників і селян. Це, в кінцевому підсумку, мало неабияке значення і в тому, що, незважаючи на домагання гітлерівського рейху та його прибічників у Болгарії, жоден болгарський солдат не воював проти Радянського Союзу, і в розгортанні по всій країні широкого руху опору та збройної партизанської боротьби, що привели до перемоги 9 вересня 1944 р. «Ми пишаємося,— говорив товариш Тодор Живков,— не тільки тим, що жоден болгарський солдат не брав участі у бойових діях проти Радянського Союзу на Радянській землі. Ми не менше пишаємося й тим, що на болгарській землі від болгарської кулі не загинув жоден радянський воїн»¹.

З перших днів віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР трудящі Болгарії на чолі з комуністами піднялися на боротьбу за захист батьківщини соціалізму, а разом з тим і за свободу та незалежність своєї країни. Вже 24 червня 1941 р. Політбюро ЦК БРП(к) ухвалило рішення про підготовку збройного опору гітлерівським окупантам та їх болгарським пособникам. У червні 1941 р. був створений перший партизанський загін у районі м. Розлога, а в серпні — вересні того ж року загони народних месників уже діяли в районах Батака, Карлово, Калюфера, Станке-Димитрова (тоді Дупниця), Ямбола, Сливена та в інших місцевостях. 17 липня 1942 р. радіостанція ім. Христо Ботева, що вела передачі з Радянського Союзу, передала розроблену Г. Димитровим програму Вітчизняного фронту, яка сприяла згуртуванню всіх патріотичних, антифашистських сил країни, дальшому розгортанню партизанського руху в Болгарії. Влітку 1943 р. було створено Головний штаб Народно-визвольної повстанської армії та зональні штаби. Вже через рік вони об'єднували понад 30 тис. бійців, яким допомагали більш як 200 тис. ятаків — помічників партизанів.

Організуючи всенародну боротьбу проти монархо-фашистського режиму, керівництво БРП(к) на чолі з Г. Димитровим мудро враховувало і всебічно використовувало фактор існування Радянської країни, що вела священну війну проти фашизму. Це, зокрема, знайшло свій вияв і в підготовці в СРСР з числа болгарських політемігрантів багатьох військових фахівців та політичних керівників, які в 1942—1943 рр. були переправлені підводними човнами і літаками в Болгарію для розгортання там народно-визвольної боротьби, і в умілому використанні для її активізації кожної перемоги Червоної Армії, і, нарешті, у виборі моменту для підняття мас на вирішальний штурм монархо-фашистського режиму.

¹ Живков Тодор. 30 лет победы над фашизмом.— София, 1975, с. 27.

Як відомо, правлячі кола Болгарії, оголосивши формально про свій нейтралітет, продовжували аж до останнього часу співробітничати з фашистською Німеччиною. Незважаючи на це, БКП зуміла підготувати маси не до війни проти СРСР, а до братерської зустрічі Червоної Армії. Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков у своїх спогадах розповідав, що, одержавши наприкінці серпня 1944 р. завдання Ставки Верховного Головнокомандування підготувати 3-й Український фронт до воєнних дій на території Болгарії, оскільки уряд останньої не поривав зв'язків з гітлерівським рейхом, він вирішив зустрітися в Москві з Г. Димитровим, щоб докладніше ознайомитися з обстановкою в Болгарії. Під час цієї зустрічі Г. Димитров сказав, що війни з Болгарією, цілком ймовірно, не буде, оскільки болгарський народ з нетерпінням чекає підходу Червоної Армії, щоб з її допомогою повалити царський уряд Багрянова і встановити владу Народно-визвольного фронту. «Вас зустрінуть,— підкреслив він,— не вогнем артилерії і кулеметів, а хлібом і сіллю, за нашим давнім слов'янським звичаєм»².

Незабаром радянський маршал сам зміг переконатися, наскільки глибоко і точно знав Г. Димитров внутрішньополітичну обстановку і настрої народу в своїй країні. Коли вранці 8 вересня 1944 р. війська 3-го Українського фронту під командуванням маршала Ф. І. Толбухіна перейшли кордон і вступили на територію Болгарії, командарми один за одним стали повідомляти про братання радянських військ з болгарським населенням. Г. К. Жуков доповів про це в Ставку, а П. В. Сталін у відповідь сказав: «Усю зброю болгарських військ залиште при них, хай вони займаються своїми звичайними справами і очікують наказу свого уряду»³. Цим гуманним актом з боку Верховного Головнокомандування було виявлено цілковите довір'я болгарському народові і болгарській армії, що зустріли Червону Армію як свою визвольницьку.

8 вересня 1944 р. радянські війська вступили у міста Варна, Русе, Бургас та інші населені пункти і, просуваючись углиб країни, скрізь зустрічали теплий прийом трудящих мас, партизанів, які на той час захопили вже ряд міст і воєнних об'єктів. Наступного дня, 9 вересня 1944 р., в Софії і повсюдно в країні на заклик комуністів та Вітчизняного фронту влада профашистського уряду була повалена. Вона перейшла до місцевих комітетів та уряду Вітчизняного фронту, який одразу ж оголосив війну гітлерівській Німеччині і розпочав формування військ для фронту. Протягом короткого строку було створено нову, майже півмільйонну народну армію. Більша її частина у складі військ 3-го Українського фронту взяла участь у завершальних боях по розгрому німечко-фашистських військ та визволенні Югославії і Угорщини. У боротьбі проти спільного ворога ґартувалася бойова співдружність радянських і болгарських воїнів, утверджувалися і зміцнювалися нові взаємовідносини між ними, що ґрунтувалися на принципах пролетарського інтернаціоналізму. За мужність і відвагу, виявлені у спільній боротьбі проти фашизму, 360 болгарських воїнів було нагороджено радянськими бойовими орденами й медалями, а 120 тис.— медаллю «За перемогу над Німеччиною». В ході воєнних дій болгарська народна армія втратила вбитими, пораненими та пропалими без вісті близько 40 тис. чол.⁴ Народ Болгарії вніс гідний вклад у спільну справу розгрому фашизму. Кров'ю своїх синів він завоював собі право на вільний, незалежний і демократичний розвиток. Однак правлячі кола США, Англії та інших імперіалістичних держав думали і діяли інакше. Грубо втручаючись у внутрішні справи Болгарії та подаючи моральну й матеріальну підтримку поваленим силам болгарської реакції, вони домагалися реставрації в країні капіталістичного ладу, хотіли нав'язати їй важкий, несправедли-

² Жуков Г. К. Воспоминания и размышления.— М., 1969, с. 579.

³ Там же, с. 581.

⁴ Советско-болгарские отношения. 1944—1948 гг.: Документы и материалы.— М., 1969, с. 316.

вий мирний договір, відторгнути від неї частину території, накласти надмірні репарації. Все це робилося для того, щоб викликати невдоволення в країні і підпорядкувати Болгарію політичному та економічному диктату Заходу. Потрібні були величезні зусилля, щоб подолати опір внутрішньої і зовнішньої контрреволюції.

У боротьбі за зміцнення позицій соціалізму Болгарська комуністична партія мудро використовувала не лише внутрішні, а й сприятливі зовнішні фактори, насамперед всебічну підтримку і безкорисливу допомогу Радянського Союзу. Спираючись на цю допомогу, БКП та уряд Вітчизняного фронту в історично найкоротші строки забезпечили проведення кардинальних політичних і соціально-економічних перетворень в країні: націоналізацію у сфері промисловості, транспорту й банків, запровадження державної монополії в торгівлі, здійснення аграрної реформи, укладення мирного договору, що підтвердив національну незалежність, державний суверенітет і територіальну цілісність країни; перехід до планового розвитку всього народного господарства.

Розв'язуючи найважливіші питання соціалістичної революції та будівництва основ соціалізму, БКП виявляла творчий підхід і вносила чимало нового та цінного в теорію і практику марксизму-ленінізму. Винятково важливе значення має, зокрема, розробка БКП і особисто Г. Димитровим теоретичних питань про характер, сутність і функції народної демократії як специфічної форми диктатури пролетаріату, про сутність соціалістичного інтернаціоналізму та нових взаємовідносин між соціалістичними країнами, про значення досвіду та історичну роль Радянського Союзу в становленні світової соціалістичної системи та ін.

Слід підкреслити особливе значення того факту, що утвердження взаємовідносин дружби й співробітництва між НРБ та СРСР відбувалося під безпосереднім керівництвом великого патріота й інтернаціоналіста Г. Димитрова і його соратників, які тривалий час перебували в нашій країні, досконало знали радянський досвід і всебічно використовували його. Численні документи свідчать, як багато сил і енергії віддав, зокрема, Г. Димитров справі формування міцного фундаменту радянсько-болгарських взаємовідносин. За його ініціативою та при безпосередній участі 18 березня 1948 р. в Москві був підписаний перший Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між НРБ та СРСР, який ґрунтувався на принципах повного рівноправ'я і став надійним гарантом зміцнення незалежності й суверенітету молодої народної республіки, побудови в ній соціалістичного суспільства. Той факт, що в НРБ уже в 1948 р. (через 4 роки після перемоги народної влади) соціалістичний сектор у промисловості становив 91,7% і в 1950 р. — 97,5%, а в сільському господарстві — у 1952 р. 62,8%, тимчасом як в СРСР, який лише своїми силами будував соціалістичне суспільство, на це було затрачено 10—15 років, переконливо свідчить про ту важливу роль, що її відігравала допомога Радянського Союзу у створенні основ соціалізму в Болгарії. В наступні роки роль цього фактора ще більше зростала. «...Якщо тісні, всебічні зв'язки соціалістичної країни з Радянським Союзом, — говорив товариш Т. Живков з нагоди 25-річчя НРБ, — мали величезне значення в період будівництва основ соціалістичного суспільства, то сьогодні, на новому етапі, в який вступили й ми, соціалістичні країни і весь світ у цілому, подальший розвиток соціалістичних країн стає зовсім неможливим без їх більш тісних, ще ширших і глибших зв'язків з Радянським Союзом і між собою»⁵. Після квітневого (1956 р.) Пленуму ЦК БКП партія взяла курс на прискорений розвиток народного господарства і суспільного життя в цілому. Особливе значення в його реалізації надавалося факторові співробітництва з країнами соціалізму, насамперед з СРСР.

⁵ Живков Т. Четверть века по пути социализма. — София, 1969, с. 42.

Логічним продовженням Договору 1948 р. став новий Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між НРБ та СРСР, підписаний 12 травня 1967 р. в Софії, який є основоположним, програмним документом радянсько-болгарських відносин на сучасному етапі. Поставлені Х з'їздом БКП завдання побудови розвинутого соціалістичного суспільства в Болгарії ще більшою мірою, ніж раніше, ґрунтувалися на правильному і розумному використанні тих переваг, що їх дає НРБ всебічне співробітництво з країнами соціалізму, і насамперед з Радянським Союзом. Буржуазна пропаганда, різного роду фальсифікатори, яким дуже хотілося б відірвати Болгарію від соціалістичної співдружності, силкуються довести, що, мовляв, тісні зв'язки з СРСР та іншими країнами — членами РЕВ тільки шкодять НРБ. Намагаючись принизити національні почуття болгарського народу, вони поширюють злісні вигадки про те, що начебто Болгарія втрачає своє обличчя, розчиняється в інтернаціональній співдружності тощо. Насправді ж, як свідчить 40-річний шлях, пройдений Народною Республікою Болгарії, саме послідовне дотримання курсу на поглиблення співробітництва з Радянським Союзом та іншими братніми країнами, на всебічний розвиток соціалістичної економічної інтеграції стало одним з важливих факторів існування Болгарії як незалежної суверенної держави, зростання її міжнародного авторитету та успіхів у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства.

Безперечно, що БКП в процесі будівництва соціалізму в своїй країні спиралася на її власні резерви і максимально використовувала внутрішні фактори: безмежну відданість трудящих Болгарії ідеям і принципам соціалізму, їх ентузіазм, героїчну творчу працю на всіх ділянках соціалістичного будівництва та ін. Коли в НРБ приймався перший п'ятирічний план, «Манчестер гардіан» 4 січня 1949 р. іронічно писала: «П'ятирічний план являє собою амбіції бідної країни. Зрозуміло, ніхто не створює ілюзій відносно Болгарії»⁶. Та болгарський народ своєю героїчною працею довів реальність величних накреслень партії. Перші три п'ятирічки він виконав за 12 років. Уже протягом першої п'ятирічки в країні було збудовано і реконструйовано понад 700 промислових підприємств та інших народногосподарських об'єктів. Кожна з наступних, уже виконаних семи п'ятирічок являла собою помітну віху в соціалістичному будівництві, відзначалася новими звершеннями в промисловості, сільському господарстві, культурі, в усіх сферах суспільного життя, що докорінно змінювали індустріальне й соціальне обличчя країни. За чотири десятиріччя натхненна праця трудящих Болгарії підняла країну від сохи до космосу, до вершин науки, культури, соціального прогресу.

Разом з тим, історичний розвиток соціалізму і, зокрема, досвід Народної Республіки Болгарії з усією очевидністю переконують у тому, що при інших рівних умовах (соціалістичний суспільний лад, самовіддана праця трудящих і т. д.) ті держави, які активніше використовують переваги, що їх дає міжнародний соціалістичний поділ праці і співробітництво з країнами соціалізму, досягають більших успіхів в усіх сферах соціалістичного будівництва і суспільного прогресу. Розумно використовуючи ці переваги, Болгарія змогла, з одного боку, досягти планомірно-пропорціонального і гармонійного формування всього народногосподарського комплексу країни, а з другого — зосередити свої зусилля на тих виробництвах і сферах діяльності, де вона може досягти найбільших успіхів. Так, займаючи приблизно 0,5% території і маючи 2,3% населення всіх країн соціалістичної співдружності, Народна Республіка Болгарія забезпечує нині 56% їх виробництва електро- і мотокарів, 43% електротельферів, 52% всього експорту підйомно-транспортного устатку-

⁶ Цит. за: Славков Іван. Тридцять п'ять лет.— Софія-пресс, 1979, с. 15.

вання, а також 50% експорту томатів, 75% — тютюну, 95% експорту країн — членів РЕВ свіжого винограду і т. д.⁷

Радянсько-болгарське співробітництво відіграло провідну роль у створенні всього нового виробничого і науково-технічного потенціалу НРБ. В результаті цього співробітництва в країні було збудовано більш як 350 найважливіших народногосподарських об'єктів, які визначають її сучасне індустріальне обличчя. На них виробляється близько 80% усієї болгарської промислової продукції, в тому числі майже вся продукція чорної та кольорової металургії, нафтохімії й суднобудування, 80% підйомно-транспортної техніки, приблизно 70% електроенергії, продукції хімічної промисловості, цементу, целюлози і т. д.⁸ Велике значення для Болгарії мають поставки з СРСР нафти, газу, вугілля, електроенергії, сталі, бавовнику, деревини та багатьох інших видів сировини й матеріалів, що дедалі зростають. «У нашій країні,— відзначав міністр зовнішньої торгівлі НРБ Х. Христов,— немає зараз жодного великого заводу чи комбінату, на якому б не працювали радянські машини й устаткування, або які б не використовували радянської сировини чи радянського технічного досвіду»⁹.

За період з 1950 по 1983 р. зовнішньоторговельний обіг НРБ зріс більш як у 52 рази. При цьому 80% його припадає на соціалістичні країни, а більше половини — на СРСР. Нині машини і обладнання займають у ньому більш як 50%. Важливо й те, що приблизно 30—35% усього товарообігу НРБ з країнами соціалістичної співдружності реалізуються шляхом стабільних взаємних поставок продукції на основі різних форм спеціалізації та кооперації виробництва¹⁰, які активно розвиваються в останні роки, сприяючи створенню найбільш оптимальних підприємств. Особливо це характерно для машинобудування, електронної та електротехнічної промисловості. Лише протягом 1976—1980 рр. між НРБ і СРСР було підписано близько 70 угод про спеціалізацію та кооперацію виробництва.

Сучасний стан братерського радянсько-болгарського співробітництва та зближення двох країн характеризується тим, що ці процеси охоплюють практично всі сфери суспільного життя: економіку, політику, ідеологію, науку, техніку, культуру та ін. Першочергового значення надається розвитку радянсько-болгарської економічної інтеграції як матеріальній основі згаданих процесів. Насамперед вона покликана сприяти створенню матеріально-технічної бази розвинутого соціалістичного суспільства, розв'язанню питань комплексної інтенсифікації народного господарства, більш успішному пошукові шляхів підвищення якості продукції. Особливе значення щодо цього має спільно розроблена «Генеральна схема спеціалізації та кооперування між СРСР і НРБ у сфері матеріального виробництва до 1990 р.», яка охоплює 36 галузевих програм, в тому числі 20 — у галузі машинобудування. Вона передбачає створення умов для органічного поєднання науково-технічного співробітництва, якому належить провідна роль, з виробничою спеціалізацією і кооперацією. В плані реалізації Генеральної схеми ведеться спільна розробка близько 300 різних науково-технічних проблем і тем, особливо в галузі електроніки¹¹.

У сфері науково-технічного співробітництва, як і в економічних взаємовідносинах, НРБ спирається на могутній потенціал Радянського Союзу, що дає їй можливість концентрувати головну увагу на тих галузях, де вона досягла або може досягти найбільших успіхів — електроніці та

⁷ Работническо дело, 1979, 27 март.

⁸ Там же, 1983, 18 март.

⁹ Христов Христо. 40 лет развития болгаро-советских отношений.— София, 1984, с. 5.

¹⁰ Икономически живот (Софія), 1984, 1 февруари; Работническо дело, 1984, 20 март.

¹¹ Работническо дело, 1984, 9 юли.

радіоелектроніці, ряді галузей машинобудування та ін. Перевага тут віддається безпосереднім зв'язкам, здійсненню спільних науково-дослідних та проектно-конструкторських розробок, фронтальному обмінові науковим і виробничо-технічним досвідом, науково-технічною документацією та інформацією. Безпосереднє науково-технічне співробітництво підтримують нині 20 болгарських і 60 радянських міністерств і відомств та понад 200 радянських і 150 болгарських науково-дослідних та проектно-конструкторських установ і організацій. У 1982 р. вони, зокрема, спільно розробляли 540 важливих для обох країн наукових проблем і тем¹². Загалом до 1984 р. завершено понад 5800 спільних розробок, понад 1400 з яких передано у виробництво. У широких масштабах здійснюється обмін виробничим досвідом і науково-технічною документацією. Тільки в 1982 р., наприклад, НРБ одержала від СРСР науково-технічну документацію на суму 1,9 млн. левів і ліцензії на суму 2,2 млн. валютних левів. Дедалі більше зростає й обсяг науково-технічної документації та практичного досвіду, що їх НРБ передає Радянській країні, особливо в галузі сільського господарства, легкої й харчової промисловості, машинобудування, металургії, електроніки. Ефективною новою формою співробітництва стала участь НРБ у спорудженні на території СРСР ряду великих народногосподарських об'єктів, які будуть постачати сировину та матеріали й для Болгарії.

З допомогою СРСР в НРБ створюється основний науковий потенціал країни. Майже 20 тис. болгар одержали дипломи радянських вузів або стажувалися в СРСР. Останнім часом тут щороку навчалося понад 3 тис. болгарських студентів і близько 700 аспірантів, а сотні фахівців підвищували свою кваліфікацію. Лише протягом 1982—1983 рр. з цією метою в СРСР побувало понад 3500 болгарських спеціалістів, а більш як 500 радянських фахівців подавали допомогу своїм колегам у НРБ¹³.

Велике значення для НРБ має те, що на кожному етапі соціалістичного будівництва СРСР подавав їй допомогу в підготовці кадрів саме тих спеціалістів, які в той час були найбільш потрібні країні.

Послідовно проводячи курс на всебічне співробітництво з СРСР та іншими країнами соціалізму, НРБ виступає одним з активних ініціаторів розширення й поглиблення зв'язків і в галузі ідеології та культури. Вона розглядає їх як важливий фактор прискорення духовного прогресу свого народу, взаємозбагачення культур, а також духовного зближення народів усіх соціалістичних країн, зміцнення їх єдності у боротьбі за мир і соціальний прогрес. Реалізуючи цей курс, НРБ з середини 70-х років перейшла до нових форм довгострокового планування всіх напрямів культурного співробітництва з СРСР та іншими країнами соціалістичної співдружності. 30 травня 1975 р. в Софії була підписана довгострокова «Програма дальшого розвитку і поглиблення співробітництва в галузі культури і мистецтва між НРБ та СРСР», розрахована на період до 1990 р. Згідно з цією програмою, починаючи з 1976 р., розробляються відповідні п'ятирічні плани. Практика довгострокового планування в галузі культурного співробітництва утвердилася й у взаємовідносинах НРБ з рядом інших соціалістичних країн. Виходячи з об'єктивної закономірності, яка полягає в тому, що не можна успішно будувати соціалістичне суспільство, формувати й розвивати всю його духовну сферу без опанування досвіду і досягнень інших народів, БКП послідовно проводить курс на розширення й поглиблення культурних зв'язків з усіма народами світу, насамперед з країнами соціалістичної співдружності. НРБ виступила ініціатором проведення цілого ряду важливих міжнародних культурних форумів, які дістали схвалення прогресивної світової громадськості.

«Ми розгорнули,— говорив товариш Т. Живков,— широке співробіт-

¹² Икономически живот, 1984, 4 юли; Работническо дело, 1984, 9 юли.

¹³ НРБ — 40 лет по пути социалистического восхода.— София, 1984, с. 33.

ництво з соціалістичними країнами і насамперед з Радянським Союзом, приступили до вивчення і використання завоювань світової культури. Ідучи цим шляхом, болгарська наука, література і мистецтво, наша освіта вступили в ще більш безпосередні контакти з світовою наукою, літературою і мистецтвом. Це, з одного боку, допомогло нам знайти правильні критерії розвитку і самооцінки, збагатити свої духовні цінності, збагнути справжнє значення зробленого нами. З другого боку, ці контакти сприяли підвищенню міжнародного авторитету Народної Республіки Болгарії як країни з багатим культурним минулим і динамічним сучасним духовним життям»¹⁴. Саме цей творчий підхід до поєднання загальних закономірностей розвитку соціалізму з конкретними особливостями своєї країни, раціональне використання зовнішніх і внутрішніх факторів, послідовне здійснення курсу на всебічне співробітництво з СРСР та іншими країнами соціалістичної співдружності забезпечили видатні успіхи Болгарії у будівництві нового суспільства.

Лише чотири десятиріччя йде НРБ по шляху соціалізму, але за масштабами зробленого цей період став для неї цілою історичною споху. З відсталої аграрної країни Болгарія перетворилася на передову індустріально-аграрну державу з високорозвинутими промисловістю, сільським господарством, наукою і культурою. Згідно із статистикою ООН нині НРБ входить до 20 держав світу з розвинутим машинобудуванням, що постачають на міжнародний ринок 99% усієї машинобудівної продукції, і ділить 15—16 місця серед країн з найбільшим зовнішньоторговельним обігом на душу населення. За темпами економічного розвитку вона входить до першої десятки держав світу¹⁵. Промисловість Болгарії виробляє зараз фактично всі види металорізальних верстатів, зокрема й з числовим програмним управлінням, автоматичні технологічні лінії для комплексної автоматизації процесів металообробки, промислові роботи-маніпулятори, різні види електроннообчислювальної техніки, мікроелектроніку та багато іншої продукції, що користується попитом на світовому ринку. І показово, що Болгарія, яка за розмірами території займає 15-е, а за кількістю населення — 17-е місце в Європі, вийшла на перше місце за виробництвом на душу населення електрокарів і автокарів, продукції електроніки, а також кальцинованої соди, тютюну, пшениці та ін.¹⁶

Не менш значних успіхів досягла НРБ і в розвитку науки, освіти, культури в цілому. За кількістю студентів і фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою в їх процентному відношенні до всього населення країни Болгарія також входить у першу десятку держав світу. Вона заслужено користується славою країни, де найбільше читаються книжки, де справді масовою стала художня творчість. За випуском книг, журналів і газет, а також за кількістю учасників художньої самодіяльності та відвідуванням театрів, кіно, музеїв на душу населення їй належить також одне з перших місць у світі.

Вагомі досягнення Болгарії на шляху до вершин соціального прогресу викликають великий інтерес у трудящих інших країн. З року в рік зростає кількість зарубіжних громадян, які на власні очі бажають переконатися в цих успіхах. Якщо в 1960 р. НРБ відвідало 200,6 тис. іноземців, то в 1970 р. — 2,5 млн. чол., а в 1981 р. — вже більше як 6 млн. чол.¹⁷

Запорукою успіхів у будівництві нового суспільства, як неодноразово відзначалося в документах БКП та уряду НРБ, є соціалістичний лад, глибока відданість партії і народу ідеям марксизму-ленізму, пролетарського інтернаціоналізму, послідовна творча діяльність БКП по втіленню в життя ідей і принципів наукового соціалізму, трудовий геро-

¹⁴ Информационный бюллетень ЦК БКП, 1983, № 12, с. 39.

¹⁵ Икономически живот, 1981, 9 септември.

¹⁶ Работническо дело, 1983, 18 март.

¹⁷ Статистически справочник на НРБ. — София, 1982, с. 173.

їзм болгарських трудящих, вмiле використання тих переваг, що їх дає Болгарії всебiчне спiвробiтництво з країнами соціалістичної спiвдружності, насамперед з Радянським Союзом. «Ми не національні нігілісти,— говорив товариш Т. Живков.— Ми знаємо, що наші успіхи — це перш за все плоди героїчної праці нашого народу, правильної генеральної лiнii і політики Болгарської комуністичної партії, її надихаючої, керiвної і організуючої діяльності... Але ми не страждаємо й національною чванливістю, нам чужа невдячність. Ми знаємо, що наші успіхи не були б можливими без спiвробiтництва з країнами Варшавського Договору і Ради Економічної Взаємодопомоги, без допомоги Радянського Союзу»¹⁸. В цих словах міститься правильна і всебiчна оцінка складових звершень болгарського народу у будівництві розвинутого соціалістичного суспiльства. Однією з найважливіших умов, завдяки яким стали можливими ці досягнення і запорукою майбутніх успіхів у будівництві суспiльства розвинутого соціалізму на болгарській землі, у відстоюванні справи миру та соціального прогресу є й буде послiдовне і неухильне здiйснення курсу БКП на поглиблення всебiчного спiвробiтництва й інтеграцію з братніми соціалістичними країнами.

Успішно розвиваючись у складі могутньої соціалістичної спiвдружності, НРБ подає дедалі ефективнішу моральну й матеріальну допомогу країнам, що визволилися з-під колоніального гніту та йдуть по шляху незалежного розвитку і соціального прогресу. Тільки в останні роки там за участю НРБ збудовано понад 100 різних народногосподарських об'єктів. Високу оцінку дістала діяльність більш як 6 тис. болгарських спеціалістів, що працювали в цих країнах¹⁹. Істотну допомогу подає їм Болгарія і в підготовці власних кадрів спеціалістів. Протягом останнього десятиріччя у вузах НРБ щороку навчалося від 1,5 тис. до 2 тис. громадян з Азії, Африки та Латинської Америки і приблизно стільки ж — у середніх спеціальних закладах²⁰.

Трудящі країн соціалізму і соціалістичної орієнтації виявляють дедалі більший інтерес до досвіду болгарських комуністів у будівництві нового суспiльства, зокрема до творчого розв'язання ними проблем сільського господарства шляхом створення аграрно-промислових комплексів, до поєднання державних і громадських засад в управлінні культурними процесами тощо.

Свідченням посилення інтересу до успіхів НРБ є, зокрема, й те, що нині вона підтримує дипломатичні й торговельні відносини майже з 120, а культурні — з 132 державами світу, що Болгарія все частіше стає місцем проведення великих міжнародних форумів прогресивних сил. У плідотворному спiвробiтництві НРБ з СРСР та іншими країнами соціалізму народи багатьох держав вбачають для себе приклад того шляху, який веде до розквіту й соціального прогресу. Величезні успіхи соціалістичної Болгарії, досягнуті в братерській спiвдружності з Радянським Союзом та іншими країнами соціалізму, зростання її міжнародного авторитету є яскравим підтвердженням дедалі більшого впливу реального соціалізму, народжених ним нових взаємовідносин між народами на весь хід історичного розвитку,— впливу, який став нині однією з найважливіших закономірностей сучасності. У цьому — незаперечне міжнародне значення досвіду соціалістичної Болгарії.

¹⁸ Работническо дело, 1982, 22 декември.

¹⁹ Работническо дело, 1981, 28 март; 1984, 27 януари; Икономически живот, 1984, 1 февруари.

²⁰ Статистически годишник на Народна Република България. 1981.— София, 1981, с. 428.

СОЦІАЛІСТИЧНА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ В НРБ (40-і — 50-і рр.)

А. І. ЧЕРНІЙ (Ровно)

Вивчення й узагальнення досвіду будівництва соціалізму в братніх країнах, як підкреслено в багатьох документах КПРС, є одним з найголовніших завдань суспільствознавців нашої країни. Так, XXVI з'їзд КПРС вказав на необхідність поглиблення досліджень з питань закономірностей розвитку світової соціалістичної системи, проблем соціалістичної економічної інтеграції та зовнішніх економічних зв'язків.¹

Будівництво соціалізму в кожній з країн є складовою частиною і важливою ланкою єдиного світового революційного процесу. Свій вклад в розробку міжнародного досвіду будівництва нового суспільства вносять всі братні марксистсько-ленінські партії, зокрема Болгарська комуністична партія. Її непохитна вірність вічно живій революційній теорії, вміння успішно застосовувати цю теорію на практиці в специфічних умовах своєї країни яскраво виявилися у творчому втіленні в життя ленінського вчення про соціалістичну індустріалізацію. БКП та народна держава, виходячи з положення В. І. Леніна про вирішальну роль важкої промисловості в будівництві соціалізму, першорядного значення надавали розвитку цієї галузі на всіх історичних етапах.

Особливої уваги заслуговує період створення в НРБ основ соціалізму (40-і — 50-і роки). З одного боку, вивчення досвіду соціалістичної індустріалізації у той час має принципово важливе значення для будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в Болгарії, з іншого — для світового комуністичного і робітничого руху в цілому.

Після перемоги в Болгарії революції 9 вересня 1944 р., яка знаменувала собою політичний крах капіталізму і відкрила шлях до побудови нового суспільства в країні², народній владі належало вирішити надзвичайно відповідальне завдання — побудувати економічні основи соціалізму. Шлях до цього пролягав через створення великої промисловості, яка, за визначенням В. І. Леніна, є справжньою і єдиною, основною базою соціалізму³.

Вихідні дані економічного розвитку Болгарії, за яких почалося виконання цього завдання, свідчили про те, що вона являла собою відстапу аграрну країну, а матеріально-технічна база її промисловості перебувала на досить низькому рівні. У 1939 р. питома вага промисловості у народному господарстві країни в цілому становила 24,7%, а сільського господарства — 75,3%. До того ж частка важкої промисловості у всьому промисловому виробництві була незначною — 6,6%. Ще більш посилило тяжке становище країни те, що на кінець війни ця важлива галузь економіки перебувала в стані занепаду, зокрема у 1944 р. 18% всіх промислових підприємств не працювало. Крім того, протягом трьох з лишком років (до кінця 1947 р.) значні позиції в Болгарії зберігала буржуазія, в руках якої знаходилося майже 4/5 всіх заводів і фабрик. Лише 16,6% промислових підприємств належало державі⁴. Такими були конкретні економічні умови, за яких почалося будівництво основ нового суспільства.

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 172.

² Димитров Г. Политический отчет ЦК БРП(к) V съезду партии 19 декабря 1948 г.— Избр. произведения.— София, 1968, т. 2, с. 731.

³ Ленін В. І. Десята Всероссийська конференція РКП(б) 26—28 травня 1921 р.— Повне зібр. творів, т. 43, с. 283; Лист до п'ятого Всероссийського з'їзду профспілок.— Там же, т. 45, с. 199.

⁴ Ікономиката на България през преходния период от капитализма към социализма.— София, 1972, т. 2, с. 154—155; Статистически справочник на НРБ.— София, 1968, с. 39.

Необхідність соціалістичної індустріалізації країни була глибоко усвідомлена Болгарською комуністичною партією, що знайшло конкретний вияв у її рішеннях та практичних діях. Вже у програмній декларації нового уряду, очолюваного Г. Димитровим, чітко підкреслювалося, що він «буде й надалі рішуче і без коливань здійснювати заходи, спрямовані на можливо більш швидку індустріалізацію нашої країни»⁵. У цьому ж документі було намічено основні напрями розвитку промисловості.

Значення соціалістичної індустріалізації для Болгарії не вичерпувалося забезпеченням умов для швидкого і всебічного піднесення її економіки. Це був свого роду ключ до успішного вирішення цілого ряду важливих проблем, пов'язаних з соціалістичною перебудовою всього суспільства. Лише швидкий розвиток промисловості міг привести до дальшого розширення соціальної бази народної влади, зміцнення та посилення керівної ролі соціалістичного сектору в багатоукладній економіці перехідного періоду. Це було також головним напрямом у справі створення необхідних матеріальних передумов для підвищення життєвого рівня трудящих, що вимагало розв'язання усіх згаданих завдань прискореними темпами. Лише таким шляхом Болгарія могла в короткі строки перетворитися у високорозвинуту індустріально-аграрну країну. Необхідність її прискореної індустріалізації певною мірою зумовлювалася й міжнародною обстановкою, інтересами світового робітничого та комуністичного руху, оскільки успішний розвиток кожної окремо взятої країни, що входить до світової соціалістичної системи, сприятливо позначається на всебічному зміцненні останньої. Отже, соціалістична індустріалізація являла собою важливу об'єктивну закономірність будівництва соціалізму в Болгарії.

Початок соціалістичної індустріалізації було покладено відразу після перемоги революції. Щоб приступити до розгорнутого наступу у вирішенні відповідальних завдань, необхідно було створити економічні, політичні та соціальні передумови індустріалізації. Вже в січні 1945 р. Г. Димитров настійно підкреслював: «Необхідно привести у повну справність і пустити в хід всю болгарську промисловість... Ми повинні створити свою власну здорову економіку, свою власну життєздатну промисловість, у тому числі й важку. Ми ніколи не повинні забувати, що для забезпечення політичної і національної незалежності необхідно володіти економічною могутністю»⁶.

З травня 1945 р. почалося всебічне поживлення господарського життя країни. «Перелом у цьому плані,— відзначалося в рішенні ЦК БРП(к) від 25 вересня 1945 р.,— зробив підписаний у березні торговий договір з Радянським Союзом»⁷. Країна Рад поставила Болгарії велику кількість промислової сировини та готової продукції.

З 1 квітня 1947 р. почалося виконання першого в історії Болгарії державного народногосподарського плану — дворічного плану відбудови і розвитку народного господарства на 1947—1948 рр., прийнятого Великими Народними зборами за ініціативою Комуністичної партії. Перед трудящими ставилися невідкладні завдання: «Першим завданням,— вказував Г. Димитров,— є подолання одержаних нами у спадщину складностей і відбудова зруйнованого війною. Друге завдання — закласти основи для швидкої індустріалізації нашої країни...»⁸.

З метою прискорення індустріалізації країни дворічний план передбачав будівництво 53 промислових об'єктів, в тому числі 17 великих

⁵ Димитров Г. Програмная декларация нового правительства Отечественного фронта 28 ноября 1946 г.— Избр. произведения, т. 2, с. 367.

⁶ Димитров Г. За укрепление экономики и независимость Болгарии Отечественного фронта.— Избр. произведения, т. 2, с. 69—70.

⁷ Централен партисен архив (далі — ЦПА) при ЦК на БКП, ф. 1, оп. 9, спр. 57, арк. 1.

⁸ Димитров Г. Отечественный фронт, его развитие и стоящие перед ним задачи.— Избр. произведения, т. 2, с. 567.

підприємств важкої промисловості. У 1947 р. в порівнянні з 1939 р. промислове виробництво повинно було збільшитися на 34 %, а в 1948 р. — на 67 %⁹.

Небачений раніше трудовий ентузіазм болгарського народу, керівного Комуністичною партією, а також безкорислива допомога Радянського Союзу братній країні привели до успішного виконання дворічного плану відбудови і розвитку народного господарства. У 1948 р. виробництво промислової продукції в 2 рази перевершило довоєнний рівень, у тому числі виробництво засобів виробництва — в 3,3 рази, а виробництво предметів споживання — в 1,6 рази. Особливо значними були успіхи в розвитку важкої промисловості, загальне виробництво якої в 1948 р. у порівнянні з 1939 р. збільшилось на 123 %, у той час як легкої промисловості — на 55 %¹⁰.

Відбудова промисловості сприятливо позначилася на всіх сферах суспільного життя. Насамперед у два рази збільшилася чисельність робітничого класу, зросла його єдність та згуртованість, що в свою чергу зміцнило соціальну базу народної влади, дало можливість ліквідувати безробіття, знищити економічне та політичне панування буржуазії. Значно міцнішим став союз робітничого класу і трудового селянства, кардинальні зміни відбулися також у становищі й суспільній ролі інтелігенції. В той період було досягнуто повне утвердження народно-демократичної влади як форми диктатури пролетаріату. Велике значення мало зміцнення лав Комуністичної партії, чисельність якої за 1944—1948 рр. збільшилася у 18 разів, та перетворення її в істинно марксистсько-ленінську партію — керівну і рушійну силу в будівництві соціалізму. Нарешті, було стабілізовано зовнішньополітичне становище країни.

Таким чином, в період відбудови народного господарства в Болгарії були створені необхідні умови для переходу до розгорнутої соціалістичної індустріалізації, яка в наступний період визначала основні напрями економічного розвитку країни, стояла в центрі економічної політики Комуністичної партії і народної влади. В основу цієї політики було покладено ленінський план соціалістичної індустріалізації та багатий досвід КПРС по його творчому втіленню в Радянському Союзі. «У своїй практичній роботі по побудові соціалізму, — підкреслив VII з'їзд БКП, — Болгарська комуністична партія керується ленінським положенням про те, що без власної індустріальної бази не може бути побудоване соціалістичне суспільство в нашій країні. Соціалістична індустріалізація, створення важкої промисловості було життєвою необхідністю для відстої в економічному і технічному відношенні Болгарії»¹¹.

Конкретні завдання соціалістичної індустріалізації як важливої і вирішальної ланки в побудові нового суспільства в Болгарії були розроблені на V з'їзді БКП (грудень 1948 р.). З того часу вона стала серцевиною політики побудови соціалізму, життєвим практичним завданням, генеральною лінією Комуністичної партії¹². На цьому ж з'їзді було прийнято цілісну програму соціалістичної індустріалізації Болгарії, згідно з якою передбачався насамперед розвиток важкої індустрії, переважний розвиток виробництва засобів виробництва.

Особливу увагу Комуністична партія звернула на питання про темпи виконання намічених планів. Конкретні внутрішні та зовнішні умови розвитку Болгарії вимагали коротких строків індустріалізації, оскільки

⁹ Див.: Закон за одобряване на Държавния народностопански план за 1947—1948 г. — Държавен вестник, 1947, 24 апр.

¹⁰ Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конгресите, конференциите, пленумите и Политбюро на ЦК (далі — БКП. в резолюции и решения...). — София, 1955, т. 4, с. 141.

¹¹ Седьмой съезд Болгарской коммунистической партии: Доклады, решения, речи. — София, 1958, с. 42.

¹² Димитров Г. Политический отчет ЦК БРП(к) V съезду партии. — Избр. произведения, т. 2, с. 748.

це давало можливість назавжди покінчити з економічною відсталістю Болгарії, швидко завершити соціалістичну перебудову сільського господарства, перевести все народне господарство на нову технічну базу, добитися різкого збільшення чисельності робітничого класу та посилення його позицій в суспільстві, що вело до зміцнення диктатури пролетаріату. Разом з тим здійснення індустріалізації за умов братерської допомоги Радянського Союзу та інших соціалістичних країн виключало необхідність форсування її темпів.

Визначаючи джерела індустріалізації, будівництва соціалістичного народного господарства Болгарії в цілому, V з'їзд БКП наголосив, що болгарський народ розраховує насамперед на власні сили і на ресурси своєї країни, на економічне і доцільне використання своїх засобів і можливостей. Разом з тим, підкреслювалося у політичному звіті ЦК, болгарський народ щасливий, що може розраховувати на щедру братерську допомогу Радянського Союзу та інших соціалістичних країн¹³. Всебічна інтернаціоналістська допомога Радянського Союзу була тим важливим фактором, який полегшив і прискорив вирішення завдань індустріального розвитку братньої країни.

Соціалістична індустріалізація Болгарії була одним з якісно нових соціально-економічних перетворень суспільства, бо за своєю метою, джерелами нагромаджень, методами її темпами здійснення, суспільними та господарськими результатами вона принципово відрізнялася від капіталістичної. За своїм змістом вона була аналогічною індустріалізації Радянського Союзу, проте здійснювалася в більш сприятливих умовах, ніж в СРСР, який повинен був розраховувати лише на свої сили і можливості.

Під час вироблення та здійснення програми соціалістичної індустріалізації БКП виходила з того, що Болгарія є невід'ємною частиною єдиної світової соціалістичної системи господарства, що розвиток болгарської промисловості, всієї економіки країни перебуває у тісному зв'язку з економікою братніх країн і насамперед з економікою Радянського Союзу. Разом з тим допомога СРСР, інших соціалістичних країн, взаємовигідне всебічне співробітництво та міжнародний соціалістичний розподіл праці були новими, сприятливими факторами для успішного виконання планів індустріалізації НРБ, позбавили її необхідності розвивати одночасно всі галузі промисловості, що було б непосильним завданням. Це дало можливість планомірно і постійно розширювати матеріально-технічну базу соціалізму, швидко розвивати такі галузі промисловості, для яких у країні були найбільш сприятливі природні й господарські умови. БКП визначила й послідовність розвитку галузей промисловості, що є характерним для соціалістичної індустріалізації взагалі.

Безпосереднє завдання будівництва основ соціалізму в Болгарії на найближчий час було визначено першим п'ятирічним планом розвитку народного господарства (1949—1953 рр.). «В першій п'ятирічці,— вказував Г. Димитров,— ми можемо поставити перед собою завдання закласти основи соціалізму як в промисловості, так і в сільському господарстві. Вирішення цього завдання і є метою першого державного п'ятирічного народногосподарського плану. На цій основі в наступні дві — три п'ятирічки в нашій країні буде споруджена сама будова соціалізму, буде створено соціалістичне суспільство»¹⁴. Головним політико-економічним завданням п'ятирічного плану V з'їзд партії визначив побудову основ соціалізму в Болгарії шляхом індустріалізації та електрифікації країни, кооперування і механізації сільського господарства¹⁵.

Внаслідок великої організаційно-політичної роботи Комуністичної партії, трудового ентузіазму робітничого класу і всіх трудящих при ін-

¹³ Там же, с. 766—767.

¹⁴ Там же, с. 771.

¹⁵ БКП в резолюції и рішення., т. 4, с. 146.

тернаціоналістській допомозі Радянського Союзу та інших братніх країн перший п'ятирічний план розвитку НРБ був виконаний достроково — за 4 роки, а в галузі промисловості — за 3 роки і 10 місяців.

Роки другої п'ятирічки (1953—1957 рр.), завдання якої були визначені VI з'їздом БКП (лютий — березень 1954 р.), стали новим кроком на шляху індустріального розвитку Болгарії та будівництва в ній матеріально-технічної бази соціалізму.

Разом з тим, в перші роки цієї п'ятирічки були допущені серйозні відхилення від здійснення накреслень п'ятого з'їзду партії. Зокрема, були уповільнені темпи індустріалізації, недооцінювався розвиток деяких важливих галузей промисловості¹⁶. У зв'язку з цим необхідно особливо підкреслити велике значення Квітневого (1956 р.) пленуму ЦК БКП у плані вирішення назрілих питань економічного розвитку і насамперед щодо з'ясування напрямів, темпів її перспектив дальшої індустріалізації країни. Виходячи з рішень Квітневого пленуму, ЦК БКП розгорнув активну діяльність з метою подолання відставання, що намітилося, почав твердо проводити лєнінський курс на переважний розвиток важкої промисловості. Значні зусилля докладалися партійними організаціями з метою вирішення таких головних питань індустріалізації країни, як розширення сировинної бази, забезпечення швидкого розвитку енергетики, швидкий розвиток і спеціалізація машинобудування, правильне розміщення продуктивних сил, прискорення технічного прогресу в промисловості, більш повне і ефективне використання матеріальних і трудових ресурсів, підготовка кадрів. Життя підтвердило правильність рішень Квітневого (1956 р.) пленуму ЦК БКП, успішне здійснення яких прискорило перемогу соціалізму в Болгарії, визначило бурхливий розвиток соціалістичної промисловості в наступний період.

Завдяки творчій діяльності БКП і трудовому ентузіазму народу Болгарії підвищені народногосподарські плани 1956 й 1957 років були успішно виконані. За період після згадуваного пленуму ЦК БКП і до кінця 1957 р. приріст продукції важкої промисловості подвоївся, а легкої промисловості — потроївся у порівнянні з 1954—1955 рр. Це забезпечило перевиконання завдань другої п'ятирічки в цілому, коли загальний обсяг промисловості продукції зріс на 76, виробництво засобів виробництва збільшилось на 85, а предметів споживання — на 69%¹⁷. Із завершенням виконання другого п'ятирічного плану розвитку народного господарства в Болгарії закінчується перехідний період від капіталізму до соціалізму.

VII з'їзд БКП (червень 1958 р.), який увійшов в історію як з'їзд переміжного соціалізму, зробив обґрунтований висновок про перемогу нового ладу в НРБ. Він констатував, що період дальшого просування країни вперед буде одночасно й періодом, коли болгарське соціалістичне суспільство нагромадить нові матеріальні та духовні сили для поступового переходу до будівництва комунізму¹⁸.

Цей же з'їзд прийняв директиви третього п'ятирічного плану розвитку Народної Республіки Болгарії на 1958—1962 рр. Найвищий форум партії підкреслив необхідність дальшого будівництва соціалізму в країні насамперед шляхом переважного розвитку важкої промисловості, зокрема таких важливих її галузей, як машинобудування, чорна та кольорова металургія, хімічна й вугільна промисловість, а також виробництво будівельних матеріалів. Директиви передбачали зростання на кінець п'ятирічки продукції машинобудування і металообробки, чорної металургії — у 2 рази, хімічної промисловості — в 2,5 раза, виробництва

¹⁶ История на Българската комунистическа партия.— София, 1981, с. 503.

¹⁷ Седьмой съезд Болгарской коммунистической партии: Доклады, решения, речи.— София, с. 255.

¹⁸ История на Българската комунистическа партия, с. 517.

електроенергії — на 88%, будівельних матеріалів — на 69% тощо¹⁹. Для виконання таких напружених завдань необхідно було пасамперед розширити сировинну базу промисловості, підвищити продуктивність праці, прискорити технічний прогрес.

Рішення VII з'їзду БКП викликали нове піднесення трудового ентузіазму в країні. Весь народ гаряче підтримав лозунг партії виконати третю п'ятирічку за 3—4 роки. В результаті самовідданої праці трудящих ця п'ятирічка була виконана за 3 роки. Всі основні завдання, поставлені перед промисловістю, були виконані у 1960 р. Обсяг продукції цієї важливої галузі економіки в тому році перевершив на 68% показник 1957 р. і був на 8% більшим за передбачений директивами на 1962 р. Внаслідок дострокового виконання третьої п'ятирічки Болгарія зробила великий крок по шляху дальшого індустріального розвитку, успішного будівництва соціалізму.

Перетворюючи в життя програму соціалістичної індустріалізації, БКП головну увагу зосередила в той час на створенні стабільної сировинної бази промисловості, здійсненні великої будівельної програми, розвитку енергетики, металургії, хімічної й вугільної промисловості, машинобудування.

В 40-і — 50-і роки за допомогою СРСР в Болгарії були пущені в експлуатацію десятки гідро- і теплоелектростанцій, водосховищ, підприємств електропромисловості. Головним енергетичним об'єктом країни в роки третьої п'ятирічки був Батакський гідрокаскад, який не мав собі рівних не лише в Болгарії, але й в усій Південно-Східній Європі. В переддень 15-ї річниці з дня перемоги революції в Болгарії цей гідрокаскад став до ладу²⁰. Було також прискорено спорудження об'єкту національного значення — енергетичного комплексу «Мариця — схід».

Внаслідок здійснення лінії на випереджаючий розвиток електроенергетичних потужностей виробництва електроенергії у 1960 р. досягло 4657 млн. квт. год., що більш як в 8,4 раза перевищило рівень 1948 р.²¹ За темпами виробництва електричної енергії соціалістична Болгарія набагато випередила своїх капіталістичних сусідів.

Виключна роль у здійсненні соціалістичної індустріалізації належить металургійній промисловості. БКП надавала і надає розвитку цієї галузі важкої індустрії першорядне значення. Первістками болгарської чорної і кольорової металургії стали побудовані з братньою допомогою Радянського Союзу Пернікський металургійний завод ім. В. І. Леніна та свинцево-цинковий завод в Кирджалі. В роки третьої п'ятирічки вступив до ладу мідеплавильний комбінат в м. Пірдопі, почалося будівництво величезного для масштабу Болгарії Кремиковського металургійного комбінату поблизу Софії.

У 1960 р. Болгарія видобувала 188 тис. т залізної, 11 тис. т мідної, близько 95 тис. т свинцевої, 77 тис. т цинкової, 7,4 тис. т марганцевої руди, виплавляла 192 тис. т чавуну, 253 тис. т сталі, понад 16 тис. т міді, 40,4 тис. т свинцю, майже 17 тис. т цинку, що в десятки й сотні разів перевершувало рівень 1948 р.²² Створення міцної металургійної бази в республіці стало одним з історичних завоювань болгарського народу в боротьбі за розв'язання завдань індустріального розвитку країни.

Соціалістична індустріалізація Болгарії була б немислима без прискореного створення великої хімічної промисловості. Першими підприємствами болгарської хімічної промисловості були Димитровградський хімкомбінат, содовий завод ім. К. Маркса в Варненському окрузі та завод антибіотиків в Разграді, споруджені за допомогою Союзу РСР.

¹⁹ Седьмой съезд Болгарской коммунистической партии, с. 260, 262—264, 266—267.

²⁰ Работническо дело, 1959, 7 септ.

²¹ Статистически годишник на НРБ, 1970.— София, с. 159.

²² Там же, с. 571—577

В третій п'ятирічці почалось будівництво Старозагорського азотнотукового заводу, заводу пластмас, нафтоперегонного заводу та целюлозно-паперового комбінату.

В 1960 р. країна виробляла 131 тис. т кальцинованої та 17,8 тис. т каустичної соди, 123 тис. т сірчаної кислоти, 86,3 тис. т азотних добрив, 7,3 тис. т пластмас і штучних смол. У порівнянні з 1952 р. загальна продукція хімічної та каучукової промисловості збільшилася в 5,3 раза²³.

Невпинно відбувалося й швидке нарощування потужностей вугільної промисловості. В 1960 р. було видобуто майже 16 млн. т вугілля, що в 4 рази більше, ніж у 1948 р.²⁴

Високими темпами розвивалося також машинобудування. Випереджаючий розвиток цієї галузі важкої промисловості набув особливого значення у зв'язку з прийняттям БКП планів щодо прискорення технічного прогресу в народному господарстві. У порівнянні з 1939 р. в 1957 р. продукція машинобудування збільшилася у 40 разів, а за період 1952—1960 рр.— в 5,4 раза²⁵. Як й інші, ця галузь розвивалася в тісному зв'язку з машинобудівною промисловістю Радянського Союзу та інших соціалістичних країн.

Таким чином, болгарський народ під керівництвом Комуністичної партії й за допомогою Радянського Союзу та інших братніх держав успішно вирішив життєво важливе завдання — створив важку індустрію, яка перетворилася на міцну базу індустріалізації країни, стимулювала процес дальшої технічної реконструкції всього народного господарства, стала надійною економічною основою соціалістичного суспільного ладу.

БКП та народна держава надавали великого значення розв'язанню проблеми підготовки кадрів робітничого класу та інженерно-технічних працівників, оскільки вона в досліджуваній період набрала винятково великого значення. Її вирішення мало не лише вузько-відомче значення, а й набрало політичної, загальнодержавної ваги, бо йшлося про зміцнення та підвищення дієздатності промислового робітничого класу — провідної сили суспільства.

Вжиті партією та урядом заходи по підготовці кадрів промислових робітників дали відчутні позитивні результати, про що свідчать такі дані: за роки першої п'ятирічки було підготовлено понад 60 тис. молодих робітників, а різними формами підвищення кваліфікації було охоплено понад 300 тис. робітників та інженерно-технічних працівників різних спеціальностей. За той же період країна одержала понад 70 тис. спеціалістів з вищою й середньою спеціальною освітою²⁶. Під час другої п'ятирічки було підготовлено понад 80 тис. висококваліфікованих робітників, з них понад 50 тис.— для промисловості. За період 1953—1960 рр. виробничу кваліфікацію підвищило понад 2 млн. робітників, інженерів, техніків і службовців. У 1960 р. в народному господарстві працювало 257,2 тис. фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою²⁷.

Важливим показником зростання висококваліфікованих кадрів робітничого класу став масовий рух раціоналізаторів й винахідників, що являв собою могутній фактор успішного вирішення завдань соціалістичної індустріалізації та прискорення технічного прогресу в промисловості. Лише за роки другої п'ятирічки надійшло понад 136 тис. раціоналізаторських пропозицій, з яких у виробництво було впроваджено понад 47 тис., що дало 0,5 млрд. левів економічного ефекту. У 1960 р. по-

²³ Там же, с. 171, 578—580.

²⁴ Там же, с. 162, 568—569.

²⁵ Там же, с. 168.

²⁶ Стахановски школи в нашите предприятия.— София, 1953, с. 34—35; Работническо дело, 1952, 16 апр.

²⁷ Добрев К. Социалистическата индустриализация на Народна Република България.— Известия на икономическия институт, София, 1961, т. 20, кн. 3—4, с. 36; Работническо дело, 1958, 16 март.; Статистически годишник на НРБ. 1970, с. 77, 83.

ступило 49,5 тис. рацпропозицій, з них використано — 18,2 тис., що дало 29,8 млн. левів економії²⁸.

Підсумки напруженої роботи по вирішенню проблеми промислових кадрів можна яскраво побачити в тому, що чисельність робітників і службовців у промисловості з 263,1 тис. (1948 р.) зросла до 768,6 тис. чол. в 1960 р., тобто майже в 3 рази²⁹. Незмірно зросла роль робітничого класу в економічному та громадсько-політичному житті, що привело до зміцнення його становища й підвищення керівної ролі в суспільстві. Робітничий клас, як підкреслено в Програмі БКП, перетворився в головну суспільну силу³⁰.

Розв'язанню проблем підготовки промислових кадрів особливо сприяв також вироблений Квітневим (1956 р.) Пленумом ЦК БКП курс на прискорення технічного прогресу в промисловості. Остаточню та вичерпно політика БКП щодо прискорення технічного прогресу була сформульована у рішеннях VII з'їзду партії, який визначив два головних напрями у справі здійснення такої політики: по-перше, дальший розвиток і вдосконалення важкої промисловості, насамперед машинобудування і хімічної промисловості, розгортання науково-дослідних робіт безпосередньо на виробництві, розв'язання проблеми енергетичної і сировинної бази індустріального виробництва; по-друге, найбільш раціональне використання резервів, особливо у легкій промисловості, шляхом розширення технічної і творчої активності трудящих.

У реалізації планів соціалістичної індустріалізації величезну роль відіграло змагання робітничого класу. Воно забезпечило високі темпи росту та всебічного вдосконалення виробництва і суспільного життя, чим значною мірою сприяло зміцненню матеріально-технічної та соціальної бази соціалізму. Це стало підтвердженням творчого розвитку БКП і болгарським робітничим класом лєнінського вчення про соціалістичне змагання.

В перші роки після перемоги революції трудове суперництво робітничого класу як нове соціальне явище мало переважно виробничо-трудоий характер. Після націоналізації капіталістичної промисловості в грудні 1947 р. воно переросло в соціалістичне змагання трудящих. У відбудовний період 1944—1948 рр. змагання робітничого класу спрямовувалося на подолання розрухи та економічної відсталості, на виконання дворічного плану відбудови й розвитку народного господарства. В 1948 р. трудовим суперництвом було охоплено 60% робітників і службовців³¹. Це дало підставу Г. Димитрову заявити: «Сотні тисяч трудящих залучені до цього масового руху і як свідомі патріоти показують приклад роботи на благо батьківщини. Ми можемо сказати, що змагання стає вже постійним і найбільш плідотворним методом роботи на трудовому фронті»³².

Новий імпульс трудовій творчості народних мас дали рішення V з'їзду БКП і прийняття першого п'ятирічного народногосподарського плану. Вже з самого початку його виконання соціалістичним змаганням було охоплено 53% всіх робітників і службовців Болгарії. Його основним змістом стала боротьба трудящих за виконання і перевиконання завдань п'ятирічки, що означало прагнення робітничого класу до безперервного збільшення продуктивності праці, зниження собівартості й поліпшення якості продукції, раціонального використання основних фондів та всіх матеріальних ресурсів, впровадження науково-технічних досягнень. Значного розмаху набрали обмін позитивним досвідом роботи,

²⁸ Статистически годишник на НРБ. 1970, с. 110.

²⁹ Там же, с. 66—67.

³⁰ X съезд Болгарской коммунистической партии.— М., 1972, с. 236.

³¹ Централен държавен архив на Народна Република България (далі — ЦДА НРБ), ф. 55, оп. 6, од. 36. 140.

³² Димитров Г. Отечествоный фронт, его развитие и стоящие перед ним задачи.— Избр. произведения, т. 2, с. 575.

вивчення і впровадження у виробництво передових методів праці. На основі колективних трудових договорів ширилося змагання між цехами та підприємствами, спорідненими галузями промисловості, будівництва й транспорту. У промисловості в значних масштабах розгорнувся рух за створення бригад, цехів та підприємств відмінної якості продукції, стахановської праці. Боротьба за дострокове виконання п'ятирічки стала всенародною. Протягом 1952 р. у змаганні брало участь 85% робітників та службовців³³.

В роки другої п'ятирічки соціалістичне змагання, піднявшись на новий щабель розвитку, стало одним з основних важелів економічного і соціального прогресу, школою політичного, трудового і морального виховання трудящих країни. Воно набрало справді всенародного характеру, збагатилося новим досвідом, цінними патріотичними починами. Постійно вдосконалювалися форми й методи його організації. Головний напрям змагання цього періоду — масовий рух робітничого класу за підвищення продуктивності праці, зниження собівартості і поліпшення якості продукції. На розв'язання цих завдань була спрямована діяльність Комуністичної партії, профспілок, Вітчизняного фронту, молодіжних та інших масових організацій, всього робітничого класу країни. Особливо позитивну роль у розгортанні трудового і політичного ентузіазму мас на заключному етапі п'ятирічки відіграли рішення Квітневого (1956 р.) пленуму ЦК БКП.

Соціалістичне змагання робітничого класу відіграло також важливу роль у достроковому виконанні третьої п'ятирічки. Протягом двох місяців відбувалося всенародне обговорення заклику БКП виконати п'ятирічку за 3—4 роки, в якому взяло участь понад 3,2 млн. чол. Були внесені тисячі пропозицій, намічені заходи щодо відшукування резервів з метою перетворення цього заклику в життя. В травні 1959 р. ЦК БКП виступив з відозвою до болгарського народу з приводу 15-річчя соціалістичної революції, у якій закликав всіх трудящих включитися в активну боротьбу за дострокове виконання завдань п'ятирічного плану. Почали змагатися між собою підприємства, кооперативні господарства, міста. За почином робітничої молоді Габрово розгорнувся рух за завоювання почесного звання бригад «ударної комсомольської праці» і «зразкової соціалістичної праці». За рішенням Центральної Ради профспілок і Центрального Комітету комсомолу він був об'єднаний під єдиною назвою «рух за комуністичну працю». Як і в Радянському Союзі, це патріотичне починання невдовзі охопило всю країну.

Стрижнем організації соціалістичного змагання став всебічний розвиток інтернаціональних зв'язків радянського і болгарського робітничого класу — найбільш масової форми радянсько-болгарського співробітництва. Вивчення та творче використання робітниками Болгарії досвіду робітничого класу Союзу РСР у боротьбі за соціалістичну індустріалізацію країни здійснювалося в найрізноманітніших формах. Зокрема, у той час значно розширилося співробітництво профспілок обох країн, обмін делегаціями робітників, змагання між трудовими колективами промислових підприємств тощо.

Сотні тисяч болгарських робітників, інженерів і техніків успішно впроваджували у виробництво передовий досвід радянських новаторів, що давало значний економічний ефект. Переконливо це можна побачити на прикладі поширення найбільш популярного у той час почину М. Левченко та Г. Муханова — змагання за зниження собівартості продукції за рахунок зменшення витрат на кожній виробничій операції. У 1952 р. в Болгарії цей почин знайшов широке застосування, зокрема на 96 підприємствах міністерства важкої промисловості, внаслідок чого досягнуто понад 14,1 млн. левів економії, на 180 підприємствах міністерства легкої промисловості (понад 5 млн. левів), на 76 підприємствах

³³ ЦДА НРБ, ф. 55, оп. 10, од. зб. 64, арк. 90.

міністерства поставок і харчової промисловості (понад 2,8 млн. левів). На підприємствах міністерства транспорту від впровадження цього почину було зекономлено понад 13 млн. левів³⁴.

Співробітництво робітничого класу двох братніх країн набагато прискорило і полегшило здійснення програми індустріального розвитку Болгарії. Разом з тим воно набуло не лише національного, а й глибоко інтернаціонального значення, ще раз підтвердивши геніальне передбачення В. І. Леніна про те, що досвід соціалістичного будівництва в Радянській Росії «буде корисний для майбутніх пролетарських революцій...»³⁵.

Соціалістична індустріалізація Болгарії у 40-і—50-і роки стала великим подвигом Комуністичної партії, робітничого класу, всіх трудящих країни. Практика будівництва соціалізму в Болгарії ще раз переконливо підтвердила, що лише шляхом соціалістичної індустріалізації можна подолати вікову відсталість країни й побудувати економічні основи соціалізму.

БКП послідовно втілювала в життя ленінське положення про необхідність створення важкої індустрії як основної бази соціалізму, фундаменту всієї економіки. У 1960 р. в порівнянні з 1948 р. валовий обсяг промислової продукції зріс у 6 разів, а виробництво засобів виробництва — у 8,2 раза, у тому числі засобів праці — в 14 разів, предметів праці — більше як в 7,2 раза³⁶. Важка промисловість перетворилася в міцну основу індустріалізації країни, стимулювала процес дальшої технічної реконструкції всього народного господарства, стала надійною економічною базою дальшого будівництва нового ладу.

Виключно важливе значення для здійснення соціалістичної індустріалізації Болгарії мала братерська допомога Радянського Союзу та інших соціалістичних країн.

Досвід будівництва нового життя в Болгарії, як і в інших країнах соціалізму, підтвердив велику силу і непорушність основних принципів ленінської теорії соціалістичної індустріалізації.

³⁴ ЦПА при ЦК на БКП, ф. 1, промислово-транспортний відділ, спр. 173, арк. 3: спр. 238, арк. 2; спр. 248, арк. 95; ЦДА НРБ, ф. 55, оп. 10, спр. 80, арк. 58.

³⁵ Ленін В. І. III конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, 22 червня—12 липня 1921 р.: Доповідь про тактику РКП 5 липня.— Повне зібр. творів, т. 44, с. 39.

³⁶ Статистически годишник на НРБ. 1970, с. 113, 117.

* * *

БОРотьБА РЕСПУБЛІКИ КУБА В ООН НА ЗАХИСТ СВОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В 60-і РОКИ

М. В. ГРИЩЕНКО (Київ)

Чверть століття пройшло з дня перемоги на Кубі народної, антиімперіалістичної революції. За цей час її народ під керівництвом Комуністичної партії, покінчивши з пануванням американського імперіалізму та капіталістичною експлуатацією, здійснив глибокі соціально-економічні перетворення, в результаті чого були створені умови для успішного будівництва соціалізму.

Нове життя кубинському народові довелося будувати в надзвичайно складних умовах боротьби з внутрішньою контрреволюцією, агресивними підступами американських імперіалістів, які намагалися поверну-

ти втрачені позиції, примусити його звернути з обраного шляху, недопустити поширення впливу революційних ідей у Латинській Америці. «Ми пройшли нелегкий шлях,— зазначав на II з'їзді Компартії Куби Перший секретар її Центрального Комітету, Голова Державної ради і Ради Міністрів Ф. Кастро.— Нам довелося зіткнутися з наймогутнішою імперіалістичною державою, яка знаходиться лише в 90 милях від наших берегів, вести боротьбу проти реакційних ідей, що поширювалися протягом століть і навіть тисячоліть, проти звирячої ненависті експлуаторських класів, протистояти блокаді, ворожості, погрозам, наклепам...»¹.

З перших днів після перемоги революції перед молодого республікою постали завдання надзвичайної ваги — відстояти суверенітет і незалежність, забезпечити необхідні умови для будівництва нового суспільства. На їх розв'язання були спрямовані зусилля всього народу, діяльність Революційного уряду Куби на міжнародній арені, зокрема в Організації Об'єднаних Націй, покликаний сприяти утвердженню принципів мирного співіснування, забезпеченню миру і безпеки народів.

Питання, пов'язані з агресивними діями Сполучених Штатів Америки проти молодого республіки, стали предметом обговорення в Організації Об'єднаних Націй та її органах в середині 1960 р., коли США після невдалих спроб спрямувати розвиток революції в бажане їм русло перейшли від окремих підривних актів до прямого наступу на економіку Куби, внаслідок чого різко зросла напруженість у відносинах між двома країнами*. В зв'язку з цим 11 липня 1960 р. Революційний уряд Куби порушив питання про негайне скликання Ради Безпеки, кваліфікувавши дії Сполучених Штатів як втручання у внутрішні справи країни та економічну агресію, що суперечило основним положенням відповідних міжнародних договорів та основним принципам статуту ООН².

У Вашингтоні це сприйняли як прямий виклик пануванню Сполучених Штатів у Латинській Америці. Правлячі кола США терміново вжили заходів, щоб перекласти відповідальність за напруженість в американо-кубинських відносинах на Революційний уряд Куби. Так, у меморандумі, поданому до Ради Безпеки ООН під назвою «Провокаційні дії уряду Куби проти Сполучених Штатів, які сприяють посиленню напруженості в районі Карибського моря», мали місце брехливі твердження про створення загрози Сполученим Штатам з боку Куби³.

На скликаному 18 липня засіданні Ради Безпеки міністр закордонних справ Куби Р. Роа на незаперечних фактах викрив політику США щодо молодого республіки після падіння диктатури Батисти, спростував твердження держдепартаменту про небажання уряду Куби врегулювати відносини із Сполученими Штатами, пославшись на заяву президента від 27 січня 1960 р. В ній, зокрема, відзначалося, що «уряд Куби цілком готовий обговорити всі суперечності без будь-яких застережень»⁴. Міністр підтвердив готовність свого уряду приступити до переговорів на рівноправній основі й у відповідності з узятими обома країнами міжнародними зобов'язаннями⁵.

Американська делегація всіма засобами намагалася зірвати обговорення в Раді Безпеки порушеного Кубою питання. Виступивши з безпідставними звинуваченнями на адресу кубинського уряду, представник

¹ II съезд Коммунистической партии Кубы.— М., 1982, с. 6.

* 6 липня 1960 р. на основі поправки до закону про цукор, ухваленої конгресом США, президент віддав розпорядження про скорочення цукрової квоти з Куби на 83% (700 тис. т.). Фактично це означало припинення імпорту кубинського цукру. Водночас нафтові монополії США вжили заходів, щоб позбавити промисловість і транспорт Куби палива.

² Noticias de Hoy, 1960, 12 de julio.

³ Док. ООН S/4388.

⁴ Noticias de Hoy, 1960, 28 de enero.

⁵ ООН. Совет Безопасности. Официальные отчеты. Пятнадцатый год. 874-е заседание, 18 июля 1960 г.— Нью-Йорк, 1967, с. 17.

США Г. Лодж заперечував факти агресії проти острова, вдавався до вигадок про втручання неконтинентальних держав (маючи на увазі СРСР) у справи країн західної півкулі. Це, за його словами, й стало «причиною» посилення напруженості в Карибському морі. Він заявив, що «належним форумом» для обговорення суперечностей між урядами Куби та інших американських республік може бути тільки Організація американських держав (ОАД). У хід було пушено так звану доктрину «першочерговості», вперше застосовану в період інтервенції Сполучених Штатів проти Гватемали в 1954 р. Мета її полягала в усуненні ООН від розгляду конфліктів між країнами півкулі шляхом передачі на першочергове обговорення до ОАД, де повністю «господарювали» США.

Саме це й переслідував проект резолюції, явно підготовлений під диктовку США делегаціями Еквадору та Аргентини. В ньому пропонувалося припинити розгляд скарги Куби до одержання доповіді про результати її обговорення в ОАД, а також містилося звернення до держав — членів цієї організації сприяти розв'язанню ситуації мирними засобами⁶.

СРСР і ПНР виступили в Раді Безпеки з різкою критикою антикубинської політики Вашингтона. Радянський представник А. А. Соболев вказав, зокрема, на безпідставність заяв про непричетність Сполучених Штатів до агресивних акцій проти Куби й відзначив, що вони «є однією з ланок авантюристичної і небезпечної для справи миру політики, яку проводять США в різних районах земної кулі»⁷. Він заявив, що в разі збройної агресії проти Куби СРСР не залишиться осторонь. Радянською делегацією були внесені поправки до проекту резолюції, які передбачали нормалізацію обстановки при сприянні держав — членів ООН⁸.

Становище, що склалося, непокоїло делегації й ряду інших країн. Проте під тиском США Рада Безпеки ухвалила рішення про припинення розгляду питання до обговорення його в ОАД. Це цілком задовольняло Сполучені Штати, які були впевнені в бажаних для них результатах VII Консультативної наради міністрів закордонних справ країн — членів цієї організації. Вона відбулася в серпні 1960 р. в Сан-Хосе (Коста-Ріка). Однак нарада не виправдала сподівань Вашингтона, який намагався домогтися засудження революційної Куби та згоди латиноамериканських країн на колективні дії проти неї. В «Декларації Сан-Хосе» проголошувалися принципи «міжамериканської солідарності». В завуальованій формі в ній містився заклик до «зміцнення міжамериканської дисципліни», тобто до створення антикубинського блоку. Крім того, на нараді був створений так званий Спеціальний комітет добрих послуг, до якого ввійшли представники Венесуели, Бразилії, Колумбії, Мексики, Чилі та Коста-Ріки. На словах його метою було сприяння «врегулюванню спірних питань між американськими державами». На ділі ж він мав служити прикриттям для продовження антикубинської політики правлячих кіл США.

Маневри Вашингтона в ОАД були викриті в промові Ф. Кастро на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН 26 вересня 1960 р. Висловивши занепокоєння уряду і всього народу Куби з приводу агресивного ухилу, якого набула діяльність адміністрації Білого дому, він висунув вимогу про припинення її втручання у внутрішні справи Куби, висловився за розширення дружніх зв'язків з усіма країнами й запропонував США врегулювати спірні проблеми шляхом переговорів⁹.

Справедливі вимоги Революційного уряду Куби дістали підтримку з боку соціалістичних та ряду інших країн. Так, глава радянської деле-

⁶ Док. ООН S/4392.

⁷ ООН. Совет Безопасности. Официальные отчеты. Пятнадцатый год. 876-е заседание, 19 июля 1960 г. — Нью-Йорк, 1967, с. 6.

⁸ Док. ООН S/4394.

⁹ Кастро Ф. Речь на XV сессии Генеральной Ассамблеи ООН 26 сентября 1960 г. — М., 1960, с. 37.

гації підкреслив, що ООН повинна зробити все, щоб відвести від неї загрозу втручання ззовні¹⁰.

18 жовтня 1960 р. Куба знову звернулася в ООН з протестом проти агресивних дій США. В пояснювальній записці міністерства закордонних справ, яка була розповсюджена серед делегацій як офіційний документ, наводилися неспростовні факти погроз, переслідувань та актів втручання Сполучених Штатів у внутрішні справи Куби і висловлювалася впевненість у тому, що Генеральна Асамблея вживе необхідних заходів, щоб перешкодити здійсненню імперіалістичних планів і «уникнути таким чином дальшого загострення напруженого становища, яке являє собою загрозу міжнародному миру і безпеці»¹¹.

Виходячи з важливості питання, що, за словами Р. Роа, «стосувалося не тільки США, Куби та інших латиноамериканських республік, а й інтересів усього людства»¹², кубинська делегація при затвердженні порядку денного Генеральної Асамблеї ООН поставила вимогу про обговорення його на пленарних засіданнях. На її підтримку виступили представники СРСР, УРСР, БРСР, УНР, НРБ, ЧССР. Проте з допомогою союзників Сполученим Штатам вдалося домогтися передачі його на розгляд Першого комітету — з політичних питань і питань безпеки.

Тим часом США активізували свою підривну діяльність, спрямовану, по-перше, на дискредитацію Куби серед латиноамериканських країн і, по-друге, на створення видимості розгляду питання американо-кубинських відносин в ОАД до початку обговорення скарги в Першому комітеті. 17 листопада президент Сполучених Штатів під приводом врятування Гватемали та Нікарагуа «від нападу комуністів» віддав наказ про направлення до берегів цих країн частин військово-морських і військово-повітряних сил. Насправді ж він хотів таким чином підготувати умови для погодження дій проти Куби в ОАД.

В листі на ім'я Голови Генеральної Асамблеї ООН від 18 листопада 1960 р. Револьюційний уряд Куби засудив ці дії¹³, а 31 грудня в зв'язку з підготовкою збройної агресії проти неї зажадав негайного скликання Ради Безпеки¹⁴. Після того, як 3 січня 1961 р. Сполучені Штати розірвали з Кубою дипломатичні відносини й привели у бойову готовність два міноносці нібито для вивезення співробітників свого посольства з Гавани, кубинський уряд знову просив Раду Безпеки вжити заходів для попередження цього акту міжнародного розбою¹⁵. На скликаному 4 січня засіданні останньої міністр закордонних справ Р. Роа звернув увагу на факти, що свідчили про підготовку прямого військового вторгнення США на Кубу, відзначивши реакційну роль урядів Гватемали, Нікарагуа та інших латиноамериканських країн в реалізації брудних планів Вашингтона.

Американська делегація змінила свою тактику в ООН. Якщо раніше вона звинувачувала Кубу в «провокаційних діях» проти США, то цього разу її інкримінувалася «організація підривної діяльності» проти урядів центральноамериканських країн. Шляхом грубого наклепу американці хотіли виправдати майбутню агресію. Представник США Д. Уодсуорт ухилився від аналізу реальних фактів, заявивши, що Ра-

¹⁰ ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Первая часть XV сессии. Пленарные заседания, т. 1. Стенографические отчеты заседаний, 20 сентября — 17 октября 1960 г. — Нью-Йорк, 1965, с. 159.

¹¹ Док. ООН А/4543.

¹² ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Первая часть XV сессии. Пленарные заседания, т. 2. Стенографические отчеты заседаний 27 октября — 20 декабря 1960 г. — Нью-Йорк, 1966, с. 15.

¹³ Див.: Cuba en La ONU. — La Habana, 1961, p. 95—98.

¹⁴ Noticias de Hoy, 1961, 1 de enero.

¹⁵ Cuba en La ONU, p. 64—67.

ді Безпеки «не слід займатися розглядом будь-якого проекту резолюції, в якому ці факти знайдуть відображення»¹⁶.

Позиція США нашоухнулася на протидію з боку ряду країн — членів Ради. За розв'язання питання згідно із Статутом ООН виступили Еквадор, Ліберія, Чілі, Цейлон та ОАР. Підготовку інтервенції проти Куби викрив представник СРСР В. А. Зорін, який зазначив, що відносини між обома країнами можуть бути врегульовані лише на основі принципу рівності й відмови США від нав'язування своєї волі. Він закликав Раду Безпеки зробити все для відвернення небезпечного для справи миру ходу подій і заявив, що в разі розв'язання агресії проти Куби їй подадуть дійову підтримку ті країни, які не можуть допустити підміни принципів міжнародного права принципами міжнародного бандитизму¹⁷. Радянський делегат висловився на підтримку проекту резолюції, внесеного Чілі та Еквадором, в якому містився заклик до урядів США та Куби врегулювати конфлікт мирними засобами, та до держав — членів ООН утриматися від будь-яких дій, які б могли посилити напруженість¹⁸.

Сполучені Штати та їх союзники не підтримали проєкт. Адже його ухвалення означало б визнання звинувачень, висунутих на їх адресу Кубою. Таким чином, Рада Безпеки виявилася неспроможною відвернути зазіхання американського імперіалізму на суверенітет і незалежність Куби. Однак, незважаючи на це, обговорення питання на її засіданнях мало певне позитивне значення. Кубинська дипломатія викрила агресивні наміри США. Радянський Союз використав дискусію, щоб заявити про свою повну підтримку молодій республіки. Крім того, з'ясувалося, що курс Білого дому на підготовку інтервенції не користувався підтримкою абсолютної більшості країн — членів Ради Безпеки.

Ігноруючи неодноразові заяви Револьюційного уряду Куби про його готовність до нормалізації відносин із США, Вашингтон продовжував посилену підготовку контрреволюційної еміграції для вторгнення на Кубу. Президент Кеннеді, як і його попередник, вважав інтервенцію єдиною можливим варіантом розв'язання «кубинської проблеми»¹⁹. Про підготовку урядом США інтервенціоністських сил на базах у Флориді та Гватемалі йшлося в листі міністерства закордонних справ Куби на ім'я Голови Генеральної Асамблеї від 15 березня 1961 р.²⁰

6 квітня Сполучені Штати розповсюдили в ООН опубліковану держдепартаментом так звану «Білу книгу», в якій містився відкритий заклик до повалення Револьюційного уряду Куби²¹. Як зазначив Р. Роа, цей документ являв собою «офіційне оформлення неоголошеної війни» проти Куби²². Брехні і наклепам, до яких вдавалися правлячі кола США, було дано гідну відсіч у поті кубинського уряду міністрам закордонних справ країн Латинської Америки. Крім того, вони були спростовані в ході подій, що розгорнулися на Плайя-Хірон. 15 квітня після бомбардувань літаками американського виробництва Гавани, Сантьяго-де-Куба та Сан-Антоніо-де-лос-Баньос на вимогу Радянського Союзу в терміновому порядку було скликано засідання Першого комітету. Міністр закордонних справ Куби засудив на ньому цей акт агресії, зазначивши, що він є «прелюдією до вторгнення в більш широкі масштабах»²³. На пряме відношення США до нальотів на кубинські міста вка-

¹⁶ ООН. Совет Безопасности. Официальные отчеты. Шестнадцатый год. 922-е заседание, 4 января 1961 г. — Нью-Йорк, 1967, с. 6.

¹⁷ Там же, с. 11.

¹⁸ Док. ООН S/4612.

¹⁹ Див.: И в а н я н Э. А. Белый дом: президенты и политика. — М., 1976, с. 351.

²⁰ Noticias de Hoy, 1961, 16 de marzo.

²¹ Док. ООН A/4725.

²² Пять лет кубинской революции. — М., 1963, с. 98.

²³ ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Вторая часть XV сессии. Первый комитет. Краткие отчеты заседаний 21 марта — 21 апреля 1961 г. — Нью-Йорк, 1965, с. 69.

зав у своєму виступі й радянський представник. Підтвердивши готовність СРСР подати Кубі допомогу, він закликав ООН вжити невідкладних заходів з метою припинення агресії і відновлення миру в районі Карибського моря.

17 квітня, коли армія «визволення» під прикриттям військово-морських та військово-повітряних сил Сполучених Штатів висадилася на кубинському узбережжі, Р. Роа продемонстрував перед учасниками 1150-го засідання Першого комітету фотознімки американської зброї, яку одержували вороги кубинського народу. Він поклав вину за агресію на уряд США і закликав ООН вжити рішучих заходів до її припинення. Радянський представник оголосив заяву уряду СРСР, в якій підкреслювалося, що «напад на Кубу є відкритим викликом усім волелюбним народам, небезпечною провокацією в районі Карибського моря проти загального миру»²⁴. З вимогою негайного припинення агресії виступили й представники УРСР, БРСР, інших соціалістичних країн.

Переважна більшість делегатів, які взяли участь в обговоренні питання в ООН, засудили американську агресію. Важливо підкреслити і той факт, що дії Сполучених Штатів не були підтримані їх союзниками. Навіть латиноамериканські країни заявили про своє негативне ставлення до інтервенції і висловилися за право кожного народу на самовизначення.

Як і раніше, делегація США шляхом закулісних махінацій намагалася перешкодити ухваленню Організацією Об'єднаних Націй рішень, спрямованих на припинення агресії і мирне врегулювання конфлікту. Так, їй вдалося протягти на розгляд Комітету проект резолюції семи латиноамериканських країн. Ним передбачалося зняття цього питання з порядку денного в ООН і передача його в ОАД. Внаслідок цього на невизначений час відтягувалося прийняття будь-яких рішень²⁵.

На розгляд Комітету було внесено ще три проекти резолюцій — від Румунії, Мексики та СРСР. На відміну від інших, радянський проект засуджував агресивні дії США та інших країн, на території яких формувалися, навчалися й озброювалися контрреволюційні банди. В ньому містилася вимога їх негайної ліквідації. Радянський Союз закликав усіх членів ООН подати Республіці Куба необхідну для відсічі агресії допомогу²⁶. Оскільки мексиканський проект резолюції передбачав мінімум заходів щодо припинення агресії і був схвально зустрінутий більшістю країн, радянська й румунська делегації виступили на його підтримку і зняли свої проекти²⁷.

В Першому комітеті більшістю голосів були ухвалені 2 проекти резолюцій — семи латиноамериканських країн та Мексики. Однак на пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН Сполучені Штати виступили проти мексиканського проекту, продемонструвавши небажання стати на шлях розв'язання проблеми мирними засобами. Пункт резолютивної частини проекту резолюції латиноамериканських країн про передачу питання в ОАД був відхилений. Генеральна Асамблея ухвалила єдиний резолютивний пункт, який закликав держави — члени ООН «вжити доступні їм заходи для усунення існуючої напруженості»^{27а}.

Таким чином, навіть в умовах розв'язаної Сполученими Штатами збройної інтервенції проти Куби ООН не змогла виробити заходів щодо її припинення. Проте і Вашингтону не вдалося здійснити свої наміри й передати питання на розгляд в ОАД.

²⁴ Внешняя политика Советского Союза и международные отношения : Сб. документов. 1961 год. — М., 1962, с. 88.

²⁵ Док. ООН А/С.І/Л 276.

²⁶ Народы СССР и Кубы навеки вместе : Документы советско-кубинской дружбы. — М., 1963, с. 151.

²⁷ Док. ООН А/С.І/Л 275.

^{27а} ООН. Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей на XV сессии, т. 2, 7 марта — 21 апреля 1961 г. — Нью-Йорк, 1981, с. 3.

Одразу ж після розгрому банд найманців та контрреволюціонерів на Плайя-Хірон пропагандистська машина США розгорнула істеричну кампанію навколо соціалістичних перетворень на Кубі. Вона супроводжувалася посиленням воєнних провокацій та підривної діяльності. В зв'язку з цим 24 квітня 1961 р. міністерство закордонних справ Куби звернулося з протестом в ООН. 27 квітня в посланні урядам, з якими Куба підтримувала дипломатичні відносини, президент республіки засудив наміри Білого дому здійснити збройну агресію проти Острова Свободи, заявивши знову про свою готовність до переговорів з метою усунення напруженості у відносинах між обома країнами²⁸. 8 серпня 1961 р. кубинський уряд звернувся в ООН з проханням включити до порядку денного XVI сесії Генеральної Асамблеї питання «Про загрозу міжнародному миру і безпеці, яка виникла внаслідок нових планів агресії і актів інтервенції з боку уряду США, спрямованих проти Революційного уряду Куби»²⁹. Воно було передане на розгляд Першого комітету, який ухвалив рішення про перенесення його на другу частину сесії. Це цілком задовольняло правлячі кола Сполучених Штатів, оскільки вони хотіли виграти час для підготовки чергової наради країн — членів ОАД, де планувалося прийняти рішення про колективні санкції проти Куби.

Після закінчення VIII Консультативної наради ОАД 31 січня 1962 р. її генеральний секретар надіслав в ООН копію заключного акта про виключення Куби з ОАД³⁰. Того ж дня кубинський представник повідомив Голову Генеральної Асамблеї, що над його країною нависла загроза збройної інтервенції. У своєму виступі на засіданні Першого комітету, де 5 лютого розпочалося обговорення скарги Куби, він навів на підтвердження цього неспростовні факти.

Слід відзначити, що виключення Куби з ОАД розв'язувало Вашингтону руки для здійснення агресії проти неї. З іншого боку, після цього стало неможливим наполягати на тому, щоб Революційний уряд Куби звертався із своїми скаргами не до ООН, а до ОАД. Тому США почали звинувачувати молоду республіку у використанні Організації Об'єднаних Націй з метою «пропаганди», а інші держави (йшлося, звичайно, насамперед про СРСР) — у намірах з допомогою Куби «зруйнувати міжамериканську систему..., повалити уряди інших країн і спинити самостійний демократичний розвиток півкулі»³¹. Делегат США цинічно заявив, що звинувачення, пред'явлені представником Куби, є «спробою відвернути увагу від рішень, ухвалених VIII Консультативною нарадою міністрів закордонних справ ОАД», на його думку, цілком «законних» і «справедливих»³².

На захист Куби рішуче стали Радянський Союз та інші соціалістичні держави. Так, представники Румунії і Чехословаччини внесли на розгляд Комітету проект резолюції, в якому містився заклик покласти край втручанням у внутрішні справи Куби і вирішити спірні питання мирним шляхом³³. Однак шляхом закулісних махінацій делегації Сполучених Штатів більшістю голосів його було відхилено і прийнято лише пункт преамбули до нього, в якому відзначалося, що постійною метою ООН є зміцнення дружніх відносин на основі поважання принципів рівноправності і самовизначення народів та невтручання у внутрішні справи будь-якої держави.

Афро-азіатські країни в цілому висловилися за поважання принципів

²⁸ Правда, 1961, 29 апр.

²⁹ Док. ООН А/4832.

³⁰ Док. ООН S/5075.

³¹ ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. XVI сессия. Первый комитет. Краткие отчеты заседаний 20 сентября 1961 г. — 15 февраля 1962 г. — Нью-Йорк, 1962, с. 464.

³² Там же.

³³ Док. ООН А/С.І/L 309.

рівноправності й самовизначення народів, за мирне співіснування держав, проти втручання у внутрішні справи Куби. Країни Латинської Америки, хоч і змушені були під тиском американської делегації підтримувати США, також заявили про свою підтримку політики невтручання.

Західні держави на чолі із США виступили й проти проекту резолюції, представленого Монголією 19 лютого на пленарному засіданні Генеральної Асамблеї при обговоренні доповіді Першого комітету. В ньому повторювалася друга частина преамбули румуно-чехословацького проекту резолюції³⁴. При цьому Сполучені Штати протиставили свої інтереси принципам Статуту ООН і ще раз підтвердили небажання розв'язати конфлікт шляхом мирних переговорів.

У зв'язку з рішенням VIII Консультативної наради про виключення Куби з ОАД, що суперечило статутам ООН і ОАД, 22 лютого 1962 р. Республіка Куба звернулася до Ради Безпеки ООН з проханням вжити заходів для припинення незаконних дій Сполучених Штатів³⁵. Однак США та їх союзники зірвали обговорення цього питання. 8 березня Револьюційний уряд Куби знову запросив негайного скликання Ради Безпеки, яка б рекомендувала Міжнародному суду зробити консультативний висновок про відповідність статутам ООН і ОАД примусових санкцій, здійснюваних на основі ухвалених в Пунта-дель-Есте рішень, а також поставив перед Радою ОАД вимогу тимчасово припинити дію цих рішень³⁶.

На засіданні Ради Безпеки, що почалося 14 березня, кубинський представник назвав рішення VIII Консультативної наради ОАД актом, який суперечить праву народів на самовизначення і невтручання у внутрішні справи та який здійснено всупереч принципам, «точне дотримання яких необхідне для мирного співіснування держав з різним соціальним ладом»³⁷. На протизаконність цих рішень вказав у своєму виступі й радянський представник П. Д. Морозов, підкресливши, що вони є однією з ланок попередньої політичної підготовки для здійснення нового вторгнення на Кубу і спрямовані на те, щоб примусити Організацію американських держав стати прямим співучасником підготовлюваної агресії³⁸.

Внаслідок протидії США проект резолюції щодо правомірності рішень VIII Консультативної наради міністрів закордонних справ країн — членів ОАД, внесений 13 березня представником Куби, був відхилений³⁹. Позиція Сполучених Штатів була свідченням того, що вони й надалі мали намір продовжувати щодо Куби політику з позиції сили і вдаватися до відкритого порушення Статуту ООН та елементарних норм міжнародного права.

Навесні і влітку 1962 р. США різко активізували антикубинську діяльність. Зрозуміло, уряд Куби не міг на це не зважати. У виступі на мітингу в Сантьяго-де-Куба 26 липня 1962 р. Ф. Кастро відзначив, що кубинці мають «організувати свою оборону таким чином, щоб відбити пряму інтервенцію американського імперіалізму»⁴⁰. Терміново при сприянні Радянського Союзу молода республіка вжила заходів до зміцнення своєї обороноздатності. Це було використано американським імперіалізмом для нагнітання напруженості в районі Карибського моря. 4 вересня президент Сполучених Штатів виступив з прямими погрозами на адресу Куби, а 7 вересня запитав у конгресу дозволу на мобілізацію

³⁴ Док. ООН A/L 385/Rev. I.

³⁵ Док. ООН S/5080.

³⁶ Док. ООН S/6086.

³⁷ ООН. Совет Безопасности. Официальные отчеты. Семнадцатый год. 992-е заседание, 14 марта 1962 г. — Нью-Йорк, 1968, с. 9.

³⁸ ООН. Совет Безопасности. Официальные отчеты. Семнадцатый год. 993-е заседание, 15 марта 1962 г. — Нью-Йорк, 1969, с. 4.

³⁹ Док. ООН S/5095.

⁴⁰ Noticias de Hoy, 1962, 27 de julio.

150 тис. резервістів. 13 та 20 вересня конгрес США ухвалив ряд антикубінських резолюцій⁴¹. 22 жовтня Куба потрапила у військово-морську блокаду Сполучених Штатів, які ігнорували заяву Радянського уряду від 12 вересня про виключно оборонний характер зброї, наданої Кубі⁴².

Становище, що склалося в Карибському басейні, могло поставити світ на грань ядерної катастрофи. Тому з самого початку роботи XVII сесії Генеральної Асамблеї ООН воно не сходило з її порядку денного. Дії США були засуджені соціалістичними та рядом інших країн вже в ході загальної дискусії. Глава радянської делегації міністр закордонних справ А. А. Громико дав гідну відсіч спробам американців використати факт військової допомоги Кубі з боку Радянського Союзу для нагнітання обстановки. Водночас він звернув увагу держав — членів ООН на всю серйозність наслідків політики, здійснюваної Сполученими Штатами щодо Куби, для справи миру.

З різкою критикою агресивної діяльності американського імперіалізму, його намагання втручатися у внутрішні справи суверенних країн вступив у ході загальної дискусії президент Республіки Куба О. Дортікос. Щодо вигадок офіційного Вашингтона про ускладнення становища в Карибському морі через розміщення на Острові Свободи радянської «наступальної зброї» він підкреслив: «Якби Сполучені Штати могли дати запевнення на словах і на ділі, що вони не будуть здійснювати актів агресії проти нашої країни, у нас відпала б необхідність у зброї і армії»⁴³. У зв'язку з небезпекою, яка загрожувала світові, Радянський Союз виступив 23 жовтня із заявою⁴⁴, яка, за словами Ф. Кастро, була «справжнім серйозним попередженням американському імперіалізму»⁴⁵.

Радянський Союз і Республіка Куба, прагнучи розв'язати конфлікт мирним шляхом, виступили з вимогою негайного скликання Ради Безпеки⁴⁶. В ході обговорення питання, яке почалося 23 жовтня, обидві країни висловилися за негайне припинення здійснюваних Сполученими Штатами агресивних заходів, що були грубим порушенням Статуту ООН і принципів міжнародного права. Радянський представник вніс на розгляд проект резолюції, в якому засуджувалися дії США, містився протест відносно рішення американського уряду про перевірку суден, що направлялися до берегів Куби, і втручання у її внутрішні справи. СРСР пропонував Сполученим Штатам розпочати двосторонні переговори з метою нормалізації обстановки і усунення загрози війни⁴⁷.

В ході ускладнення обстановки правлячі кола США дедалі більше усвідомлювали міру відповідальності за наслідки своєї політики і змушені були погодитися на переговори. У зв'язку з цим за пропозицією Гани і ОАР засідання Ради Безпеки було відкладено з тим, щоб дати можливість сторонам приступити до переговорів при посередництві Генерального секретаря ООН У Тана.

Шляхом дипломатичної боротьби, обміном посланнями між урядами СРСР та США, зусиллями ООН і, зокрема, У Тана, завдяки героїзму й стійкості кубінського народу кризу в Карибському морі було ліквідовано. Республіка Куба зберегла свій суверенітет і незалежність. Загрозу ядерної війни було усунено.

Однак ефективних заходів, які б гарантували мир у басейні Карибського моря і безпеку Куби, в ході переговорів не було вироблено. Ще

⁴¹ Див.: Гриневич Э. А., Гвоздарев Б. И. Вашингтон против Гаваны. — М., 1982, с. 65.

⁴² Внешняя политика Советского Союза и международные отношения: Сб. документов 1962 г. — М., 1965, с. 352.

⁴³ ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. XVII сессия. Пленарные заседания, т. 2. Стенографические отчеты заседаний, 5 октября — 20 ноября 1962 г. — Нью-Йорк, 1962, с. 61.

⁴⁴ Внешняя политика Советского Союза и международные отношения, с. 460.

⁴⁵ Revolucion, 1962, 24 de octubre.

⁴⁶ Док. ООН. S/5183; S/5186.

⁴⁷ Док. ООН S/5187.

28 жовтня в листі до У Тана Ф. Кастро виклав програму Революційного уряду, виконання якої сприяло б нормалізації становища. Вона складалася з п'яти пунктів: припинення підривної діяльності, економічної блокади республіки, піратських нападів з баз, розміщених у США та Пуерто-Ріко, вторгнень у повітряний простір і територіальні води американських літаків та суден, евакуація військово-морської бази Гуантанамо⁴⁸. Кубинський уряд висловив готовність обговорити розбіжності із Сполученими Штатами й при сприянні ООН зробити все можливе для ліквідації напруженості⁴⁹. Однак США залишили ці пропозиції без уваги, мотивуючи свою позицію відмовою Куби від міжнародної інспекції на її території.

Усвідомивши марність планів придушення революційної Куби шляхом воєнної інтервенції, американський імперіалізм після жовтневої кризи змінив напрям антикубинської діяльності. Він посилив її економічну блокаду й намагався ізолювати її на латиноамериканському континенті, а також здійснював проти неї різного роду підривні акції.

Революційний уряд Куби неодноразово звертав увагу ООН на агресивність політики Сполучених Штатів щодо Куби. Так, у листі У Тану від 7 січня 1963 р. підкреслювалося, що він вважає неефективними угоди, які не враховують запропонованих ним п'яти пунктів, а також зазначалося, що він би погодився на систему багатосторонньої перевірки в країнах Карібського басейну, включаючи й відповідні частини території Сполучених Штатів, тільки в разі згоди американців прийняти ці п'ять пунктів⁵⁰. Кубинський уряд інформував ООН про порушення Сполученими Штатами повітряного простору та кордонів територіальних вод країни, а також акти шпигунства та піратства, внаслідок чого навесні 1963 р. знову виникла кризова ситуація. На XVIII сесії Генеральної Асамблеї представник Куби К. Лечуга відзначав, що республіка, як і раніше, продовжує бути «мішенню підривної та руйнівної політики» американського імперіалізму⁵¹.

Представництво Республіки Куба в ООН постійно звертало увагу її членів на використання Сполученими Штатами військово-морської бази Гуантанамо з метою здійснення провокацій і підтримання напруженості в Карібському морі. Так, у зв'язку з варварським убивством кубинського солдата Р. Лопеса міністерство закордонних справ Куби у ноті Генеральному секретарю ООН від 22 липня 1964 р. заявило про серйозну небезпеку таких дій і поклало всю вину за їх наслідки на уряд США⁵².

Кубинська дипломатія використовувала ООН і для викриття прислужницької ролі маріонеткових режимів латиноамериканських країн, з допомогою яких правлячі кола США намагалися здійснити свої ганебні плани економічної та політичної ізоляції Острова Свободи. Так, у листі до У Тана Перший секретар ЦК Компартії Куби, прем'єр-міністр Революційного уряду республіки Ф. Кастро розкрив справжню суть заяви 18-ти латиноамериканських країн, з якою останні за вказівкою держдепартаменту США звернулися в ООН, розцінюючи в ній рішення Першої конференції солідарності країн Азії, Африки та Латинської Америки (січень 1966 р.)⁵³ про підтримку національно-визвольних рухів як «посягання» на принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй

⁴⁸ Noticias de Hoy, 1962, 28 de octubre.

⁴⁹ Posición de Cuba ante la crisis del Caribe.— La Habana, 1962, p. 40.

⁵⁰ ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. XVIII сессия. Годовой доклад Генерального секретаря о работе Организации с 16 июня 1962 г. по 15 июня 1963 г. Дополнение № 1.— Нью-Йорк, 1963, с. 70.

⁵¹ ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. XVIII сессия. Пленарные заседания, т. I. Стенографические отчеты заседаний 17 сентября—14 октября 1963 г.— Нью-Йорк, 1965, с. 479.

⁵² Revolucion, 1964, 23 de julio.

⁵³ Див.: Куба, 1966, № 2, с. 8.

й звинувачуючи Кубу в інтервенціонізмі⁵⁴. Ф. Кастро відзначив, що заява «...переслідує мету виправдати майбутні інтервенції військ Сполучених Штатів в інших латиноамериканських країнах і, зокрема, підготувати шлях до нападу на Кубу»⁵⁵. 11 червня 1966 р. кубинський уряд звернув увагу ООН на небезпечні для справи миру наслідки, до яких може призвести політика провокацій та погроз президента Нікарагуа Р. Шика. 8 червня на прес-конференції в Організації Об'єднаних Націй останній заявив про готовність уряду надати нікарагуанську територію для підготовки збройного нападу на Кубу. Якщо ООН буде займати «...пасивну і мовчазну позицію відносно таких зухвалих заяв войовничого і агресивного тону, що висловлюються в цій організації, — відзначалося в листі Р. Роа до У Тана, — вона і її персонал втратять всякий престиж і повагу»⁵⁶.

Представники Куби в ООН різко засудили спрямовані проти їх країни рішення IX та XII консультативних нарад міністрів закордонних справ країн — членів ОАД. Слід відзначити, що підсумки цих нарад були засуджені в ООН і радянським представництвом. Так, СРСР виступив із заявою, в якій, зокрема, говорилося, що рішення IX наради ведуть до загострення обстановки в районі Карибського моря і міжнародного становища в цілому⁵⁷.

Завдяки виявленій солідарності й підтримці з боку країн соціалістичної співдружності, насамперед Радянського Союзу, усіх прогресивних сил світу, а також успіхам кубинського народу в соціалістичному будівництві на початок 70-х років напруженість помітно зменшилася. Проте в політиці США щодо Куби ніяких змін не сталося. Вашингтон продовжував економічну блокаду, здійснював підривні акції, пускаючи в хід брехню та наклепи. На ювілейній XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН кубинське представництво знову розкрило агресивні плани правлячих кіл США перетворити території Коста-Ріки та Нікарагуа в базу для нападу на Острів Свободи.

Діяльність Республіки Куба в Організації Об'єднаних Націй на захист свого суверенітету і незалежності була однією із складових частин боротьби її народу проти планів американського імперіалізму ліквідувати першу в західній півкулі соціалістичну державу. Незважаючи на те, що ООН не завжди була в змозі вжити необхідних заходів для припинення актів агресії, вона відігравала позитивну роль у викритті агресивної політики США щодо Куби, а також щодо національно-визвольного руху народів Азії, Африки і Латинської Америки. Республіка Куба демонструвала миролюбний характер своєї зовнішньої політики, постійну готовність розвивати дружні зв'язки з усіма країнами незалежно від їх суспільного ладу і вносила тим свій вклад в утвердження у практику міжнародних відносин принципів мирного співіснування, що сприяло зростанню її міжнародного авторитету.

Вистоявши в жорстокій сутичці з американським імперіалізмом, кубинський народ впевнено крокує по шляху соціалістичного будівництва. Суверенітет і незалежність Куби надійно забезпечуються твердою і принциповою політикою її Компартії, постійною підтримкою з боку Радянського Союзу, приналежністю республіки до соціалістичної співдружності, країни якої, відзначалося в Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їздові партії, сповнені спільної рішимості захистити соціалістичні завоювання народів⁵⁸.

⁵⁴ Док. ООН S/7123.

⁵⁵ Granma, 1966, 11 de febrero.

⁵⁶ Política internacional de la revolución cubana: Documentos políticos.— La Habana, 1966, t. 2, p. 166.

⁵⁷ Док. ООН S/5867.

⁵⁸ Див.: XXVI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу: Стеногр. звіт.— К., 1981, т. 1, с. 26.

Трибуна молодого автора

УЧАСТЬ КОМСОМОЛЬЦІВ У РОЗВИТКУ ЗМАГАННЯ ЗА ВИПУСК ВИСОКОЯКІСНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УРСР (1971—1980 рр.)

Т. П. ФЕДОРЧАК (Івано-Франківськ)

У роки дев'ятої і десятої п'ятирічок Комуністична партія визначила як одне з першочергових завдань дальше підвищення якості промислової продукції. На XXIV з'їзді КПРС підкреслювалося: «...Істотне підвищення якості вироблюваної продукції і, відповідно, розвиток виробництв, що забезпечують розв'язання цього завдання»¹, є важливим напрямом економічної політики партії. Цьому ж питанню приділив увагу і XXV з'їзд КПРС, який відзначив, що проблема якості охоплює всі сторони господарської роботи, а тому до неї «...повинна бути постійно прикута увага партійних організацій, профспілок і комсомолу»².

В досліджувані роки підвищення якості продукції перебувало в центрі уваги й Компартії України. Так, у рішеннях її XXV з'їзду підкреслювалося, що «проблема якості... має не тільки економічне, а й соціальне, політичне значення»³.

В боротьбі за високу якість продукції, як і в здійсненні народно-господарських планів взагалі, Комуністична партія спирається на Ленінський комсомол. У привітанні XVII з'їзду ВЛКСМ (1974 р.) ЦК КПРС поставив перед молоддю завдання наполегливо боротися за підвищення ефективності суспільного виробництва й поліпшення якості продукції⁴.

У виконанні цього завдання партії в 70-і роки значного досвіду набув комсомол України. Визначаючи головні завдання діяльності комсомольських організацій у цьому напрямі, Пленум ЦК ЛКСМУ (квітень 1971 р.) зобов'язав їх широко розгорнути соціалістичне змагання за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, добиватися підвищення продуктивності праці на кожному робочому місці, поліпшувати якість продукції⁵.

Спрямовуючи молодь на виконання й перевиконання планів дев'ятої і десятої п'ятирічок, комсомольські організації республіки в ході соціалістичного змагання вдосконалювали уже діючі та розвивали нові форми боротьби за якість продукції. Зокрема, вони допомагали партійним організаціям у розробці і впровадженні комплексних систем управління якістю продукції, вивчали й пропагували передовий виробничий досвід та сприяли його застосуванню на практиці, створювали наскрізні комсомольсько-молодіжні бригади якості, комсомольські штаби й пости якості продукції, здійснювали шефство над впровадженням досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, вносили свій вклад у розвиток технічної творчості.

Поширеною формою роботи комсомолу України в 1971—1980 рр. була організація змагання молоді за право працювати з особистим клеймом якості, за звання бригади, дільниці й підприємства високої

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС.— К., 1971, с. 67.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС.— К., 1976, с. 50.

³ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України.— К., 1976, с. 31.

⁴ Див.: XVII съезд Всесоюзного Ленинского Коммунистического Союза Молодежи 23—27 апреля 1974 года: Стеногр. отчет.— М., 1975, т. 1, с. 35.

⁵ Молодь України, 1971, 28 квіт.

якості продукції. Показова в даному плані діяльність комсомольської організації запорізького автозаводу «Комунар», яка в роки дев'ятої п'ятирічки підтримала ініціативу комуністів про розгортання соціалістичного змагання під девізом «Від атестації деталей і вузлів на заводський Знак якості — до атестації автомобіля на державний Знак якості». У наступній п'ятирічці це змагання продовжувалося під лозунгом: «Від атестації робочих місць — до атестації заводу і присвоєння йому звання «Підприємство високої якості продукції». На комсомольських зборах підприємства систематично розглядалися питання про поліпшення організації цього патріотичного руху. Комітет комсомолу заводу розгорнув соціалістичне змагання за звання «Краща комсомольська організація по участі в русі за право присвоєння заводу звання «Підприємство високої якості продукції». Метою цього руху було виховання у молодих робітників особистої відповідальності за випуск якісної продукції. Значну роль в його успішному розвитку відігравало щоквартальне підбиття підсумків роботи молодіжних виробничих колективів. Комітет комсомолу спрямовував діяльність цехових комсомольських організацій і груп на активізацію змагання, подавав діюву допомогу партійному комітетові в раціональній розстановці молоді на вирішальних ділянках виробництва. Це сприяло тому, що в 1978 р. у русі за присвоєння заводу звання «Підприємство високої якості продукції» взяли участь 3500 молодих робітників, понад 100 комсомольцям було присвоєно звання «Відмінник якості ЗАЗ»⁶.

Повчальним у змаганні за високу якість продукції є досвід комсомольців Харківського електромеханічного заводу. В 1976 р. молодіжний колектив його 33-ї дільниці третього апаратного цеху, очолюваний старшим майстром В. І. Разіним, звернувся до всіх колективів підприємства боротися за звання дільниці високої якості роботи. Включившись в цю боротьбу, її ініціатори тільки за два місяці підвищили якість продукції на 0,5%, або на третину річного завдання. Їх приклад наслідували 38 дільниць і 58 бригад. Це сприяло зростанню творчої активності молодих робітників в цілому. Колектив заводу здавав з першого подання 90% виробів і випускав 35% продукції з державним Знаком якості⁷.

Особливу роль у підвищенні ефективності виробництва відігравало змагання за звання «Майстер відмінної якості», творчий підхід до розвитку якого виявила молодь Донецького заводу ім. Ленінського комсомолу України. З допомогою парторганізації комсомольський комітет підприємства залучив до цього трудового суперництва всі комсомольсько-молодіжні бригади й дільниці, посилив увагу до якісного виконання виробничих операцій, встановив шефство над освоєнням нової продукції і разом з усім заводським колективом добився присвоєння в 1976 р. 13 виробам державного Знаку якості⁸.

На початку дев'ятої п'ятирічки, наслідуючи приклад комуністів, комсомольці України підтримали почин трудящих Саратовської області по бездефектному виготовленню продукції. Найбільш активно цю ініціативу підхопили молоді робітники Ворошиловградського заводу лужних акумуляторів. За рішенням комсомольських зборів вони зосередили свої зусилля на впровадженні у виробництво й раціо-

⁶ Див.: Комунаровець (орган парткомітету, комітетів профспілки і комсомолу та дирекції орденів Трудового Червоного Прапора і Жовтневої Революції автозаводу «Комунар»), 1978, 1 берез., 26 квіт. і 6 груд.

⁷ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 14, оп. 12, спр. 30, арк. 10; Промінь (орган парткому, дирекції, завкому профспілки та комітету комсомолу Харківського ордену Леніна електромеханічного заводу ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції), 1976, 30 січ. і 22 жовт.

⁸ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 176, оп. 14, спр. 1, арк. 5, 14.

нальному використанні нової техніки. Комітет комсомолу підприємства приділяв постійну увагу забезпеченню високої дисципліни праці, підвищенню відповідальності молоді за якісне виготовлення продукції. Хід змагання за бездефектне виготовлення продукції систематично обговорювався у молодіжних колективах й висвітлювався в заводській пресі. В результаті молоді робітники підприємства активно застосовували саратовський метод і допомагали його колективу довести у 1971 р. кількість продукції, яка здавалася з першого подання, до 92,4%⁹.

Нові різноманітні форми роботи з молоддю по розвитку почину саратовців використовували комсомольці інших областей республіки. Так, комсомольська організація Харківського турбінного заводу розгорнула змагання під девізом «Якості турбін — комсомольський контроль». За рекомендацією партійної організації комітет комсомолу проводив обмін передовими методами роботи у школах передового досвіду й комуністичної праці, порушував питання про якість продукції на заняттях гуртків комсомольської політичної та економічної освіти, а також на теоретичних конференціях. На спеціально виготовлених «Екранах якості» відображалися результати змагання за бездефектне виготовлення продукції. Успіхові цього руху сприяло також складання кожним молодим трудівником особистих комплексних планів підвищення продуктивності праці та якості виробів заводу, за виконанням яких здійснювали контроль цехові комсомольські організації й комсомольські групи. Завдяки заходам, які вживалися, в 1975 р. уже 95% молодих виробничників працювали за системою бездефектного виготовлення продукції, близько 200 чол. — з особистим клеймом¹⁰. Протягом дев'ятої п'ятирічки 19 виробам підприємства був присвоєний державний Знак якості. В цілому за той час питома вага такої продукції зросла на заводі з 4,4% до 23,5%¹¹.

Творчий підхід до змагання за методом саратовців був характерний для багатьох комсомольських організацій промислових підприємств республіки. Аналіз їх діяльності свідчить про те, що успішній боротьбі за високу якість продукції сприяло урізноманітнення форм і методів роботи з молоддю по розвитку соціалістичного змагання та створенню атмосфери пошуку, нетерпимості до недоліків. Підвищення відповідальності молодих трудівників за справи на виробництві відіграло значну роль в досягненні високих показників у виконанні господарських завдань.

Комсомольці активно допомагали партійним організаціям промислових підприємств у розробці та впровадженні комплексної системи управління якістю продукції (КСУЯП), вперше запровадженої на Львівщині й схваленої Центральним Комітетом КПРС¹². Особливо вагомий вклад у цю справу зробила, зокрема, Львівська обласна комсомольська організація. З її ініціативи в 1976 р. було проведено огляд-конкурс на кращу постановку роботи у справі участі молоді в створенні та впровадженні КСУЯП, організовано змагання за право володіти перехідним мандатом обкому комсомолу «Червона гвоздика», підсумки якого підбивалися щотижня. Основою цього змагання, в якому взяли участь 150 тис. молодих виробничників, була їх боротьба за максимальне виготовлення високоякісної продукції, право працювати

⁹ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 7, спр. 13, арк. 2.

¹⁰ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 14, оп. 12, спр. 43, арк. 8—9, 69.

¹¹ Див.: Кіровець (орган парткому, дирекції, завкому профспілки та комітету комсомолу Харківського орденів Леніна і Трудового Червоного Прапора турбінного заводу ім. С. М. Кірова), 1976, 16 січ.

¹² Див.: Справочник партийного работника.— М., 1976, вып. 16, с. 294—297.

на самоконтролі з особистим клеймом, за присвоєння звання «Майстер — золоті руки» та «Майстер — умілець»¹³.

З метою успішного розгортання нової форми трудового суперництва комсомольці Львівщини виносили питання про шляхи підвищення якості продукції на обговорення постійно діючих виробничих нарад, брали активну участь у відповідних заводських конференціях. На боротьбу за високу якість продукції спрямовувалася діяльність комсомольських штабів і спеціальних постів, загальна чисельність яких протягом 1974—1976 рр. збільшилася з 1700 до 3500. Вони стежили за своєчасним забезпеченням підприємств необхідною сировиною, додержанням молодими робітниками трудової дисципліни, використанням на виробництві науково-технічних досягнень, вживали заходів щодо зменшення випуску неякісної продукції. Результатом такої цілеспрямованої роботи стало зниження випуску браку, за три роки в 2,5 раза зросла кількість молодих робітників, які добилися права працювати з особистим клеймом.

Досвід комсомольців Львівщини був схвалений ЦК ВЛКСМ і рекомендований для впровадження всім комсомольським організаціям промислових підприємств країни¹⁴. З метою його поширення Центральний Комітет ВЛКСМ провів Всесоюзний семінар комсомольських працівників¹⁵, що сприяло практичному застосуванню КСУЯП на багатьох підприємствах, а також її дальшому розвитку. Так, комсомольці Бердянська в 70-і роки подали дійову допомогу партійним організаціям у створенні територіальної системи управління якістю продукції, в результаті якої нова форма змагання охоплювала всі промислові підприємства міста. Комсомольські комітети бердянських виробничих об'єднань і заводів до початку 1976 р. створили понад 200 штабів і постів якості, які з метою виявлення резервів для підвищення виробничих показників проводили рейди, результати яких висвітлювалися у випусках «Комсомольського прожектора». Це зумовило те, що у Бердянську в 1976 р. було виготовлено 32,8% продукції з державним Знаком якості, тобто найбільше порівняно з усіма іншими містами республіки¹⁶.

Дальшому вдосконаленню змагання за високу якість продукції сприяли комсомольці Дніпропетровщини, які підтримали ініціативу партійних організацій промислових підприємств обласного центру у створенні комплексної системи управління якістю продукції і ефективністю використання ресурсів (КСУЯП і ЕВР). Метою цього вдосконалення було досягнення оптимального співвідношення між якістю продукції та затратами усіх видів ресурсів на її виготовлення. На Дніпропетровському металургійному заводі ім. Г. І. Петровського, наприклад, молоді робітники повели боротьбу за піднесення продуктивності праці, раціональне використання трудових ресурсів і підвищення якості всіх виробничих операцій. Комсомольсько-молодіжні колективи підприємства зобов'язалися забезпечити високе навантаження кожній робочій зміні. Беручи участь у впровадженні нової системи боротьби за якість продукції, комсомольці заводу щомісячно на зборах підбивали й обговорювали підсумки змагання, намічали заходи для усунення недоліків у роботі комсомольсько-молодіжних колективів. Це сприяло посиленню авангардної ролі молодих робітників на виробництві. Так, комсомольсько-молодіжна бригада конвертерників на чолі з майстром Г. С. Свищовим і групкомсоргом Н. Г. Галіциним, яка застосувала нові

¹³ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 66, оп. 29, спр. 177, арк. 45.

¹⁴ Див.: Документи ЦК ВЛКСМ. 1976.— М., 1977, с. 59—63.

¹⁵ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 66, оп. 29, спр. 177.

¹⁶ ПА ІПІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 1156, арк. 52—74.

технічні досягнення й передову технологію виробництва та добилася високої трудової дисципліни, стала кращою на підприємстві. Змагаючись за гідну зустріч 60-річчя Великого Жовтня, члени цієї бригади виконали план жовтня 1977 р. на 105,1%. Вони видали додатково 1003 т чавуну, зекономили 808 кг шихти, всю продукцію випустили відмінної якості¹⁷.

Урізноманітнюючи форми роботи в ході змагання за випуск високоякісної продукції, комсомольці виробничого об'єднання «Дніпрошина» ім. XXV з'їзду КПРС водночас вживали заходів щодо ефективного використання ресурсів на основі прогресивних норм витрат сировини, матеріалів та енергії. Комсомольська організація підприємства допомогла його парткому й адміністрації добитися повного завантаження діючих потужностей, надпланового виготовлення продукції шляхом економії сировини та матеріалів, збільшення випуску виробів найвищої якості. Завдяки активному розгортанню змагання в 1979 р. об'єднання випускало 75% продукції зі Знаком якості¹⁸.

Діяльність комсомольських організацій Дніпропетровщини по розвитку форм соціалістичного змагання сприяла поліпшенню якісних показників роботи всіх промислових підприємств регіону. На початку одинадцятої п'ятирічки в ньому випуск виробів з державним Знаком якості збільшився більш ніж у 2 рази¹⁹.

Під керівництвом партійних організацій комсомольці промислових підприємств республіки почали застосовувати й інші ефективні форми роботи по підвищенню якості продукції, зокрема, змагання за створення «Комсомольського фонду п'ятирічки за рахунок досягнення високої продуктивності праці, відмінної якості роботи і максимальної економії ресурсів». Одним з ініціаторів цього руху була бригада зварювальників Л. Меяконяця харківського моторобудівного заводу «Серп і молот». У 1976 р. завдяки підтримці цього почину комітетом комсомолу підприємства 37 його молодіжних колективів, у яких налічувалося 700 робітників, наслідували приклад новаторів²⁰. Вивчивши досвід бригади Л. Меяконяця, вони перейняли й застосували на виробничих дільницях її прийоми праці. Це сприяло раціональнішому використанню обладнання, зменшенню кількості бракованої продукції й здачі 98% виробів з першого подання²¹.

Творчо розвиваючи цю форму змагання, члени комсомольсько-молодіжної бригади цеху № 10 Ворошиловградського взуттєвого об'єднання, яку очолювала В. Жарких, оволоділи двома-трьома професіями, що дало їм можливість виконувати різні виробничі операції, вдосконалювати технологію, економити сировину і матеріали. В результаті цього в десятій п'ятирічці робітники цієї бригади виконували норми виробітку й добилися присвоєння їх продукції державного Знаку якості²².

Підвищенню якості продукції сприяло також змагання на честь 60-річчя ВЛКСМ, яке розгорнулося в усіх областях республіки. На

¹⁷ Див.: Трибуна металурга (орган парткому, завкому профспілки, завкому ЛКСМУ і дирекції Дніпропетровського ордена Леніна металургійного заводу ім. Г. І. Петровського), 1977, 19 нояб.

¹⁸ Див.: Шинник (орган парткому, профкому, комітету комсомолу і дирекції Дніпропетровського виробничого об'єднання «Дніпрошина» ім. XXV з'їзду КПРС), 1979, 12 окт.

¹⁹ Див.: Щербіцкий В. В. Научно-технический прогресс — забота партийная: Из опыта работы партийных организаций Украины по осуществлению решений XXVI съезда КПСС об ускорении научно-технического прогресса. — К., 1983, с. 68.

²⁰ Див.: Заводська правда (орган парткому, дирекції, комітету профспілки та комітету ЛКСМУ харківського ордена Леніна і ордена Жовтневої Революції моторобудівного заводу «Серп і молот»), 1976, 7 квіт.

²¹ Там же, 1977, 19 жовт.

²² Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 11, спр. 3, арк. 83.

северодонецькому виробничому об'єднанні «Азот» ім. Ленінського комсомолу, наприклад, комсомольсько-молодіжна зміна ім. 60-річчя Великого Жовтня з цеху сульфату амонію, яку очолював кавалер ордена Трудового Червоного Прапора, комуніст О. П. Ільмінський, зобов'язалася до ювілею ВЛКСМ виконати план трьох років десятиї п'ятирічки й, зокрема, знизити вміст сульфату амонію у конденсаті сокового пару до 900 міліграмів на літр. На зборах зміни, оперативних нарадах комсомольці намічали заходи по виконанню зобов'язань; на спеціальному екрані, у стінній пресі та заводській багатотиражці висвітлювався хід трудового суперництва. Члени зміни О. П. Ільмінського перевиконали взяті зобов'язання, різко зменшили кількість відходів і зекономили майже 2 тис. крб. В 1978 р. їх відзначали як переможців соціалістичного змагання серед комсомольсько-молодіжних колективів Северодонецька. Приклад зміни з цеху сульфату амонію наслідували 68 комсомольсько-молодіжних колективів підприємств, результатом чого було підвищення їх виробничих показників²³. Змагаючись на честь свого ювілею, комсомольці Чорноморського суднобудівного заводу Миколаївської області допомогли керівництву підприємства застосувати універсальну автоматичну систему бездефектної праці. 140 комсомольсько-молодіжних колективів цього заводу виконали завдання 3-х років п'ятирічки до видатної дати комсомолу й добилися присвоєння 8 виробам державного Знаку якості²⁴.

У роки дев'ятої і десятиї п'ятирічок, спираючись на активну допомогу комсомольців, трудящі Української РСР неухильно дбали про підвищення якості продукції. Тільки в 1976—1980 рр., як це відзначив XXVI з'їзд Компартії України, в республіці випуск виробів вищої категорії якості збільшився в 4,6 раза, питома вага цієї продукції досягла 17%, що значно перевищило завдання п'ятирічки²⁵. Цьому сприяло й те, що у змаганні за випуск високоякісної продукції активну участь брали комсомольці республіки. На кінець десятиї п'ятирічки повсюдно працювали комсомольські штаби і пости якості, більш дієвим стало змагання за звання «Колектив відмінної якості», «Молодий відмінник якості». Комсомольські організації здійснювали шефство над випуском 3,7 тис. виробів, які готувалися до атестації на державний Знак якості. Понад 100 тис. юнаків і дівчат республіки одержали право працювати з особистим клеймом якості²⁶.

Використання набутого у 70-і роки комсомольськими організаціями досвіду має практичне значення. Адже, підкреслив червневий (1983 р.) Пленум ЦК КПРС, «найважливішою ланкою нашої роботи є боротьба за підвищення ефективності виробництва і якості продукції»²⁷. У виконанні нових завдань Комуністична партія великою мірою спирається на Ленінський комсомол та молодь.

²³ Див.: Северодонецький хімік (орган парткому, профкому, комітету комсомолу і дирекції Северодонецького ордена Леніна виробничого об'єднання «Азот» ім. Ленінського комсомолу Ворошиловградської області), 1978, 4, 25 авг.

²⁴ Див.: Трибуна рабочего (орган парткому, завкому профспілки, комітету ВЛКСМУ та дирекції двох орденів Леніна, ордена Жовтневої Революції та ордена Трудового Червоного Прапора УРСР Чорноморського суднобудівного заводу комуністичної праці), 1978, 16 сент., 18 окт.; 1979, 21 марта, 4 июля.

²⁵ Див.: Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України.— К., 1981, с. 10.

²⁶ Див.: ВЛКСМ України в цифрах і фактах.— К., 1982, с. 62.

²⁷ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 року.— К., 1983, с. 38.

**50-РІЧЧЯ «КРИВОРІЖСТАЛІ»
ІМ. В. І. ЛЕНІНА**

В серпні 1984 р. минуло 50 років з дня створення флагману чорної металургії Радянської України — Криворізького орденів Леніна й Трудового Червоного Прапора металургійного комбінату ім. В. І. Леніна*. Його спорудження розпочалося у вересні 1931 р. Самовіддана праця п'ятитисячного колективу будівельників увінчалася визначною трудовою перемогою — 4 серпня 1934 р. дала чавун перша доменна піч «Комсомолка» об'ємом 930 м³, у травні 1935 р. — друга, а в лютому 1939 р. стала до ладу діючих третя об'ємом 1300 м³. У серпні 1939 р. дав першу продукцію бесемерівський цех¹.

Швидкому освоєнню проектних потужностей металургійних агрегатів сприяла творча праця всього колективу заводу. Робітники «Криворіжсталі» виступили гідними послідовниками патріотичного стахановського руху. В 1938 р. на підприємстві працювали 1500 стахановців і 780 ударників. У тому ж році колектив «Криворіжсталі» був визнаний переможцем всесоюзного конкурсу металургійних заводів.

На досягнення високих рубежів робітників підприємства спрямовувала заводська партійна організація. У серпні 1939 р. в ній налічувалося понад 350 членів та кандидатів у члени партії, а в комсомольській організації — 929 чол.² За дострокове виконання державного плану й організацію ударної праці 26 березня 1939 р. колектив заводу нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора³. У 1940 р. на підприємстві було виплавлено 897 тис. т чавуну і 244 тис. т сталі⁴.

З перших же днів Великої Вітчизняної війни трудівники заводу мобілізували всі свої сили на допомогу фронту. Коли його лінія наблизилась до Кривого Рогу, основне обладнання було демонтовано та вивезено на Нижньотатільський металургійний комбінат. Туди ж прибула й значна частина спеціалістів підприємства. В спільній героїчній праці металургів Росії та України кувалась велика перемога, загартовувалась дружба братніх народів.

Після визволення у лютому 1944 р. Кривого Рога від фашистських загарбників почалася відбудова заводу. В квітні 1949 р. стала до ладу ДП-1 «Комсомолка», у вересні того ж року — коксова батарея № 2, а в січні 1950 р. дала чавун ДП-2. Відбудова і дальший розвиток підприємства велися прискореними темпами на основі широкого впровадження досягнень науки й техніки. У 50-х роках на заводі відбулися значні якісні та кількісні зміни. За 1951—1959 рр. було введено в дію доменні печі № 3 і ДП-4, перший на Криворіжжі прокатний стан «250», дрововий стан «250-1» та дрібносортовний стан «250-2»⁵. Металурги підприємства одними з перших у країні виступили ініціаторами застосування в промислових масштабах прогресивного конвертерного способу виплавки сталі. У грудні 1957 р. дав продукцію конвертерний цех заводу⁶. На основі досвіду його роботи було розроблено й впроваджено у вироб-

* До січня 1984 р. підприємство мало назву Криворізький металургійний завод імені В. І. Леніна.

¹ Прохоров В. С., Деда Б. И., Горяной В. Ф. Криворожский металл: Очерк истории завода (1934—1964 гг.). — Днепропетровск, 1964, с. 30.

² Там же, с. 102.

³ Промышленность и рабочий класс Украинской ССР: Сб. док. (1933—1941 гг.). — Киев, 1977, т. 2, с. 88.

⁴ Развитие металлургии в Украинской ССР. — Киев, 1980, с. 184—195.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 8, спр. 1751, арк. 11—14.

⁶ Металлург, 1957, 31 дек.

ництво нові вітчизняні кисневі конвертери⁷. В 1956—1957 рр. металурги «Криворіжсталі» досягли значного підвищення продуктивності праці за рахунок вдування природного газу у горно доменних печей, підвищення тиску і температури плавки, застосування кисня в мартенівському виробництві тощо⁸. З введенням до ладу діючих у березні 1958 р. блюмінга «1150», а в червні того ж року заготівельного стана «730/500» завод став підприємством з повним металургійним циклом.

Гарячу підтримку серед трудівників «Криворіжсталі» одержала патріотична ініціатива робітників депо Москва-Сортувальна розгорнути рух за комуністичне ставлення до праці. Завдяки цілеспрямованій організаторській і масово-політичній роботі партійної, профспілкової та комсомольської організації цей рух набув на «Криворіжсталі» масового характеру. В 1961 р. за почесне право називатися цехами, агрегатами, бригадами й ударниками комуністичної праці там змагалися 195 колективів — 6,3 тис. чол.⁹ Значного імпульсу дальшому розвитку трудової й суспільно-політичної активності трудівників заводу надало присвоєння 25 квітня 1961 р. підприємству імені В. І. Леніна.

Важливим етапом у розвитку заводу були 60-ті роки. В той час основна увага колективу підприємства зосереджувалася на реалізації програми будівництва потужних металургійних комплексів, розробки і впровадження прогресивних технологій для вже діючих та нових агрегатів. У 1960—1965 рр. було споруджено й успішно освоєно 3 найбільші на той час доменні печі, 3 коксові батареї, 2 агломераційні стрічки, конвертерний цех з двома конвертерами місткістю 100 і 130 тонн, мартенівський цех, блюмінг «1300» з безперервно-заготівельними станами, 3 дрібносортні та 2 дотові безперервні прокатні стани, ряд допоміжних цехів та об'єктів¹⁰. Освоєння цих потужностей дало змогу металургам за роки семирічки дати країні 25 млн. т надпланового чавуну, збільшити виробництво сталі в 7,7 раза, прокату — у 4,6 раза, коксу в 1,8 раза. Валова продукція заводу за той період збільшилася втричі¹¹.

Зростання виробництва металу і продуктивності праці, підвищення техніко-економічних показників були досягнуті значною мірою в результаті великої творчої роботи всього колективу по вдосконаленню організації праці й технологічних процесів. Металурги заводу у 1964—1965 рр. одними з перших у країні почали освоювати нову технологію роботи 600-тонних мартенівських печей з продуванням ванни киснем через фурми склепіння, освоїли роботу доменних печей з високим тиском газу на колошнику, а також уперше в світовій практиці застосували промислову установку по термічному зміцненню прокату у потоці¹².

В роки восьмої п'ятирічки продовжувалося нарощення виробничих потужностей підприємства. На заводі було збудовано та введено у дію доменну піч № 8 об'ємом 2700 м³ (грудень 1967 р.), другий блок конвертерного цеху № 2 у складі двох конвертерів місткістю по 130 т кожний (лютий — березень 1969 р.), дрібносортний «250-5» (грудень 1966 р.) і дотовий «250-3» (січень 1971 р.) стани, 2 кисневих блока й 2 коксові батареї. Значного розвитку набула ремонтна база, розширилося енергогосподарство. «Криворіжсталь» стала одним з найбільших у світі металургійним підприємством¹³.

Високими трудовими здобутками збагатили металурги заводу фонд

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 8, спр. 6767, арк. 42.

⁸ Там же, спр. 1261, арк. 61.

⁹ Металлург, 1961, 17 окт.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. Р—337, оп. 2, спр. 922, арк. 180; спр. 1207, арк. 176—178; спр. 1266, арк. 111; оп. 3; спр. 7158, арк. 36—37; ф. 2605, оп. 8, спр. 3315, арк. 18, 124—125.

¹¹ История городов и сел Украинской ССР: Днепропетровская область.— Киев, 1969, с. 313.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 8, спр. 6767, арк. 45—46.

¹³ Развитие металлургии в Украинской ССР, с. 333—334.

ювілейної трудової вахти на честь 50-річчя Великого Жовтня. Доменщики виплавили 24,5 тис. т надпланового чавуну, сталевари мартенівської печі № 1—6,7 тис. т сталі, прокатники дрібносортового стана «250—2» видали понад план 5 тис. т прокату, сталевари конвертерного цеху № 2 зварили тисячі тонн високоякісної надпланової сталі¹⁴.

У ході 100-денної трудової вахти на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна металурги видали понад план 4,8 тис. т чавуну, десятки тисяч тонн сталі та товарного прокату. Самовіддану працю 4469 робітників і службовців «Криворіжсталі» було відзначено медаллю «За доблесну працю». В ознаменування 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна підприємство нагороджене Ювілейною Почесною грамотою ЦК Компартії України, Президії Верховної Ради УРСР й Укрпрофради¹⁵.

За роки восьмої п'ятирічки завод досяг значного приросту виробництва, у тому числі по чавуну на 50,8%, сталі — 81,5%, прокату на 64,2%¹⁶. За високі темпи підвищення виробництва металу, освоєння нової техніки і передової технології в лютому 1971 р. підприємство було нагороджено орденом Леніна.

Визначною подією у розвитку вітчизняної чорної металургії стало спорудження на «Криворіжсталі» в дев'ятій п'ятирічці найбільшої у світі доменної печі № 9 (ДП-9) об'ємом 5 тис. м³. Спорудження цього унікального агрегату велося на основі широкого впровадження нових методів інтенсифікації будівництва¹⁷. В створенні ДП-9 з новою силою виявилися дружба та співробітництво народів нашої країни. У розробці проекту криворізького гіганту брали участь 59 конструкторських організацій країни, кооперативні поставки здійснювали 1850 заводів з усіх братніх республік, представники 35 націй СРСР пліч-о-пліч працювали на будівельних майданчиках.

Спільними зусиллями колективів науковців і підприємств братніх республік вирішувалися також відповідальні завдання по спорудженню другого блоку прокатних цехів у складі безперервно-заготівельного стану «850/700/500» з блюмінгом «1500-3», дрібносортового стана «250-6» та шостого конвертера в другому конвертерному цеху. За роки п'ятирічки «Криворіжсталь» досягла найбільшого приросту виробництва металопродукції серед металургійних заводів УРСР¹⁸.

Досягненню нових успіхів сприяли постійні взаємозв'язки із спорідненими підприємствами братніх республік. Ставши на трудову вахту на честь 50-річчя утворення СРСР, робітники ДП-1 у січні 1972 р. закликали доменщиків країни перевищити проектну потужність доменних печей і дотроково завершити виконання завдань ювілейного року та всієї п'ятирічки в цілому¹⁹. Одними з перших заклик криворіжців підтримали їх давні колеги по трудовому змагання — металурги Нижнього Тагілу. «П'ятиріччя — наша спільна праця» — під таким девізом працювали обидва колективи. Ювілейний рік був ознаменований випавкою у листопаді 100-мільйонної тонни криворізького чавуну.

В липні 1974 р. сталевари мартенівської печі № 1 встановили все-союзний рекорд виплавки сталі на двованних печах, зваривши за добу 24 швидкісні плавки загальною вагою 7080 т²⁰. У вересні 1974 р. передовому колективу було доручено зварити 100-мільйонну тонну сталі²¹.

¹⁴ Металлург, 1967, 5 нояб.

¹⁵ Там же, 1970, 18, 22 апр.

¹⁶ Там же, 1971, 13 февр.

¹⁷ Більш детально про хід спорудження ДП-9 див.: Лихолат А. В., Сиволоб Ю. В. Самая мощная домна страны.— Вопросы истории, 1980, № 6, с. 90—99.

¹⁸ Терещенко Н. А., Буй Б. И., Жилин Л. П. Металл республики.— Киев, 1975, с. 9.

¹⁹ Металлург, 1972, 7 янв.

²⁰ Там же, 1974, 23 июля.

²¹ Там же, 6 сент.

В роки десятої п'ятирічки на «Криворіжсталі» був здійснений значний обсяг робіт по дальшому піднесенню технічного рівня виробництва, вдосконаленню технологічних процесів, їх автоматизації й механізації, по підвищенню якості продукції. Дальшого розвитку на заводі набув рух «Важку працю — на плечі машин», розпочатий у лютому 1972 р. з ініціативи передових колективів підприємства²². Впровадження в 1971—1979 рр. у виробництво майже 500 розробок учених і НТП дало економічний ефект у 27 млн. крб. і сприяло поліпшенню умов праці 2 тис. чол.²³

Провідне місце в роботі колективу займали питання поліпшення якості продукції. На підприємстві у кінці 1978 р. було введено в дію комплексну систему управління якістю продукції (КСУЯП). Впровадження цієї системи в усіх підрозділах заводу дало змогу значно підвищити виробництво економічних та ефективних видів металопродукції.

Колектив «Криворіжсталі» успішно розв'язував завдання по дальшому нарощуванню виробничих потужностей на основі широкого застосування найновіших досягнень науки і техніки. За роки десятої п'ятирічки приріст виробництва чавуну був досягнутий за рахунок ширшого використання кисню, реконструкції доменних печей, а сталі й прокату — за рахунок реконструкції конвертерного цеху, введення в дію у грудні 1977 р. двованного сталеплавильного агрегату № 6 (ДСПА-6) та освоєння виробничих потужностей дрібносортового стану «250-6»²⁴.

В боротьбі за виконання рішень XXV з'їзду КПРС трудівники заводу досягли вагомих результатів. У ході Всесоюзного соціалістичного змагання колективи дрогового стану «250-3» (двічі), дрібносортовних станів «250-1» і «250-2», мартенівських печей №№ 3 й 4 та доменної печі № 7 здобули звання кращих металургійних агрегатів країни²⁵. На честь 60-річчя Великого Жовтня достроково виконали планові завдання і соціалістичні зобов'язання 12 цехів, 6 агрегатів, 36 дільниць, 398 бригад, 19 тис. трудівників заводу²⁶. Бригада старшого горнового ДП-8 М. А. Галки в 1977 р. виплила 3 тис. т чавуну, перебивши план у шість разів. За визначні досягнення в праці у 1978 р. бригадиру було присуджено Державну премію СРСР. Переможцями 26-тижневої трудової вахти на заводі, присвяченої XXVI з'їзду КПРС, стали робітники ДСПА-6. 22 лютого 1981 р. вони провели 26 повновагових плавок загальною вагою 7,5 тис. т, що майже вдвічі перевищувало змінне завдання²⁷.

Вагомими виробничими показниками відповідає колектив «Криворіжсталі» на рішення XXVI з'їзду партії, листопадового (1982 р.) та грудневого (1983 р.) Пленумів ЦК КПРС. Висока трудова і політична активність трудівників комбінату спрямована на розв'язання ключових завдань одинадцятої п'ятирічки — підвищення продуктивності праці, ефективності виробництва, поліпшення якості і розширення випуску прогресивних видів продукції, модернізації обладнання, економне витрачання всіх видів ресурсів. 229 колективів, 12,5 тис. трудівників підприємства мають звання колективів та ударників комуністичної праці²⁸.

Гідний вклад трудівників «Криворіжсталі» у розвиток вітчизняної чорної металургії високо оцінили Комуністична партія і Радянський уряд. Звання Героя Соціалістичної Праці були удостоєні в 1958 р. У. Я. Биковський, В. Л. Мурзак, Ф. Ф. Рязанов, у 1966 р. — М. С. Гала-

²² Центральний архів Всесоюзної Центральної Ради Професійних Спілок, ф. 327, оп. 1, спр. 3232, арк. 52.

²³ Металург, 1979, 15 дек.; 1980, 6 мая.

²⁴ Когадєєв А. А., Мишєнєко В. А., Терещєнєко Н. А., Дєнєц Ю. В. Фундамент индустрии. — Киев, 1980, с. 19.

²⁵ Металург, 1976, 1 июля; 1977, 3 марта, 7, 14 июля; 1979, 4 июля.

²⁶ Там же, 1978, 16 марта.

²⁷ Там же, 1981, 24 февр.

²⁸ Там же, 1983, 27 сент.

тов, В. Ф. Кисарев, у 1971 р.— А. І. Бородулін, М. О. Пихай. Колектив комбінату, в якому працюють представники 40 національностей СРСР, по праву пишається орденоносцями Н. І. Горбулевым, І. С. Римарчуком, К. М. Чибізовим, М. Л. Галкою, М. І. Костюченком, О. І. Капацином, В. Л. Станкевичем, а також робітничими династіями Богданчиків, Склярєнків, Савчуків, які своєю самовідданою працею вписали яскраві сторінки в історію підприємства.

Трудівники «Криворіжсталі» беруть активну участь у всенародній боротьбі за підвищення ефективності народного господарства. Так, відповідно до завдань, висунутих XXVI з'їздом КПРС, на комбінаті успішно впроваджуються у виробництво прогресивні види металопродукції. В 1983 р. 22,5% товарної продукції випускалося з почесним п'ятикутником²⁹.

У полі зору партійної, профспілкової й комсомольської організації постійно знаходяться питання підвищення професійного та загальноосвітнього рівня трудівників. Лише за 1982—1983 рр. на заводі підвищили кваліфікацію 11,3 тис. чол., здобули суміжні професії 1,7 тис. чол. За той час у 119 школах передових методів праці було вивчено і поширено досвід високопродуктивної праці 37 новаторів виробництва. Нині на підприємстві працюють близько 9 тис. чол. з вищою і середньою спеціальною освітою. Щороку у вищих навчальних закладах, технікумах, школах робітничої молоді здобувають освіту в середньому 1,7 тис. чол.³⁰

Відповідаючи на рішення грудневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС, колектив сортопрокатного цеху № 1 виступив з пропозицією додатково підвищити продуктивність праці на 1,3% та знизити собівартість продукції на 1%³¹. Беручи участь у патріотичному русі «Криворізький надплановий процент — у фонд одинадцятої п'ятирічки», трудівники заводу зобов'язались в 1984 р. забезпечити зростання продуктивності праці на 4,9% порівняно з 1982 р. і за рахунок цього додатково виробити агломерату 6 тис. т, чавуну — 15 тис. т, сталі — 70 тис. т, готового прокату — 85 тис. т, довести вихід продукції з державним Знаком якості до 32% від її загального обсягу³².

«Криворіжсталь» займає важливе місце в єдиному народногосподарському комплексі країни: за обсягом виробництва чавуну — перше, а за обсягом виробництва сталі і прокату — друге (після Магнітогорського металургійного комбінату). Його продукція — чавун, сталь, прокат — широко використовується у багатьох галузях народного господарства. Замовниками продукції «Криворіжсталі» є більш як 5 тис. підприємств і новобудов СРСР та понад 30 країн світу³³.

Історія Криворізького комбінату імені В. І. Леніна — яскраве свідчення того, що його трудівники постійно знаходяться в авангарді науково-технічного прогресу, самовідданої боротьби радянського народу за втілення в життя накреслень Комуністичної партії.

В. Й. БУЗАЛО (Київ)

²⁹ Там же, 1984, 28 янв.

³⁰ Там же, 1983, 16 июля.

³¹ Червоний гірник, 1984, 11 лютого.

³² Металлург, 1984, 28 янв.

³³ Там же, 1983, 16 июля.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

ПИТАННЯ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ТВОРЧОСТІ А. СЕН-СІМОНА, Ш. ФУР'Є, Р. ОУЕНА

Чільне місце в системі ідейно-виховної роботи в радянському суспільстві належить морально-естетичному вихованню. «Будувати новий світ,— казував Генеральний секретар ЦК КПРС товариш К. У. Черненко на позачерговому Пленумі ЦК КПРС в лютому 1984 р.,— це означає безустанно дбати про формування людини нового світу, про її ідейно-моральне зростання»¹. При цьому партія керується ленінськими настановами про важливість такого виховання. «Треба,— вчив В. І. Ленін,— щоб уся справа виховання, освіти і навчання сучасної молоді була вихованням в ній комуністичної моралі»².

Дальше поліпшення морально-естетичного виховання підростаючого покоління в суспільстві розвинутого соціалізму є одним із найважливіших напрямів, передбачених реформою загальноосвітньої та професійної школи, до здійснення якої приступила наша країна. Реалізації як цього, так й інших завдань повинні підпорядковуватися всі елементи навчально-виховного процесу, все громадське життя школи.

Морально-естетичне виховання школярів має здійснюватися в процесі викладання цілого ряду предметів шкільного курсу. Велике значення в цій роботі мають уроки історії. Саме під час їх вчитель має можливість не тільки з класових, марксистсько-ленінських позицій розкривати перед учнями об'єктивний хід історії, а й знайомити їх з видатними особистостями, життя, діяльність та погляди яких сприяли прогресу суспільства, втілювали споконвічні мрії людей про соціальне визволення, служили взірцем для інших.

До таких особистостей з повним правом можна віднести представників критичного утопічного соціалізму Анрі Сен-Сімона, Шарля Фур'є, Роберта Оуена. Вони стали продовжувачами кращих традицій європейської суспільної думки як утопічно-соціалістичного, так і просвітительського напрямів. Великою є їх заслуга перед людством. Саме ідеї А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є і Р. Оуена були теоретичним джерелом наукового комунізму, творцями якого стали К. Маркс і Ф. Енгельс, а геніальним продовжувачем їх справи — В. І. Ленін.

Розкриваючи учням сутність поглядів соціалістів-утопістів, слід керуватися чіткою марксистсько-ленінською оцінкою їх теоретичної спадщини. Відомо, що вони піддали нищівній критиці існуюче експлуаторське суспільство, викрили його основне зло — приватну власність на засоби виробництва, вказали на багато найважливіших рис майбутнього соціалістичного суспільства.

Проте їхні погляди були обмежені конкретно-історичними умовами і в цілому мали утопічний характер. Вони не розпізнали революційно-перетворюючої ролі робітничого класу, не змогли вказати реальних шляхів повалення старого і досягнення нового суспільного ладу тощо. Виражаючи протест проти соціальної несправедливості, соціалісти-утопісти «мріяли про мирне перетворення соціалізмом сучасного суспільства без врахування такого основного питання, як питання про класову

¹ Матеріали позачергового Пленуму Центрального Комітету КПРС, 13 лютого 1984 року.— К., 1984, с. 16.

² Ленін В. І. Завдання спілок молоді.— Повне збір. творів, т. 41, с. 294.

боротьбу, про завоювання політичної влади робітничим класом, про повалення панування класу експлуаторів»³.

Їх погляди на майбутнє суспільства насамперед були результатом геніальних здогадок, а не дійсно наукового пошуку. В повній мірі це відбилося, зокрема, в розробці А. Сен-Сімоном, Ш. Фур'є і Р. Оуеном проблем морально-естетичного виховання. Разом з тим слід відзначити, що з цих питань, як і з багатьох інших, вони висловили ряд глибоких й неординарних думок, значна кількість яких зберегла свою цінність і сьогодні.

Значний інтерес викликають їх погляди на роль і зміст моралі в суспільстві. Вони йшли у розріз з буржуазною ідеологією. Так, на думку французького соціаліста-утопіста А. Сен-Сімона, в умовах експлуаторського ладу існує дві моралі—мораль пригнічених і мораль гнобителів. «Ясно,—стверджував він,—що обов'язки уряду не можуть бути підпорядковані ніякому моральному правилу, поки вважається, що ті, хто править, повинні керувати народом. Яка може бути спільна мораль між правлячими і тими, ким управляють? Один мусить наказувати, другий—підкорятися,—от і все»⁴. Проте, зрозумівши залежність моралі від суспільних відносин, він зупинився на цьому, хоча, здавалося б, до визнання класового характеру моралі залишився один крок. Саме тут й криється один з найбільш серйозних недоліків у його поглядах.

Разом з тим А. Сен-Сімон вказував на залежність моралі від виробництва. Вдосконалення останнього повинно зумовлювати і її вдосконалення. «Мораль дійсно розвивається в міру того, як вдосконалюється промисловість; щоб переконатися, що твердження це правильне, досить придивитися до ставлення народу до народу або ж окремих людей між собою; отже, потрібно поширювати і укріплювати в умах, зробити панівними ті ідеї, які сприяють посиленню в кожній людині виробничої активності і поваги до виробництва інших»,—зробив висновок А. Сен-Сімон⁵.

Він пропонував свій план розвитку моралі, згідно з яким треба було розв'язати «завдання, що завжди було предметом шукань моралістів: поставити людину в таке становище, щоб її особисті інтереси та інтереси суспільні постійно знаходилися в згоді»⁶. Як бачимо, ця проблема хвилювала А. Сен-Сімона, бо в сучасному йому суспільстві він бачив, як зневажаються громадські інтереси на догоду особистим.

З метою зміни такого стану справ на краще А. Сен-Сімон запропонував створити кафедру моралі для навчання тому, яким чином «кожна людина, незалежно від її соціального становища, може поєднувати свій особистий інтерес із загальним благом»⁷. Викладачі цієї кафедри, на його думку, повинні пояснювати своїм слухачам, що коли людина заради досягнення особистого благополуччя приносить в жертву громадські інтереси, то вона добровільно піддає себе «найбільшим моральним стражданням», і, навпаки, якщо вона свій особистий інтерес намагається спрямувати на користь суспільству, то вона досягне «найвищої насолоди»⁸. В цих мріях видатного французького соціаліста-утопіста міститься ідея гармонійного поєднання почуттів і дій кожного з суспільними вимогами.

Інший представник утопічного соціалізму з Франції—Ш. Фур'є, на противагу А. Сен-Сімону, пояснював поведінку людей не високими моральними принципами, а пристрастями, властивими кожній людині.

³ Ленін В. І. Про кооперацію.— Повне збір. творів, т. 45, с. 357.

⁴ Цит. за: Волський С.т. Сен-Сімон.— М., 1935, с. 200.

⁵ Сен-Сімон. Избр. сочинения. М.— Л., 1948, т. 1, с. 332.

⁶ Там же, с. 115.

⁷ Там же, т. 2, с. 247.

⁸ Там же.

З нищівним сарказмом та іронією критикував він мораль сучасного йому буржуазного суспільства, яке називалося ним ладом «цивілізації». За цього ладу мораль, вважав Ш. Фур'є, «відіграє роль неосвітченого лікаря, який дає лише згубні поради...»⁹.

Він також пропагував необхідність повного злиття індивідуальних інтересів особи з інтересами колективу, хоча й розумів, що для ладу «цивілізації» характерна «суперечність двох інтересів — колективного й індивідуального». «Будь-який трудящий знаходиться в стані війни з масою і недоброзичливий до неї через особистий інтерес,— писав Ш. Фур'є.— Лікар бажає своїм співгромадянам добрих лихоманок, а повірений — добрих позовів у кожній сім'ї. Архітектору потрібен добрий пожар, який перетворив би на попіл четверту частину міста, а скляр бажає доброго граду, який розбив би всі шибки»¹⁰. Ці, а також інші спостереження існуючих суперечностей між обома названими інтересами дали йому змогу зробити цікавий висновок про те, що в господарській системі ладу «цивілізації» така суперечність є необхідним наслідком антисоціетарного способу господарювання, або світу «навиворіт». І все ж Ш. Фур'є був впевнений, що «це сміхотворне явище зникне за соціетарного ладу, де кожна окрема людина може знайти свою користь тільки в користі всієї маси»¹¹.

Як і А. Сен-Сімон та Ш. Фур'є, англійський соціаліст-утопіст Р. Оуен також послідовно виступав проти дій особистості за принципом індивідуального інтересу, оскільки, на його думку, від цього «...виникли всі розділення та незгоди серед людства, безкінечні помилки й чвари класів, сект, партій і національної ворожнечі, результатом яких є взаємна ненависть і всі погані пристрасті, усі злочини та нещастя, які до цих пір обтяжували людський рід»¹². Р. Оуен дійшов висновку, що людина може «збільшити своє індивідуальне щастя, тільки діяльно сприяючи збільшенню і розповсюдженню щастя оточуючих», і що «цей принцип не допускає ні винятків, ні обмежень»¹³.

Отже, соціалісти-утопісти одностайні у підході до проблеми співвідношення індивідуального й колективного. Тому в основу морального виховання вони поклали принцип «притягального єднання», тобто колективізму. Надаючи величезного значення вирішенню завдань формування високих морально-естетичних якостей трудівників, вони вважали за необхідне не лише підготувати їх до праці, а й навчити ще з дитинства жити й трудитися в колективі. На їх думку, за умов ізолюваного виховання виростають нетовариські, неталановиті в спілкуванні, у праці і в житті люди. Колектив, твердять соціалісти-утопісти, володіє тією виховною силою, яка здатна здійснювати конкретно направлений вплив на морально-естетичне виховання особистості, з урахуванням всіх її індивідуальних можливостей. Ось чому А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є і Р. Оуен були прибічниками колективного, суспільного виховання.

Ця ідея одержала свій дальший творчий розвиток у працях основоположників марксизму-ленінізму. «Тільки в колективі,— вказували К. Маркс і Ф. Енгельс,— індивід дістає засоби, що дають йому можливість всебічно розвивати свої задатки...»¹⁴. Правильність цієї думки переконливо підтвердила практика виховного процесу в СРСР та інших країнах соціалістичної співдружності. Саме в них одержали дійсне втілення принципи колективного виховання, що стало однією із найважливіших умов успішної роботи по формуванню особи нового,

⁹ Фур'є Ш. Избр. сочинения.—М., 1954, с. 3, с. 406.

¹⁰ Там же, с. 88.

¹¹ Там же.

¹² Цит. за: Анекштейн А. Роберт Оуэн: Его жизнь, учение и деятельность.—М., 1937, с. 133.

¹³ Оуэн Р. Об образовании человеческого характера.—СПб., 1893, с. 22.

¹⁴ Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія.—Твори, т. 3, с. 70.

соціалістичного типу. На необхідність дальшого розвитку колективістських принципів виховання вказується в «Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи», які були схвалені квітневим (1984 р.) Пленумом ЦК КПРС і Верховною Радою СРСР 12 квітня 1984 р. Ними, зокрема, передбачено рішуче піднести значення учнівського самоуправління, авторитет комсомольських та піонерських організацій, їх роль в ідейно-політичному вихованні школярів. Поставлена вимога підвищити відповідальність й посилити згуртованість учнівських колективів, всебічно підтримувати всі їх корисні почини, ініціативу та самодіяльність.

Соціалістами-утопістами була визначена й мета морально-естетичного виховання. Так, А. Сен-Сімон писав, що воно «створює звички, розвиває почуття, удосконалює здібність до загальної передбачливості. Воно вчить кожного застосовувати на практиці принципи, які служать надійним керівництвом у його поведінці. Виховання можна розглядати як безперервне придбання тих знань, які абсолютно необхідні для підтримання відносин, що склалися між членами суспільства»¹⁵. Тим самим мислитель стверджував, що морально-естетичне виховання повинно бути підпорядковане одній суспільній меті, повинно знайомити підростаюче покоління з нею й разом з тим воно визначатиме обов'язки людини щодо суспільства, формуватиме в одному напрямі почуття, переконання та волю людей, а це, в кінцевому підсумку, сприятиме розквіту і розвитку суспільства.

Аналогічних поглядів дотримувався Ш. Фур'є, хоча в його системі домінувало трудове виховання, яке він вважав за необхідне починати саме з формування у людини високих морально-естетичних якостей. Це важливо й тому, що діти, за його переконанням, будуть досить сприйнятливими до такого виховання. Французький утопіст пропонував якісно нове морально-естетичне виховання громадян ладу Гармонії, найбільш високе завдання якого «підняти дитину на висоту наукового і художнього смаку, матеріальної й моральної витонченості»¹⁶.

Особливе місце в розробці питань формування нової людини належить, безумовно, Р. Оуену, який не тільки висунув ряд передових для свого часу педагогічних ідей, що не втратили свого значення і в наш час, а й застосував їх на практиці в організованих ним комуністичних громадах.

В основі теорії морально-естетичного виховання Р. Оуена лежить ідея формування характеру оточуючим людину середовищем. Він вважав, що можна сформувати особистість з будь-яким характером, добитися того, щоб зробити її носієм високих морально-естетичних якостей. Однак людина, стверджував він, не створює і не може створити свого характеру. «З найранніших часів,— писав Р. Оуен,— звикли думати, що людина створює свій характер сама, незалежно від середовища, яке її оточує, і що, отже, ніхто, крім неї самої, не відповідає за нього...»¹⁷.

За переконаннями соціалістів-утопістів людина — істота активна, діяльна, яка прагне до щастя. Тому вони намагалися довести, що морально-естетичне виховання мало організовуватися так, щоб у її свідомості закріпилося розуміння того, що особистого щастя вона може досягти, тільки сприяючи щастю всього суспільства. При цьому всім соціалістам-утопістам був притаманний погляд на те, що людині природно властива схильність до альтруїзму.

Саме тому головну роль у справі формування характерів вони відводили вихованню у якомога ранньому віці. Зазначимо лише, що

¹⁵ Сен-Сімон. Избр. сочинения, т. 2, с. 322—323.

¹⁶ Фур'є Ш. Избр. сочинения, т. 3, с. 228—229.

¹⁷ Оуэн Р. Об образовании человеческого характера, с. 84—85.

це завдання ними розглядалося як наступне, після задоволення життєвих потреб — найважливішої умови людського існування.

Їх мрії здійснилися в соціалістичному суспільстві, у якому надзвичайно велика увага приділяється дошкільному вихованню. В процесі реформи радянської школи передбачається дальше поліпшення цієї роботи. Зокрема, буде розроблено та введено типову програму виховання й навчання дітей у дитячому садку з врахуванням вікової фізіології та психології, національних культур, традицій населення різних місцевостей, що дасть можливість з ранніх років прищепити майбутнім будівникам нового суспільства любов до Батьківщини, повагу до старших, товариськість і колективізм, культуру поведінки, розвинути у них самостійність, організованість й дисциплінованість.

Характерно, що для соціалістів-утопістів є спільною вимога суспільного виховання всіх дітей незалежно від статі. Вони були переконаними, що тільки виховання в колективі, де немає приватної власності, може забезпечити розвиток в особи почуття альтруїзму, на противагу буржуазному суспільству, де утверджується принцип індивідуалізму. Тому А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен свідомо віддавали справу виховання в руки держави і громадських організацій.

Варто зазначити, що пріоритет в цьому питанні належить Р. Оуену, який на практиці здійснив ідею суспільного виховання. Для її реалізації він створив «Новий інститут для формування характеру» — учбово-виховний заклад, який об'єднував ясла, дитячий садок, а також початкову школу для дітей. З того моменту, коли дитина починала ходити, її віддавали в ясла, потім вона перебувала в наступних підрозділах цього інституту, де її виховували досвідчені наставники. Батьки не брали участі у вихованні, яке повністю було довірене цьому закладові.

Ще більш категоричним у цьому питанні був Ш. Фур'є, який вважав необхідним віддавати дитину вихователям відразу ж після народження, довіряючи матері лише годування. Дитина при соціетарному ладі, на думку французького соціаліста, повинна виховуватися тільки суспільством¹⁸. Така однозначна позиція Ш. Фур'є пояснюється тим, що, аналізуючи економічні та духовні процеси в капіталістичному суспільстві, що зароджувалося, він дійшов висновку про несумісність високих морально-естетичних принципів з «ладом цивілізації». Він заявив, що існуюче сімейне виховання не можна вважати нормальним, оскільки воно побудоване на найбільш суперечливих методах і не враховує природу дитини. До того ж таке виховання морально калічить дитину, прищеплюючи їй протилежні одна одній ідеї.

Відомо, що основи морально-естетичних якостей людини закладаються в сім'ї. Проте, на думку Ш. Фур'є, сім'я, заснована на брехні, лицемірстві, хитрощах, сім'я, яка ніби акумулює в собі всі вади «ладу цивілізації», може виховати тільки собі подібних. Тому, за його твердженнями, в буржуазному суспільстві важко знайти добродісного юнака, а якщо й знайдеться такий, то буде предметом глузування для оточуючих як фінансист, який не присвоїв собі чужу власність¹⁹.

Ш. Фур'є рішуче заперечував існуючу спадкоємність у сімейному вихованні, для якої характерним було намагання батька передати дітям свої недоліки. «Економіст, торговець ставить своїм дітям в приклад найбільш хитрого, п'яниця захоплюється тим, хто здорово п'є з раннього віку, гравець привчає їх ловити гру», — констатував він²⁰.

Подібного погляду дотримувався Р. Оуен, який вважав, що сучасна йому сім'я, заснована на грошовому розрахунку, намаганні приєднати гроші до грошей, негативно впливала на дітей, оскільки навчала їх будувати своє щастя на нещасті ближнього. Саме в бур-

¹⁸ Див.: Фур'є Ш. Избр. сочинения, т. 3, с. 346.

¹⁹ Див.: Там же, с. 342.

²⁰ Там же.

жуазній сім'ї, вважав англійський утопіст, «діти засвоюють самі низькі й грубо егоїстичні почуття, які можуть тільки виникнути в людських характерах... Так виховуються, щоб вважати найбільш справедливою і похвальною поведінку, яка полягає в прагненні до збільшення багатства, пошани, користі сім'ї та кожному її члену всіма так званими «дозволеними» засобами, а в дійсності — будь-якими засобами, за винятком прямого пограбування»²¹. У цьому висловлюванні сутність поглядів Ф. Оуена на сімейне виховання, противником якого він був.

У зв'язку з цим слід наголосити, що в поглядах соціалістів-утопістів на цю проблему відсутній історичний підхід. Заперечуючи буржуазну сім'ю, підкреслюючи її несприятливий вплив на морально-естетичне виховання, вони заперечували сім'ю взагалі, не бачили можливості її перебудови. Тут криється ще одна слабкість позиції утопістів.

У нашій країні провідна роль відводиться суспільному вихованню, проте це ні в якому разі не зменшує значення сімейного виховання, заснованого на принципах, повністю відмінних від тих, що існують в сім'ї буржуазній. Радянське сімейне виховання спрямоване на формування у людини принципово нових якостей, а широко розвинута мережа дитячих громадських установ дає змогу успішно розв'язувати виховні завдання. Перспективи вдосконалення сімейного й суспільного виховання чітко окреслені в «Основних напрямках реформи загальної і професійної школи», якими передбачено посилити допомогу сім'ї та одночасно підняти її відповідальність за виховання дітей. У цьому важливому документі підкреслено, що виховна функція є конституційним обов'язком громадян СРСР. Перед батьками поставлено завдання виховувати дітей в дусі поваги до праці, суспільно корисної діяльності, привчати їх до дисципліни, дотримання норм життя нашого суспільства.

Значну роль у справі морально-естетичного виховання, як відомо, відіграє мистецтво. Соціалісти-утопісти не обійшли увагою й цю проблему. Піддавши різкій критиці буржуазне мистецтво, показавши, що воно відірване від народу і служить тільки грошовому мішку, Ш. Фур'є, наприклад, писав, що «даремно вам мати досконалий слух: перед вами закриють двері опери і концерту, якщо у вас немає грошей, і ви будете бачити, як туди входять люди грубі, з неправильним слухом, але з туго наповненим гаманцем»²².

Потрібно було мати неабияку мужність, щоб викривати залежність мистецтва й літератури від товстосумів. У цьому питанні Ш. Фур'є пішов значно далі від всіх соціалістів-утопістів. Він зазначав, що виправити притаманні буржуазному мистецтву та літературі недоліки можливо лише за нового ладу Гармонії. У зв'язку з цим Ш. Фур'є висував завдання виховання «витонченого смаку», розуміючи під цим найвищу фазу духовного розвитку людини.

Особливого значення в системі морально-естетичного виховання Ш. Фур'є надавав театральному мистецтву, насамперед опері, яка, на його думку, є «сукупністю всіх матеріальних виявів гармонії»²³, бо синтезує в собі спів, гру на музичних інструментах, поезію, танці, гімнастику, живопис тощо. Вважаючи, що саме в ній люди незалежно від роду занять і віку можуть виявити свої здібності, Ш. Фур'є настійно закликав знайомити дітей з оперним мистецтвом. Згідно з його принципом гармонійного виховання лише в ранньому віці вони мали бути глядачами опери, а згодом — її активними учасниками. Як стверджував Ш. Фур'є, опера служитиме школою морального виховання, тому що в ній можна прищепити дітям огиду до всього, що суперечить почуттю справедливості, істини, єднання. Безумовно, він перебільшував зна-

²¹ Педагогические идеи Роберта Оуэна.— М., 1940, с. 225.

²² Фурье Ш. Избр. сочинения.— М., 1951, т. 1, с. 186.

²³ Фурье Ш. Избр. сочинения, т. 3, с. 442.

чення цього жанру театрального мистецтва у виховному процесі, абсолютизував її вплив як на учасників, так і слухачів. Хоч, безумовно, опера, як й інші театральні видовища, має певне виховне значення.

Ш. Фур'є ставив завдання морально-естетичного виховання всього народу, непохитно вірячи у розвиток й виховання талантів. Він пропонував утворити по всій країні консерваторії, музично-драматичні школи не тільки в містах, а й в невеликих населених пунктах. В цьому французький соціаліст бачив запоруку морально-естетичного виховання.

Питання про соціальне призначення мистецтва розроблялося й А. Сен-Симоном та його послідовниками. «Щастя людей в моральному відношенні буде найповнішим,— писав він,— ...якщо вони будуть здатні цінувати витончене мистецтво»²⁴. Тому провідна роль у суспільстві ним відводилася діячам мистецтва та науки. Разом з тим А. Сен-Сімон вважав за необхідне розділити їх на два класи й створити відповідно академію фізичних та математичних наук, а також академію моральних наук, завдання якої — «удосконалення кодексу почуттів»²⁵. До останньої, на його думку, повинні були належати як моралісти, теологи, правознавці, так і художники, поети, скульптори й музиканти, які здійснювали б морально-естетичне виховання громадян. Однак наявність представників релігії та мистецтва в одній академії передбачала їх тісний взаємозв'язок при ведучій ролі релігії, оскільки культ мав на меті притягувати увагу людей до інтересів, спільних всім членам суспільства, всьому людству»²⁶. Мистецтво, як вважав А. Сен-Сімон, у свою чергу сприяло б цілям культу тим, що збуджувало б в людях страх перед жахливими нещастями, які могли з ними трапитися за несумісні з новими вимогами дії, або ж втішало їх радощами за добропорядну поведінку. Тим самим мистецтву відводилася роль служниці новій, реформованій релігії. Така позиція А. Сен-Сімона, незважаючи на високу оцінку ним мистецтва, є кроком назад.

Розробляючи програму освіти робітників, Р. Оуен вважав за необхідне навчити дітей не тільки читати та писати, а й розуміти мистецтво, вміти користуватися ним. Він надавав останньому великого значення, вважаючи його могутнім засобом формування характеру. Англійський соціаліст-утопіст ввів у своїх школах заняття танцями, співом, гімнастикою й відводив їм важливе місце у вихованні²⁷.

У цьому відображене щире бажання Р. Оуена дати різнобічне й глибоке морально-естетичне виховання дітям, його прагнення зробити їх життя радісним та щасливим на противагу тим стражданням і злидням, в яких проходило дитинство підростаючого робітничого покоління. Крім того, ці заходи, як і вся система морально-естетичного виховання Р. Оуена, мали здебільшого антирелігійний характер і були спрямовані проти пануючих тоді клерикально-схоластичних методів виховання.

Той факт, що соціалісти-утопісти включали в систему морально-естетичного виховання мистецтво, переконливо свідчить про те, яка велика увага приділялася ними дійсно гармонійному розвитку особи. Проте було б помилкою вважати, що всі надії вони покладали лише на мистецтво. Навпаки, визначальний мотив поведінки людини у всіх сферах її діяльності соціалісти-утопісти вбачали в праці, яку вони розглядали як універсальний фактор виховання. І в цьому, безперечно, велич А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуена.

Важливе завдання вчителя історії розкрити учням весь героїзм життя цих видатних мислителів минулого, значення їх діяльності та поглядів, що набагато переросли свою добу.

Л. О. КРЕМЕНЬ (Київ)

²⁴ Сен-Сімон. Избр. сочинения, т. 2, с. 113.

²⁵ Там же, с. 256.

²⁶ Там же, с. 407.

²⁷ Див.: Педагогические идеи Р. Оуэна, с. 172—173.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВИРОБНИЧИХ ОБ'ЄДНАНЬ ПРОМИСЛОВОСТІ

Постійне зростання соціалістичного усусільнення виробництва є важливою закономірністю розвитку єдиного народногосподарського комплексу нашої країни. Однією з найбільш дієвих форм використання партією закону концентрації виробництва стало створення виробничих і науково-виробничих об'єднань в промисловості. Особливого значення в умовах об'єднань набуває робота первинних парторганізацій по створенню єдиних, згуртованих трудових колективів, підвищенню їх виховної ролі, розвитку соціально-політичної активності трудящих, формуванню у них почуття високої відповідальності, господарської заінтересованості як за справи окремих підрозділів, так і об'єднань в цілому. Вивчення і науковий аналіз нагромадженого парторганізаційми об'єднань досвіду роботи в нових умовах має велике теоретичне, пізнавальне і практичне значення.

У даній статті зроблено спробу розглянути літературу про діяльність партійних організацій виробничих об'єднань у промисловості республіки, виділити головні напрями, по яких ведуться дослідження, намітити питання, що вимагають дальшої розробки. В актуальності такої статті переконує ступінь наукової розробки даної проблеми, до вивчення якої тільки приступили¹.

Курс партії на створення об'єднань у промисловості знайшов своє відображення в рішеннях XXIV—XXVI з'їздів КПРС, пленумів Центрального Комітету партії, постановах ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про деякі заходи по дальшому вдосконаленню управління промисловістю» (1973 р.), «Про поліпшення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи» (1979 р.)². У центрі уваги партії знаходились питання вдосконалення роботи парторганізацій підприємств, які входили до складу об'єднань, що знайшло відображення в прийнятих у 1976—1977 рр. спеціальних постановах Центрального Комітету партії³. Ці постанови стали, з одного боку, значним вкладом в теоретичну, наукову розробку питань діяльності партії в умовах розвинутого соціалізму, а, з другого — послужили основою для практичних дій парт-

¹ Калакура Я. С. Діяльність первинних партійних організацій України в умовах розвинутого соціалізму.— УІЖ, 1979, № 12, с. 116—124; Мордовець Л. М. Организационно-политическое укрепление партийных организаций производственных объединений промышленности УССР (1971—1980). Историкография проблемы.— В кн.: Деятельность парторганизаций Украины по развитию трудовой и политической активности масс в условиях развитого социализма.— Вестник Харьковского ун-та, № 235.— Харьков, 1982, с. 79—84.

² Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам.— М., 1974, т. 9, с. 415—426; Про дальнше вдосконалення господарського механізму і завдання партійних і державних органів: Постанова ЦК КПРС від 12 липня 1979 р. Про поліпшення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 12 липня 1979 р.— К., 1979, с. 7—62.

³ Про роботу партійних організацій Горьковського автомобільного заводу в умовах виробничого об'єднання.— КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К., 1983, т. 12, с. 319—324; Про деякі питання організаційної будови і форми роботи партійних організацій в умовах виробничих об'єднань у промисловості.— Там же, с. 446—450.

організацій по реалізації накреслених ЦК КПРС шляхів підвищення ефективності партійної роботи в умовах виробничих об'єднань.

Багатогранна діяльність парторганізацій по керівництву виробництвом в нових умовах, вдосконаленню форм і методів організаторської та політичної роботи в трудових колективах була узагальнена на Всесоюзному семінарі секретарів парткомів виробничих об'єднань⁴. В збірнику, що вийшов по матеріалах семінару, дається цілісне уявлення як про діяльність парторганізацій об'єднань, так і про проблеми, над вирішенням яких вони працюють. В ньому висловлені практичні рекомендації щодо поліпшення керівництва первинними парторганізаціями об'єднань, удосконалення їх організаційної структури, більш повного використання можливостей рад секретарів, парткомів у розширеному складі та ін.

Показ багатогранної діяльності Компартії України по створенню об'єднань у промисловості республіки, вдосконаленню керівництва первинними парторганізаціями в нових умовах, принципові оцінки роботи трудових колективів об'єднань і їх бойового авангарду — партійних організацій, містять матеріали XXIV—XXVI з'їздів Компартії України, ряду пленумів Центрального Комітету Компартії України⁵. Цінні відомості й узагальнення про діяльність первинних партійних організацій виробничих об'єднань дають книги члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького⁶.

Перші праці про роботу парторганізацій об'єднань в промисловості країни з'явилися в другій половині 60-х — на початку 70-х років. Література цього періоду була малочисельною і складалась переважно з окремих статей⁷ та популярних видань⁸. Серед авторів цих праць переважали партійні працівники. В них висвітлювалася організаторська, ідейно-виховна робота парторганізацій, питання вдосконалення стилю роботи партійних комітетів виробничих об'єднань міст Ленінграда, Москви, Свердловська. Використання їх досвіду парторганізаціями об'єднань республіки заслуговує уваги. В цьому плані стано-

⁴ Партійная організація в условиях производственного объединения: По материалам Всесоюзного семинара секретарей партийных организаций промышленных предприятий.— М., 1977.— 190 с.

⁵ XXIV з'їзд Комуністичної партії України, 17—20 березня 1971 р. Стен. звіт.— К., 1972, с. 23, 141, 229, 251—253; XXV з'їзд Комуністичної партії України, 10—13 лютого 1976 р. Стен. звіт.— К., 1976, с. 24, 40, 43, 92—94, 107—110, 127—128, 131—137; 149, 169—171, 218—221, 328, 336—338; XXVI з'їзд Комуністичної партії України, 10—12 лютого 1981 р. Стен. звіт.— К., 1981, с. 26, 85—88, 97—99, 139—141, 210—213, 246, 255, 270—272, 275, 289; Про організаційно-політичні заходи Центрального Комітету Компартії України по здійсненню рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. Виступ члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького на Пленумі Центрального Комітету Компартії України 28 травня 1976 року.— Рад. Україна, 1976, 30 трав.

⁶ Щербицкий В. В. XXV съезд КПСС о совершенствовании социалистического образа жизни и формировании нового человека.— М., 1977, с. 73—74, 77; его же. Избранные речи и статьи.— М., 1978, с. 91—92, 341—342; его же. Научно-технический прогресс — забота партийная. Из опыта партийных организаций Украины по осуществлению решений XXVI съезда КПСС об ускорении научно-технического прогресса.— К., 1983, с. 299—300, 306—307, 336—340 та ін.

⁷ Токарь В. У коммунистов научно-производственного объединения.— Партийная жизнь, 1973, № 22, с. 21—25; Виробничі об'єднання і вдосконалення управління.— Комуніст України, 1974, № 3, с. 53—63; Думачев А. П. Партийные организации и производственные объединения.— Вопросы истории КПСС, 1974, № 9, с. 3—15; Ткаченко Э. Под контролем главные направления деятельности администрации производственного объединения.— Партийная жизнь, 1975, № 1, с. 28—32; Щеглов Ю. Совместными усилиями.— Там же, № 23, с. 53—58; Вахтин А. Решая общие задачи.— Там же, с. 58—62.

⁸ Курилов А. Н. Партком и социальное планирование (Опыт разработки и внедрения плана социального развития коллектива).— Л., 1968.— 56 с.; Чернухин А. В. Партком объединения.— Л., 1973.— 51 с.; Горбунов В. И. Партком головного завода.— М., 1975.— 160 с.

вить певний інтерес збірник матеріалів Всесоюзного семінару по вивченню досвіду організації і роботи об'єднань у промисловості країни, що відбувся в Ленінграді в серпні 1970 р.⁹

У працях Г. Й. Бандровського розповідається про досвід економічного і соціального планування, нагромадженні партійними організаціями виробничих об'єднань Львова, які були серед його зачинателів¹⁰. У них відзначено позитивні зміни у стилі роботи парторганізацій в ході вироблення і впровадження у практику перспективних планів організаційної та ідеологічної роботи. У 1973 р. Центральний Комітет Компартії України узагальнив і рекомендував для розповсюдження досвід роботи парторганізацій львівського виробничого об'єднання «Електрон» по здійсненню перспективного плану економічного та соціального розвитку колективу об'єднання¹¹.

У цілому ж вказані праці становлять і певний науковий інтерес, оскільки вони містять фактичний матеріал, вперше введений у науковий обіг, показують процес становлення парторганізацій, їх діяльність відповідно до нових умов. Поряд з тим, для ряду праць характерними були описовість, вузька джерельна база, відсутність глибоких узагальнень і практичних рекомендацій. Майже всі вони мають локальний характер, узагальнюють досвід однієї чи декількох парторганізацій і не завжди відображають загальні тенденції партійної роботи в умовах виробничих об'єднань.

У другій половині 70-х — на початку 80-х років з'явилися праці, які узагальнюють досвід діяльності парторганізацій виробничих об'єднань як окремих регіонів¹², так і в союзному масштабі¹³. У них розкриваються як основні напрями, форми і методи, стиль діяльності парторганізацій, так і партійна робота в умовах об'єднань в цілому. Різні аспекти досліджуваної проблеми знайшли висвітлення, за нашими підрахунками, приблизно в 20 докторських і кандидатських дисертаціях (Л. Ф. Гайдуков, І. Каландаров, П. Д. Грузнов, В. Г. Угроватов, В. Я. Матвієнко, В. О. Карпочев та ін.).

Окремі питання діяльності партійних організацій виробничих об'єднань промисловості республіки показані в нарисах історії республіканської та обласних і Київських обласної і міської партійних організацій. У «Нарисах історії Комуністичної партії України»¹⁴ відзначається роль партійних організацій у створенні об'єднань, підкреслюється необхідність дальшого вдосконалення їх організаційної структури. У більшості нарисів обласних парторганізацій показана їх робота по концентрації і спеціалізації промислового виробництва, містяться дані про кількість об'єднань, час їх створення та інше. Так, в нарисах історії Львівської обласної парторганізації підкреслюється, що саме парторганізації промислових підприємств Львівщини стали ініціаторами створення перших виробничих об'єднань — фірм, які одер-

⁹ Опыт организации и работы хозрасчетных объединений в промышленности. (Сборник статей). — Л., 1970. — 310 с.

¹⁰ Бандровський Г. Й. Соціальне планування — веління часу. — Комуніст України, 1974, № 7, с. 40—47; его же. Город шагает в будущее. Из опыта экономического и социального планирования. — Львов, 1975, с. 37, 84, 97, 106—108 та ін.

¹¹ Щербинський В. В. Партійні організації і вдосконалення управління економікою. — Комуніст України, 1973, № 6, с. 20.

¹² Думачев А. П. Партийные организации и производственные объединения. — М., 1977. — 112 с.; Обичкина Л. Г. Партийные организации производственных объединений. — Вопросы истории КПСС, 1979, № 2, с. 64—74; Партийная работа в объединении. — Минск, 1980. — 80 с.; Партийная организация и коллектив объединения. — Л., 1981. — 336 с.

¹³ Партийная работа в условиях специализации и концентрации производства. — М., 1980. — 244 с.; Лекции по партийному строительству. Вып. 3. — М., 1980, с. 117—150; Измайлов А. Ф. Многотиражная газета производственного объединения. — М., 1982. — 64 с.

¹⁴ Нариси історії Комуністичної партії України. — К., 1977, с. 685—686, 710, 748.

жали схвалення ЦК КПРС і ЦК Компартії України¹⁵ і з часом поширились на інші області країни.

За рахунок введення в науковий обіг нових архівних матеріалів, місцевої періодики (особливо за дев'яту та десятю п'ятирічки) в нарисах висвітлено трудові досягнення трудівників об'єднань, показано зростання їх суспільно-політичної активності, що проявилось в розвитку різноманітних форм соціалістичного змагання, підтримці цінних патріотичних ініціатив і починів, достроковому виконанні взятих соціалістичних зобов'язань.

В нарисах Харківської, Миколаївської, Житомирської обласних парторганізацій на значному фактичному матеріалі розкривається діяльність парторганізацій по утвердженню трьох варіантів організаційної побудови парторганізацій об'єднань (єдині, змішані і самостійні), парткомів у розширеному складі¹⁶. На прикладі діяльності Жовтневого райкому партії м. Києва, партійних комітетів виробничих об'єднань «Запоріжтрансформатор», «Моторобудівник», «Комунар» — Запорізької, імені 50-річчя Жовтня — Львівської областей показано процес перебування роботи керівних партійних органів відповідно до нових умов¹⁷. У нарисах, хоч і значно менше (в шести книгах), розглядаються питання ідейно-виховної роботи парторганізацій об'єднань: постановка політичної та економічної освіти, агітаційно-масової роботи¹⁸, узагальнюється досвід виховної роботи в нових умовах¹⁹.

У висвітленні діяльності парторганізацій об'єднань певна роль належить республіканському міжвідомчому збірнику «Научные труды по истории КПСС». У дванадцяти його випусках (починаючи з 86) вміщено близько 30 статей і повідомлень, значною мірою написаних на матеріалах парторганізацій виробничих об'єднань у промисловості республіки. В них розглядаються питання трудового виховання робітничої молоді, формування у неї активної життєвої позиції, вдосконалення форм і методів організаційно-партійної роботи. В ряді випусків містяться статті, автори яких аналізують роботу виключно парторганізацій об'єднань²⁰.

¹⁵ Нариси історії Львівської обласної партійної організації.— Львів, 1980, с. 231.

¹⁶ Очерки истории Харьковской областной партийной организации.— Харьков, 1980, с. 510; Очерки истории Николаевской областной партийной организации.— Одесса, 1980, с. 299—300; Нариси історії Житомирської обласної партійної організації.— К., 1980, с. 291.

¹⁷ Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций.— К., 1981, с. 627; Очерки истории Запорожской областной партийной организации.— Днепрпетровск, 1981, с. 297; Нариси історії Львівської обласної партійної організації, с. 371.

¹⁸ Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації.— Ужгород, 1979, с. 263; Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації.— Львів, 1980, с. 245—246; Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації.— К., 1980, с. 296.

¹⁹ Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации.— К., 1979, с. 452; Нариси історії Чернівецької обласної партійної організації.— Ужгород, 1980, с. 257; Нариси історії Сумської обласної партійної організації.— Харків, 1981, с. 268.

²⁰ Евселевский Л. И., Невмержницкий Н. П. О деятельности Компартии Украины по трудовому воспитанию рабочей молодежи.— Научные труды по истории КПСС. Вып. 107.— К., 1980, с. 61—67; Колбин В. Г., Руденко В. Т. Деятельность партийных организаций Украины по формированию активной жизненной позиции у рабочей молодежи.— Там же. Вып. 119.— К., 1982, с. 98—104; Рудык П. А. Совершенствование структуры и форм работы низовых звеньев первичных партийных организаций в условиях развитого социализма (1966—1975).— Там же. Вып. 121.— К., 1982, с. 24—30; Панченко П. М. Из опыта первичных партийных организаций предприятий тяжелой промышленности Украины по совершенствованию своей организационной структуры.— Там же, с. 36—41; Юрий Е. И. Партийные организации производственных объединений республики во главе социалистического соревнования за экономию и бережливость.— Там же, с. 76—82; Курко Я. С. Некоторые вопросы организационно-производственных объединений промышленности Украинской ССР. 1971—1980.— Там же. Вып. 121.— К., 1982, с. 42—48.

Почали вивчатись проблеми, пов'язані з діяльністю парторганізацій по комуністичному вихованню трудівників об'єднань. У ряді статей секретарів партійних комітетів об'єднань розглядається робота по підготовці кадрів ідеологічного активу, вдосконаленню навчання в системі політичної та економічної освіти, поліпшенню агітаційно-масової роботи²¹.

У збірнику «Людина в колективі» розкривається робота партійних організацій по підвищенню ролі трудових колективів у вихованні грудящих, залученню до активної участі в цьому процесі інженерно-технічних кадрів, показано кращий досвід роботи наставників, організації правового виховання²².

Привертає увагу дослідження Л. М. Гордієнка²³, який одним з перших показав досвід парторганізації об'єднань по комуністичному вихованню трудящих. Автор висвітлює комплексний підхід партійних комітетів до організації і проведення ідейно-виховної роботи, вплив на формування марксистсько-ленінського світогляду і виховання трудящих, навчання в системі партійної, комсомольської та економічної освіти, інші форми агітаційно-масової роботи.

В цілому ж висвітлення, як правило, ідейно-виховної роботи однієї чи декількох первинних парторганізацій не дає змоги зробити узагальнення, дати обґрунтовані практичні рекомендації. Глибокого вивчення в умовах об'єднань вимагають питання правового, атеїстичного, екологічного виховання, координації виховної роботи, особливо при третьому варіанті побудови парторганізацій (самостійних), діяльності в цьому напрямі рад секретарів парторганізацій, парткомів у розширеному складі, врахування впливу організаційної структури парторганізацій об'єднань на проведення виховної роботи в колективах.

Діяльність парторганізацій об'єднань усіх трьох варіантів у різних галузях промисловості республіки на значному фактичному матеріалі широко показана в статтях, окремих брошурах секретарів парткомів об'єднань²⁴. За неповними підрахунками, їх кількість досягла тридцяти і продовжує зростати. Не применшуючи їх значення, очевидно, поряд з виданням окремих праць популярного характеру слід перейти до видання спеціальних збірників статей, в яких розглядалися б вузлові питання організаційно-партійної, ідейно-виховної роботи парторганізацій об'єднань, їх керівництво діяльністю громадських організацій та інші. Такий підхід дозволив би, на наш погляд, глибше і повніше визначити об'єкт дослідження, підвищити рівень практичних рекомендацій, сприяв би конструктивній розробці методів і засобів досягнення найближчих і перспективних цілей.

З таких позицій аналізується діяльність парткомів у розширеному складі, які знайшли широке застосування в практиці партійної

²¹ Віхляев О. О. Слово — це теж дія. — В кн.: Усіма засобами пропаганди. — К., 1982, с. 182—191; Дунаев В. О. І особистим прикладом. — Там же, с. 191—196.

²² Людина в колективі: Збірник. — К., 1981, с. 26—42, 54—60, 96—107, 108—117.

²³ Гордієнко Л. М. Ідейно-виховна робота партійних організацій виробничих об'єднань. — УІЖ, 1980, № 1, с. 12—22.

²⁴ Урбан М. Наше неоціненне багатство. — В кн.: Вирішальна ділянка партійної роботи. — К., 1976, с. 118—136; Громов В. И. Стахановская вертикаль: Опыт работы парткома производственного объединения по мобилизации горняков на выполнение заданий десятой пятилетки. — Донецк, 1980. — 102 с.; Львов А. О. Политическое ядро трудового коллектива. — К., 1981. — 56 с.; Остапенко В. А. Авторитет коммуниста. — Харьков, 1981. — 79 с.; Котлюба Н. У. Партийная организация в условиях производственного объединения. — В кн.: Вопросы партийной работы в свете решений XXVI съезда КПСС. — М., 1982, с. 242—254; Вихляев А. А. Берем новые рубежи. — К., 1984. — 64 с. та ін.

роботи в умовах об'єднань²⁵. Їх створення дозволило посилити зв'язок керівного партійного органу з цеховими парторганізаціями і партійними групами, посилюючи їх вплив на стан і організацію виховної роботи, поліпшились можливості для вдосконалення контролю і перевірки виконання прийнятих рішень. Цьому сприяли чіткий розподіл функціональних обов'язків між членами парткому і бюро, координація всієї роботи партійних і громадських організацій з боку парткому, використання таких характерних в умовах об'єднань форм роботи, як виїзні засідання бюро парткому в парторганізаціях філіалів та інше²⁶.

У висвітленні діяльності парторганізацій об'єднань увагу дослідників усе більше привертають питання, пов'язані з специфікою їх роботи, а саме: вдосконалення форм і методів роботи із врахуванням організаційної побудови парторганізацій, пошуки оптимальної структури парторганізацій, діяльність рад секретарів парторганізацій парткомів у розширеному складі та ін. Ці питання досить повно висвітлені в історико-партійній літературі²⁷.

У статті Л. М. Бесова і Л. М. Мордовця на прикладі близько тридцяти первинних парторганізацій об'єднань восьми областей республіки розглядається діяльність обкомів, міськкомів, райкомів партії по приведенню відповідно до структури виробництва організаційної будови парторганізацій, аналізується їх робота в умовах усіх трьох варіантів. У той же час автори, на наш погляд, допускають неточність, стверджуючи, що «вже на XXIII з'їзді КПРС було зроблено новий підхід до керівництва економікою на сучасному етапі — спеціалізація і кооперування окремих підприємств та створення виробничих об'єднань»²⁸. Курс на широке створення виробничих об'єднань у промисловості країни було взято на XXIV з'їзді КПРС^{28а}. Така точка зору утвердилась в історико-партійній літературі.

Характерною для об'єднань формою партійної роботи, що дозволяла координувати діяльність парторганізацій територіально віддалених підприємств і підрозділів, які входять до складу об'єднань, стали ради секретарів парторганізацій. У ряді статей розглядається організаторська і масово-політична робота рад секретарів, їх діяльність по координації, налагодженню тісного співробітництва і взаємодопомоги в роботі партійних, господарських і громадських організацій в об'єднаннях²⁹. Проте в більшості праць висвітлення їх роботи має епізодичний характер. Уже той факт, що в 238 об'єднаннях створені і діють ради секретарів партійних організацій³⁰, переконує в необхід-

²⁵ В ритме времени: Из опыта работы партийных комитетов в расширенном составе (далее — В ритме времени...). — К., 1983. — 111 с.

²⁶ Там же, с. 25—41, 51—111.

²⁷ Шевченко М. Ф. Вопросы совершенствования структуры партийных организаций в условиях концентрации и специализации производства. — В кн.: Передовой опыт в практику партийной работы. Материалы респ. науч.-практ. конференции «XXV съезд КПСС и актуальные вопросы партийного строительства». — К., 1977, с. 130—138; Шевченко В. Ф. XXVI з'їзд КПРС про підвищення ролі первинних парторганізацій як основи партії. — К., 1981. — 76 с.; Рудык П. А. В авангарде трудовых коллективов. Совершенствование организационно-партийной работы партийных организаций промышленных предприятий Украины в условиях развитого социализма. — Львов, 1983, с. 63—80.

²⁸ Бесов Л. М., Мордовець Л. М. Про деякі питання вдосконалення структури партійних організацій України в умовах виробничих об'єднань. — УІЖ, 1983, № 1, с. 62.

^{28а} Матеріали XXIV з'їзду КПРС. — К., 1971, с. 78.

²⁹ Малахов Г. В. О практике работы совета секретарей партийных организаций. — В кн.: Партийная организация в условиях производственного объединения, с. 55—59; Чумак А. С. Совет секретарей парторганізацій — действенная форма партийного влияния на производство. — Там же, с. 126—131; Твердохлеб Н. В. Создание объединения — важный фактор роста эффективности производства. — Там же, с. 167—171.

³⁰ В ритме времени..., с. 4.

ності глибокого і всебічного висвітлення форм та методів їх роботи, створення спеціальних праць з даної проблеми.

В окремих статтях розглядається робота парткомів об'єднань по підвищенню творчої активності інженерно-технічних кадрів, вдосконаленню форм і методів контролю діяльності адміністрації, розвитку бригадних форм організації і стимулювання праці трудящих³¹.

Перші кроки в напрямку узагальнення досвіду організаційно-партійної роботи в умовах виробничих об'єднань зроблено в колективній монографії «Совершенствование внутрипартийной работы в условиях развитого социализма», працях В. М. Орлова та В. Ф. Шевченка³². Діяльність районних, міських і обласних комітетів партії по створенню парторганізацій об'єднань, підвищенню їх боєздатності, поліпшенню рівня партійного керівництва ними, удосконаленню стилю їх роботи характеризується в працях партійних працівників³³.

Роботу по створенню науково-виробничих об'єднань у промисловості республіки, проблеми, від вирішення яких залежить прискорення процесу створення нових науково-виробничих об'єднань, скорочення тривалості циклу «наука — виробництво», розглядає І. І. Ніколаєнко³⁴. Авторні окремих статей, брошур розглядають досвід роботи партійних комітетів науково-виробничих об'єднань по керівництву науково-технічним прогресом³⁵. Головна увага приділяється організації роботи первинних парторганізацій по реалізації планів підвищення ефективності виробництва, прискоренню науково-технічного прогресу, поліпшенню якості продукції й організації контролю за широким розповсюдженням усього нового, передового в кожному колективі з боку партійних комітетів.

Одним з перших узагальнюючих досліджень у республіці, в якому проаналізована робота партійних організацій виробничих об'єднань у промисловості, є колективна монографія «Рождено практикой»³⁶. В ній розкриті основні напрями, форми і методи партійної роботи у виробничих об'єднаннях. Поряд з організаційно-партійною, ідейно-виховною роботою в монографії аналізуються питання партійного керівництва виробництвом, профспілковими, комсомольськими та іншими громадськими організаціями, показана специфіка та особливості діяльності парторганізацій в залежності від трьох форм їх орга-

³¹ Карабанов М. М., Плоха Д. С. З довіду роботи партійних організацій України по підвищенню творчої активності інженерно-технічних кадрів виробничих об'єднань (1971—1975).— В кн.: Вісник Київського ун-ту. Актуальні питання історії КПРС. Вип. 15.— К., 1982, с. 55—61; Омельчук В. Ю. Партійний контроль діяльності адміністрації. З досвіду партійних організацій промислових підприємств України.— К., 1983.— 151 с.; Бесов Л. М., Мордовець Л. М. Партійне керівництво розвитком бригадних форм організації праці в промислових виробничих об'єднаннях України.— УІЖ, 1984, № 5, с. 37—44.

³² Совершенствование внутрипартийной работы в условиях развитого социализма. Из опыта парторганізацій України.— К., 1979.— 375 с.; Орлов В. М. Организационно-партийная работа Компартии Украины (Из опыта работы партийных организаций республики на завершающем этапе построения развитого социализма).— К., 1979.— 239 с.; Шевченко В. Ф. Компартия Украины в условиях развитого социализма. Из опыта деятельности парторганізацій республики.— К., 1982.— 255 с.

³³ Подшивалов В. П. Городская партийная организация и повышение эффективности производства.— Харьков, 1978.— 90 с.; Бандровський Г. Й. Секретар партійної організації.— В кн.: Вирішує мистецтво партійного керівництва.— К., 1979, с. 220—239; Загора П. Ф. Рождено в трудовом коллективе.— Днепропетровск, 1979.— 133 с.; Евдокименко В. К. Производственные объединения: опыт и перспективы.— Ужгород, 1980.— 80 с.; Касьянов А. В. Бережливость — основа хозяйствования.— К., 1982.— 55 с. та ін.

³⁴ Николаенко И. И. Деятельность КПСС по внедрению в промышленность достижений науки и передового опыта.— К., 1983.— 207 с.

³⁵ Борянский В. Д. Коммунисты производственного объединения.— Одесса, 1979.— 120 с.; Голишевский И. И. Партком и научно-технический прогресс.— В кн.: Институт — завод: поиск продолжается.— К., 1983, с. 93—99.

³⁶ Рождено практикой. Из опыта работы парторганізацій в производственных объединениях Украины.— К., 1981.— 215 с.

нізаційної побудови, містяться рекомендації щодо поліпшення діяльності парторганізацій об'єднань, що робить її корисною як для науковців, так і практичних партійних працівників, широкого партійного активу.

Узагальненню всього передового, що є в роботі парторганізацій об'єднань у промисловості республіки, сприяли теоретичні і науково-практичні конференції за участю партійних, господарських працівників, науковців, широкого кола партійного та ідеологічного активу парторганізацій об'єднань³⁷.

Підбиваючи підсумки історіографічного аналізу, можна зробити висновок, що у висвітленні досліджуваної проблеми досягнуто певного успіху. Підвищився науково-теоретичний та ідейно-політичний рівень публікацій, значно розширилось коло авторів і тематика їх досліджень. Поряд з тим більш глибокого розкриття вимагають питання партійного керівництва прискоренням науково-технічного прогресу, розширенням зв'язків науки з виробництвом, особливо в науково-виробничих об'єднаннях. Недостатньо висвітлені діяльність партійних організацій філіалів об'єднань, особливо механізм і специфіка реалізації комплексних планів ідейно-виховної роботи, питання керівництва громадськими організаціями, соціалістичним змаганням.

Зіставлення фактичного матеріалу в розглянутих працях свідчить про те, що найбільш повно показано роботу партійних організацій у таких галузях промисловості, як електроенергетика, машинобудування, вугледобувна, і майже не висвітлено — в харчовій, легкій, лісовій і деревообробній, на долю яких припадає більше 30% усіх виробничих і науково-виробничих об'єднань у промисловості республіки³⁸.

Назріла необхідність переходу від окремих статей і публікацій місцевого характеру до видання узагальнюючих праць, в яких висвітлювався б багатий досвід парторганізацій об'єднань у промисловості республіки, піднімалися невирішені питання, давалися конкретні аргументовані рекомендації. Вивчення, узагальнення і висвітлення досвіду партійної роботи в об'єднаннях допоможе в становленні й успішній діяльності партійних організацій і трудових колективів як діючих, так і новостворюваних об'єднань, сприятиме перетворенню в життя взятого партією курсу на переведення промисловості на рейки інтенсивного виробництва.

Я. С. КУРКО (Київ)

³⁷ Приходько М. М. Монолітна згуртованість будівників комунізму. — *Комуніст України*, 1977, № 8, с. 35—45; Бригадні форми організації і стимулювання праці. — Там же, 1980, № 6, с. 37—46; Гордієнко Л. М., Плоха Д. С. Про досвід і деякі проблеми роботи партійних організацій виробничих об'єднань у промисловості. — *УІЖ*, 1982, № 2, с. 17—22 та ін.

³⁸ Народное хозяйство Украинской ССР: Стат. ежегодник. — К., 1982, с. 86 (підрахунки автора).

БОРОТЬБА ПАРТІЇ БІЛЬШОВИКІВ ЗА СОЛДАТСЬКІ МАСИ В РЕВОЛЮЦІЯХ

Метелица Д. А.

Борьба партии большевиков за солдатские массы в трех революциях (историография вопроса).—

Харьков: Вища школа, 1984.— 143 с.

Значний потік історичної літератури в останні десятиріччя викликав великий інтерес до її історіографічного узагальнення. Нещодавно у видавництві «Вища школа» вийшла книга Д. О. Метелиці, присвячена історіографічному оглядові праць, починаючи від монографій і до наукових статей, присвячених боротьбі більшовицької партії за солдатські маси в трьох революціях. Щоправда об'єкт вивчення автор іменує «сучасною історіографією» (с. 3). В монографії ж розглядаються праці, видані, починаючи з середини 50-х років і до часу виходу даної книги.

У вступі обгрунтовано доцільність розробки досліджуваної теми, коротко охарактеризовано історіографічні праці, в яких порушуються певні питання про військову роботу партії в роки революції 1905—1907 рр., Лютневої і Жовтневої революцій 1917 р. На с. 7 згадуються історіографічні огляди в ряді монографій, але в посиланні (18) наводиться загальна кількість сторінок цих книг, а не сторінки, на яких опубліковані згадані огляди.

Методологічною основою для написання рецензованої монографії стали праці класиків марксизму-ленізму, найважливіші партійні документи. Заслугує схвалення розділ, присвячений боротьбі партії більшовиків за армію в творах В. І. Леніна (с. 11—40). В ньому відібрано з величезної ідейної спадщини вождя найважливіші положення, оцінки і висновки стосовно його військово-теоретичної та військово-організаторської діяльності. Ці ленінські праці також відображають найважливіші події військової діяльності партії з кінця XIX ст. до Великого Жовтня. В той період більшовики приділяли велику увагу революційній роботі в старій армії та флоті, залучали солдатські і матроські маси на сторону народу.

Треба сказати, що розділ закінчується суперечливим підсумком. З одного боку, ленінські положення і висновки характеризуються як «...важлива складова частина марксистської історіографії...», а з другого — іменуються «...методологічною основою і джерелом історико-партійної історіографії даної проблеми» (с. 40). На наш погляд, саме друге є правильним, і даний розділ має джерелознавчий характер, так само як і аналіз спогадів (с. 130), збірника докумен-

тів та матеріалів (с. 135). Нам здається, що таке поєднання історіографічного дослідження з певними елементами джерелознавчого є доречним, оскільки допомагає розкрити джерельну базу праць істориків. Але при цьому повинна бути термінологічна чіткість.

У рецензованій праці виділено основні напрями розгляду істориками обраної проблеми (с. 41—78). Зокрема, це стосується військової діяльності більшовицької партії напередодні і в роки першої буржуазно-демократичної революції. Показано шляхи та методи формування більшовицьких організацій і груп в армії та на флоті, їх чисельність у військах, час виникнення, утворення окремих військових територіальних організацій (Петербурзької, Московської, Литовської, Саратовської, Київської, Севастопольської та ін). Вдало аналізується висвітлення революційного руху серед козацтва.

В монографії розглядається також література, присвячена роботі більшовиків в армії в період першої світової війни і Лютневої революції, підкреслюється роль військових у масовому революційному русі, аналізується стан вивчення соціального складу солдатів, матросів та офіцерів, військової діяльності більшовицької партії.

Чільне місце в книзі відводиться аналізу доробку істориків про боротьбу більшовицької партії за армію в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції (с. 79—139). В центрі уваги автора знаходиться відображення в науковій літературі питання про діяльність більшовиків по демократизації армії, висвітлення ролі партії у розвитку в ній національно-демократичного руху. Характеризуючи праці про більшовизацію в старій армії і перехід певної демократичної частини її на сторону соціалістичної революції, в рецензованій праці виділено слабо вивчені в історіографічному плані питання про вплив партії на солдатські маси під час політичних криз, про її революційну роботу на фронті, в прифронтових гарнізонах і в запасних частинах у тилу.

Враховуючи, що якісні зміни в досліджуваних явищах проходять через певні проміжки часу, автор приділив значну увагу питанням періодизації. Так, в книзі відзначено етапи революційного руху в армії в 1904—1905 рр. (с. 58), військової діяльності більшовиків у серпні 1914—лютому 1917 рр. (с. 66), демократизації старої армії у лютому 1917 р.—січні 1918 р. (с. 82) та ін.

У книзі в основному вдало зіставляються позиції різних авторів щодо певних питань, зокрема, визначення можливостей команди броненосця «Потемкин» розпочати повстання на Чорноморському флоті,

співвідношення стихійного та свідомого факторів у революційному процесі серед матросів (с. 52—56).

При порівнянні суперечливих даних Д. О. Метелиця висловлює свою думку. Так, наводячи різні цифри кількісного складу солдатських комітетів у березні 1917 р. (від 210 тис. до 500 тис.), автор вважає, що найбільш вірогідні відомості на основі архівних джерел наводить П. Голуб (300 тис.) (с. 89). Однак іноді він не висловлює власної думки з порушеного питання, обмежується наведенням відомостей різних дослідників. Це стосується, зокрема, загальної кількості солдатських Рад у 1917 р. (с. 86), дати утворення Єкатеринбурзької Ради (с. 87) та ін.

В історіографічній праці завжди наводиться багато прізвищ з ініціалами. Це вимагає від автора і редактора дуже уважної перевірки їх правильного написання. На жаль, у книзі зустрічаються прикрі помилки, коли один і той же автор виступає у двох статтях як чоловік і як жінка (с. 67, 75, 102, 132 та ін.).

На сторінках рецензованої праці зустрічаються й інші огріхи. Наприклад, на с. 46 незрозуміло, хто є автором розділу про революційний рух у царській армії напере-

додні першої російської революції (1885—1904). Навряд чи можна віднести загалом Закавказзя до регіонів, де переважали феодално-родові відносини (с. 100). Нам здається штучним термін «объединенчество» (с. 130). Подібні помилки та огріхи знижують якість загалом змістовної та серйозної книги.

У праці досить широко залучена загальносоюзна історична література з досліджуваної проблеми, велика увага приділяється і здобуткам української радянської історіографії. Аналізуючи літературу з теми, автор намагався виділити те нове, що внесли історики, показати, в чому полягає корисність їх розвідок, з'ясувати, як проходило накопичення знань з цієї проблеми. Набагато книга виграє б, якби був іменний покажчик, що значно полегшив би користування нею.

Д. О. Метелиця простежив, як автори розглянутих ним праць виявляли фактичний матеріал, встановлювали між фактами зв'язки і взаємозалежності, відбирали необхідні відомості, робили узагальнення і висновки на основі марксистсько-ленінської методології.

А. В. САНЦЕВИЧ (Київ)

МОГУТНЯ СИЛА РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

*Исторические связи и дружба
народов СССР:
Сборник научных трудов.*

Киев: Наукова думка, 1983.— 390 с.

Історіографія дружби і братерської взаємодопомоги народів Союзу РСР поповнилася новим виданням — збірником, підготовленим Інститутом історії СРСР АН СРСР, Інститутом історії АН Української РСР, Інститутом соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, Чернівецьким обласним комітетом Компартії України та Чернівецьким державним університетом. До нього включено статті дослідників з Москви, Ленінграда, інших міст РРФСР, а також України, Білорусії, Грузії, Азербайджану, Таджикистану, Латвії та Молдавії — всього 82 чол.*

Збірник відкривається узагальнюючими статтями В. Г. Дикусарова, Ю. Ю. Кондуфора та І. М. Мельникової. Вони переконливо показали, що ленінська дружба народів є могутньою силою радянського су-

спільства, яка прискорює його рух до нових високих рубежів соціального прогресу. Автори підкреслюють міжнародне значення досвіду КПРС у розв'язанні національного питання, прогресивний вплив ленінської національної політики на суспільний розвиток в усьому світі. В статтях зроблено підсумок дослідження питань дружби і братерства народів Союзу РСР.

До збірника включено п'ять взаємозв'язаних тематичних розділів, кожен з яких є логічним продовженням попереднього, що надає роботі цілісності й завершеності. У першому з них досліджуються питання генезису історичних зв'язків, класової суті дружби народів СРСР у дожовтневий період. На багатому фактичному матеріалі показано, що їх долі тісно перепліталися на різних етапах історичного розвитку, зокрема, висвітлено спільну боротьбу російського, українського, інших народів країни проти іноземних загарбників, за ліквідацію соціального й національного гніту. Особливу увагу приділено революційним зв'язкам трудящих Росії в період виходу на арену політичної боротьби нового класу — пролетаріату.

Автори статей, які ввійшли до розділу «Братерська дружба народів СРСР у роки соціалістичного будівництва», показують, що завдяки єдності революційних дій трудящих різних національностей, братерській допомозі і взаємній підтримці під керівництвом створеної В. І. Леніним партії більшовиків було здійснено Велику Жовтневу соціалістичну революцію, яка стала головною подією ХХ ст. і докорінно змінила

* Ред. кол.: Кондуфор Ю. Ю. (відп. ред.), Симоненко Р. Г. (заст. відп. ред.), Зєніна А. М. (відп. секр.), Кульчицький С. В., Лещенко М. Н., Макар Ю. І., Мельникова І. М., Михайлина П. В., Панченко П. П., Шаталіна Є. П., Шевченко Ф. П., Шерстобитов В. П., Шлепаков А. М.

хід розвитку всього людства. Дружба і нерозривна єдність трудящих Росії та України, всіх народів нашої Батьківщини, підкреслюють вони, гартувалася й міцніла в ході громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції, у роки відбудови і дальшого розвитку народного господарства.

Справжнім триумфом ідей лєнінізму, лєнінської національної політики КПРС стало, як відомо, утворення в 1922 р. першої в світі багатонаціональної соціалістичної держави робітників і селян — Союзу РСР.

Об'єднання народів у єдиній державі відкрило широкі перспективи для їх бурхливого розвитку. Матеріали збірника розповідають про великі успіхи братніх радянських республік у розв'язанні таких історичних завдань, як здійснення індустріалізації, колективізації сільського господарства, культурної революції.

Братерське співробітництво і взаємодопомога народів СРСР з особливою силою виявилися в роки Великої Вітчизняної війни і відродження народного господарства у повоєнний період. До збірника включено ряд статей, які висвітлюють спільну героїчну боротьбу проти ворога представників усіх народів нашої багатонаціональної Вітчизни як на фронтах, так і на тимчасово окупованій фашистами території, а також самовіддану працю трудящих в радянському тилу, братерську допомогу народів СРСР у відродженні народного господарства Української РСР.

Червоною ниткою проходить через усі матеріали розділу «Непорушна дружба і братерська єдність народів СРСР у період розвинутого соціалізму» думка про те, що головним підсумком революційно-перетворюючої діяльності багатонаціонального радянського народу стала побудова розвинутого соціалізму. В нових умовах дружба всіх націй і народностей, що становлять могутній Радянський Союз, ще більше зміцнюється і збагачується новими формами. У статтях переконливо показано, що в період розвинутого соціалізму економічне співробітництво радянських республік визначається соціалістичним поділом праці. Взаємний обмін матеріальними цінностями стає його головною рисою, новим, більш високим у порівнянні з періодом будівництва соціалізму етапом в історії дружби радянських народів.

Зміцнюючи народногосподарський комплекс Союзу РСР, який є матеріальною основою непорушної дружби радянських народів, кожна республіка разом з тим розширює можливості для свого власного розвитку і дальшого прогресу. Значне місце в матеріалах розділу відведено питанням зміцнення культурного співробітництва радянських народів на етапі зрілого соціалізму. Автори статей, присвячених цій проблемі, роблять правильний висновок про те, що взаємодопомога у підготовці кадрів, обмін ними, постійні контакти як на виробничій, так і на культурній основі зростають, зближуючи людей різних національностей.

На сучасному етапі партія приділяє неослабну увагу вихованню радянських лю-

дей, насамперед молоді, в душі непорушної дружби народів СРСР, яка перевірена і випробувана життям і якою наш народ дорожить як одним з найбільших завоювань соціалізму. Цьому питанню присвячений ряд ґрунтовних статей.

В окремий розділ виділено матеріали, які висвітлюють інтернаціональну згуртованість робітників і селян Північної Буковини у боротьбі за возз'єднання з Радянською Україною в складі Союзу РСР. Автори підкреслюють велику роль цього історичного акту, який відкрив перед трудящими краю широкі перспективи у будівництві нового, щасливого життя, в усій повноті показують ту неоціненну допомогу, яку подали робітникам і селянам Північної Буковини у здійсненні соціалістичних перетворень трудящі братніх радянських республік.

До останнього розділу збірника включено статті з історіографії проблеми зв'язків і дружби народів СРСР та критики буржуазних концепцій, спрямованих на підрив могутнього братерства радянських народів.

На жаль, не всі матеріали збірника, як це здебільшого буває в такого роду виданнях, рівноцінні за тематикою, актуальністю та науковим рівнем. Окремі повідомлення відзначаються дрібнотем'ям. У збірнику відсутні статті, в яких дістали б відображення особливо яскраві сторінки славного літопису інтернаціональної єдності трудящих Радянського Союзу (наприклад, бойове братерство народів Союзу РСР у боях за визволення України від фашистських загарбників, дружба і взаємодопомога трудівників сільського господарства братніх республік в період розвинутого соціалізму тощо).

Автори окремих статей обійшли увагою деякі важливі події в історії дружби народів СРСР. Так, у повідомленні «Діяльність радянських громадських організацій селян на Україні по вихованню трудящих у душі дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму (1921—1932)» доцільно було б сказати про активну участь трудового селянства Радянської України у Всесоюзній сільськогосподарській і кустарно-промисловій виставці, яка діяла з 19 березня по 21 жовтня 1923 р. у Москві. Це була перша велика зустріч посланців братніх народів щойно створеного Союзу РСР, яка відіграла важливу роль у поглибленні й зміцненні дружби та взаємодопомоги між ними. У повідомленні «Дружба народів — рушійна сила розвитку багатонаціонального соціалістичного суспільства (на прикладі інтернаціональних зв'язків трудящих Ленінграда)» варто було б згадати про дружні зв'язки трудящих Ленінграда і Миколаєва, які зародилися в буремні жовтневі дні 1917 р. і успішно розвиваються у наш час.

Деякі повідомлення значно виграли б, якби їх автори залучили більше архівних джерел. Так, у статті «Участь Української РСР у комплектуванні кадрів радгоспів у період масового освоєння цілих земель (1954—1955)» автору варто було б використати не повідомлення преси про від'їзд

на цілину 234 молодих механізаторів з Миколаївщини, а вказати загальну цифру випускників ПТУ по республіці — 12 099 чол., яких було направлено до цілинних господарств. Вона зафіксована в документах Партархіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС.

Однак зазначені недоліки не впливають на високий ідейно-політичний та науковий

рівень видання. Воно стане в пригоді широкому пропагандистському активу, викладачам вузів, дослідникам питань історії дружби народів СРСР, а також працівникам державних архівів, які працюють над підготовкою відповідних збірників документів і матеріалів.

В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ (Київ),
В. М. КОНДРАШОВА (Київ)

ПОЛУМ'ЯНИЙ ПРОПАГАНДИСТ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОГО ВЧЕННЯ

Л. А. Суярко.

Д. З. Мануїльський: *Революционер,
дипломат, ученый.*

Київ: Наук. думка, 1983.— 168 с.

Ім'я Мануїльського, як й імена багатьох видатних революціонерів, славних бійців за справу робітничого класу, назавжди ввійшло в біографію ленінської гвардії, викарбувано на сторінках героїчної історії Комуністичної партії.

Як відомо, особистість Дмитра Захаровича завжди привертала увагу не тільки радянських людей, а й прогресивної громадськості усього світу. Саме тому рецензована книга, в якій розповідається про життя, громадсько-політичну і наукову діяльність більшовика-ленінця Д. З. Мануїльського, становитиме значний інтерес не лише для широкого кола читачів нашої країни, а й за її межами. У праці зібрано, проаналізовано й узагальнено великий документальний матеріал, мемуарну літературу та багату науково-публіцистичну спадщину соратника вождя соціалістичної революції. Опубліковані на сторінках періодичної преси рецензії вказують на значення наукових результатів дослідження про Д. З. Мануїльського як партійного і державного діяча, вченого-суспільствознавця, полум'яного пропагандиста марксистсько-ленінського вчення.

Разом з тим у рецензованій книжці розповідається про історичні етапи боротьби ленінської партії за революційне перетворення світу, в якій активну участь брав Д. З. Мануїльський. Політична біографія його почалася, фактично, з 1903 р., коли він став членом РСДРП, створеної В. І. Леніним. Ленінські ідеї, ленінський приклад служіння справі робітничого класу, боротьби за інтереси трудящих мас мали визначальний вплив на долю і майбутнє революціонера. Автор монографії акцентує увагу читачів на зустрічах Дмитра Захаровича з Володимиром Іллічем, на тих відповідальних партійних дорученнях В. І. Леніна, які з честю виконував Д. З. Мануїльський на різних ділянках соціалістичної революції, радянського будівництва і міжнародного комуністичного руху. Один з розділів кни-

ги так і названий — «З ленінським мандатом».

Вже у роки першої російської революції у студента столичного університету, юнака з українського села Дмитра Мануїльського (він був тоді членом колегії агітаторів Петербурзького комітету більшовиків) проявилися неабиякі здібності оратора, партійного агітатора і пропагандиста, талановитого організатора революційних мас. Делегат шостого з'їзду партії, член революційного комітету при Петроградській Раді — більшовик Д. З. Мануїльський у буремні жовтневі дні сімнадцятого року прийшов у штаб керованої Леніним і партією соціалістичної революції як безпосередній учасник збройного повстання.

У роки громадянської війни Д. З. Мануїльський разом із своїми соратниками по боротьбі — ленінцями В. П. Затонським, С. В. Косіором, Г. І. Петровським, В. Я. Чубарем та іншими боровся за зміцнення Радянської влади на Україні, брав активну участь у визволенні її від петлюрівців і денікінців, керував відбудовою народного господарства республіки. Сумлінною роботою в складі Всеукраїнського ревкому наркомом землеробства Дмитро Захарович завоював авторитет комуністів і в 1921 р. очолив партійну організацію республіки, став першим секретарем ЦК КП(б)У. На одинадцятому з'їзді РКП(б) його обирають кандидатом у члени, а на XII—XVIII з'їздах — членом Центрального Комітету РКП(б).

Широким полем діяльності, де особливо яскраво проявилися талант й організаторські здібності більшовика-ленінця, стала робота в керівних органах Комуністичного Інтернаціоналу. В 1924 р. Д. З. Мануїльського було обрано до складу Президії Виконавчого Комітету Комінтерну. Через два роки він став членом Політсекретаріату. Як секретар Виконкому з 1928 р., а згодом і як керівник секції ВКП(б) у Комінтерні, Дмитро Захарович відстоював єдність рядів, згуртованість світового пролетаріату навколо свого авангарду — комуністичних партій у боротьбі за демократію і соціалізм, проти фашизму і війни.

Вагомий внесок, про що свідчать і матеріали монографії, Д. З. Мануїльський вніс в організаційно-політичну та ідейно-теоретичну діяльність штабу Комінтерну. Автор книги віддає належне заслугам одного з провідних діячів міжнародної комуністич-

ної організації і подає його не відособлено, а в діловому оточенні творчого колективу видатних представників міжнародного комуністичного руху. Спільно з Георгієм Дмитровим, Вільгельмом Піком, Пальміро Тольятті, Отто Куусінемом, Клементом Готвальдом, Гаррі Поллотом та іншими Дмитро Захарович брав активну участь у розробці нової стратегії і тактики революційного класу в передвоєнні роки.

І, нарешті, згадаємо розповідь про діяльність Д. З. Мануїльського в роки Великої Вітчизняної війни та в післявоєнний час. Безперечно, важко навіть коротко передати на сторінках книжки найважливіші етапи життя діяча нашої партії і держави, його справді прожиту революційною романтикою біографію. Слід зазначити, що біографічний фактор не став домінуючим у даному дослідженні, а більше використаний як фон і невіддільна складова частина багатогранної діяльності революціонера ленінського типу. Не так просто писати про Д. З. Мануїльського, не так просто передати сучасникам усі грані його особистості, всі кольори барв його таланту політика і вченого, пропагандиста і публіциста. Адже життєвий шлях революціонера — це шлях боротьби і перемог, пройдений Мануїльським разом з партією і народом. Громадсько-політичне життя, боротьба партії за здійснення комуністичних ідеалів були для вченого й політичного діяча не тільки сферою особистої діяльності, а й тим родючим ґрунтом, який давав багатий матеріал для його наукових праць і публіцистики.

Ідейно-теоретична і літературна спадщина Д. З. Мануїльського — результат глибокого і ретельного дослідження соціально-економічних процесів, громадсько-політичних подій і ситуацій, приклад органічного поєднання революційної теорії й практики. Знайомство з монографією Л. О. Суярка дає можливість уявити діапазон проблематики творів академіка Мануїльського, їх класово-пролетарське спрямування, войовничість і наступальність автора в боротьбі з ворогами марксизму-ленізму. Все це закономірно відповідало багатій ерудиції автора, його життєвій позиції комуніста, науковим інтересам. На основі глибокого аналізу вчений-марксист у своїх творах, написаних, як правило, по гарячих слідах подій, дає принципову оцінку історичним явищам, прийнятим партійним рішенням, настановам, звертає увагу комуністів на ті завдання, що потрібно було вирішувати в конкретно-історичній обстановці, розкриває перспективу перед боряться за соціалізм.

Автор монографії слушно зауважує, що творча спадщина Д. З. Мануїльського ще недостатньо вивчена нашими дослідниками. А між тим його праці користувалися винятковою популярністю не тільки в Радянській країні. Книжки, брошури та інші публікації Дмитра Захаровича англійською, німецькою, голландською, французькою, датською, угорською, іспанською, італійською, чеською, болгарською та іншими мовами були відомі в багатьох країнах світу. Вони сприяли активній пропаганді марксизму-ленізму, історичних знань, по

них вчилися ленізму, революційній стратегії і тактиці зарубіжні комуністи.

У рецензованій книзі вміщено спеціальний розділ «Вчений-марксист». Цю розвідку автора можна вважати першою і вдалою спробою загального аналізу найважливіших праць Дмитра Захаровича, які охоплюють широку тематику партійно-радянського будівництва і проблем міжнародного комуністичного руху. Автор монографії підкреслює, що через усі праці Д. З. Мануїльського червоною ниткою проходить думка вченого про необхідність для революційних організацій пролетаріату творчого застосування принципів марксизму-ленізму в конкретних соціально-політичних умовах своєї країни. Та й самі праці Дмитра Захаровича є наочним прикладом відображення величких процесів революційного перетворення світу, торжества ленінських ідей на основі марксистсько-ленінського вчення.

Окремо слід сказати про розділи монографії, присвячені періоду Великої Вітчизняної війни і діяльності Д. З. Мануїльського на дипломатичному терені. В грізні дні воєнних випробувань Радянської Вітчизни Дмитро Захарович віддавав свій талант і досвід партійного працівника справі вдосконалення пропагандистської роботи в Червоній Армії, на фронтах війни. Він, зокрема, виступав з доповідями перед бійцями і командирами безпосередньо в Діючій армії, статтями в періодичній центральній і фронтовій пресі. Розповідаючи про дипломатичну діяльність представника Радянської України, міністра закордонних справ республіки, автор рецензованої книги розкриває талант Мануїльського-дипломата, міжпародника — борця за міцний мир між народами. Дмитро Захарович стояв біля джерел вироблення системи колективної безпеки, утворення Організації Об'єднаних Націй, визначення її засад. Його підпис стоїть під Статутом ООН. Принциповість, наступальність, глибокий демократизм дипломатичної місії Д. З. Мануїльського в міжнародних організаціях повоєнного часу сприяли піднесенню авторитету і престижу Радянської України на світовій арені.

Нам здається, що розділи, присвячені пропагандистсько-публіцистичній і дипломатичній діяльності Дмитра Захаровича, можна розцінити як заклик-рекомендацію до глибокого і всебічного вивчення творчої спадщини, всієї діяльності вченого-революціонера на найважливіших ділянках його партійної і державної роботи, науково-теоретичної творчості і досягнень вченого в галузі суспільних наук.

Праця Л. О. Суярка відзначається глибокою науковістю у підборі й аналізі фактів, їх взаємозв'язку, в поданих на сторінках книжки узагальненнях і висновках, в оцінці з позицій марксистсько-ленінської методології творчого доробку вченого і публіциста. Роблячи висновки, дослідник використав досить широке коло джерел: партійних документів, насамперед, висловлювання діячів ленінської партії і міжнародного комуністичного руху, провідних

учених України про людину і громадсько-політичного діяча, який користувався любов'ю і повагою в партії. Зі сторінок монографії постає образ непохитного революціонера-більшовика. Автор чітко змалював риси характеру, стиль роботи представника ленінської гвардії, показав його пролетарсько-класову позицію, високу партійну принципиовість і відповідальність, дивовижну працездатність, душевну щедрість, величезну ерудицію й високу культуру. В кінці досить доречно наведені слова з ленінської «Правди»: «Дмитро Захарович був ширим й уважним до людей, скромним, кришталеву чистим комуністом і користувався любов'ю і повагою в партії» (с. 166).

Рецензована праця охоплює шістдесятірічний період історії ленінської партії. Досліджуючи тему, автор враховував конкретно-історичну обстановку, в якій проходила діяльність Дмитра Захаровича. Були і збочення на цьому шляху (маються на увазі, наприклад, одзовістські «захоплення» Д. З. Мануїльського). Але ленінська критика допомогла йому твердо стати в ряди більшовиків-ленінців. Можна нагадати і те, що початок наукової діяльності більшовика припадає на післяжовтневий період, період гострої ідеологічної боротьби, коли марксистська історіографія тільки-но стала на новий якісний етап. Безперечно, це також обумовлювало характер творчості багатьох дослідників. Праці Д. З. Мануїльського являли собою оперативний відгук на тогочасність, вони, в прямому розумінні слова, «історія сучасності», тієї сучасності, в якій жив і творив Дмитро Захарович. У галузі суспільних наук в повожтневі дні лише утверджувалася марк-

систсько-ленінська методологія. В працях ще проявлявся догматизм, схематизм, суб'єктивістські трактування окремих питань. Певною мірою це відбилось і на деяких творах Д. З. Мануїльського. Про це авторі монографії варто було нагадати читачам саме для того, щоб показати, як переборював похибки подібного типу Д. З. Мануїльський у суспільствознавчій науці і, зокрема, в своїй творчості. Це аж ніяк не применшило б значення творчої спадщини вченого, головною темою якої була пропаганда і захист революційного вчення К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна.

Праця Л. О. Суярка викликає інтерес наукової громадськості і в історіографічному плані. Шкода, що у рецензованій монографії, виданій «Науковою думкою», немає бібліографічної частини дослідження. Вищою могла бути і якість поліграфічного оформлення такої книги. Йдеться про фотоілюстрації, обкладинку тощо. Книга мала бути, все ж таки, ювілейним виданням.

Підбиваючи підсумки, слід відзначити, що рецензована монографія — ґрунтовне наукове дослідження. Вона поповнила бібліографічний розділ персоналій в каталогах наших наукових бібліотек, посіла належне їй місце на книжкових полицях тих, хто працює в галузі суспільних наук, вивчає історію Комуністичної партії, нашої Радянської Вітчизни, досліджує історичний досвід будівників комунізму. Книга про полум'яного патріота й інтернаціоналіста, вірного ленініста Дмитра Захаровича Мануїльського знайшла свого читача.

І. М. МЕЛЬНИКОВА (Київ)

ГІДНА ВІДПОВІДЬ УНІАТСЬКО-НАЦІОНАЛІСТИЧНИМ ФАЛЬСИФІКАТОРАМ

*Антикомуністична сутність
уніатсько-націоналістичної фальсифікації
історії українського народу*

За загальн. ред. Яроцького П. Л.

К.: Вища школа, 1984.— 192 с.

Помітною подією в ідейно-політичному та культурному житті нашої республіки став вихід у світ збірника статей*, підготовленого Міжреспубліканським філіалом Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС у м. Києві. Його політична й наукова актуальність зу-

мовлюється наближенням 1000-ліття з часу прийняття християнства Давньоруською державою — дати, яку буржуазно-клерикальні історики всіляко намагаються використати у своїх підступних цілях.

Як зазначалося на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС, нині на Заході проти нашої країни розв'язана справжня інформаційно-пропагандистська інтервенція, безпрецедентна психологічна війна. Одним з її проявів є, зокрема, настирливі спроби ідеологічних диверсантів нав'язати радянським людям клерикальні погляди, щоб підірвати інтернаціональну єдність народів СРСР.

Рецензований збірник відображає нагрілу потребу в розвінчанні на основі новітніх досягнень радянської історичної науки антикомуністичної сутності буржуазно-клерикальних інтерпретацій історії України. Спираючись на широкий документальний матеріал, значна частина якого вперше введена до наукового обігу, автори вміщених у ньому статей піддали гострій критиці ворожі погляди буржуазно-націоналістичних та уніатських ідеологів і водночас протиставили їм марксистсько-ленінське розумін-

*Автори статей: О. І. Уткін, М. М. Варварцев, В. В. Клімов, В. П. Зоц, Ю. Ю. Свідерський, О. П. Крижанівський, М. В. Кашуба, М. М. Болдижар, А. М. Сімончик, Д. М. Корецький, П. А. Петляков, В. В. Добрецова, М. М. Олексюк, С. М. Возняк, М. І. Гайковський, А. В. Біскуп, В. П. Москалець.

ня процесу утворення давньоруської на-родності, соціально-економічних причин державного оформлення Київської Русі, наголосили на важливому історичному значенні возз'єднання України з Росією, підкреслили величезну роль Великого Жовтня у духовному прозорінні народних мас.

За своїм змістом статті збірника поділяються на дві групи. Одні з них розкривають сучасний стан буржуазно-націоналістичної історіографії, піддають аргументованій критиці антинаукові концепції історії України; інші — стосуються різних аспектів історії уніатської церкви, показують уніатство як релігійно-політичний інститут, покликаний втілити в життя східні претензії Ватикану.

Аналізуючи буржуазну літературу, автори збірника підкреслюють, що нині у США, Канаді та інших капіталістичних країнах помітно посилилася увага до різних питань історії України, відверто і замасковано фальсифікується минуле та сучасне її народу (с. 13). Особливу увагу буржуазно-націоналістичні та клерикальні «дослідники» приділяють феодальному періодові. Вони намагаються ототожнити такі етнокультурні й соціальні поняття, як «Русь» і «Україна», довести, начебто на території майбутньої Київської Русі українці мешкали ще за неоліту, а «європейські народи», не кажучи вже про росіян і білорусів, сформувалися пізніше, ніж український, і «походять» від нього (с. 16). Так фальсифікується буржуазно-націоналістичними авторами проблема етногенезу давньоруської народності — основні трьох братніх східнослов'янських народів: росіян, українців і білорусів.

Велику увагу приділив авторський колектив спростуванню тези про так званий «первісний християнський поштовх» в утворенні Київської Русі. Клерикалам дуже хочеться вип'ясти, навіть абсолютизувати роль християнської церкви у виникненні Давньоруської феодальної держави. Вони вперто заперечують той очевидний факт, що запровадження християнства на Русі стало можливим у результаті певного розвитку феодальних відносин у Подніпров'ї (с. 38). Середньовічна церква, за словами Ф. Енгельса, «...оточила феодальний лад ореолом божественної благодаті. Свою власну ієрархію вона встановила за феодальним зразком, і, нарешті, вона була найбільшим феодальним сенйором...»¹. Отже, церква виступала ідеологічною основою феодалізму, а не творцем його політичної надбудови. Документи переконливо свідчать, що історія Київської Русі почалася задовго до того, як у ній утвердилося християнство, і це аргументовано показано у збірнику.

Безперечною заслугою авторського колективу є й те, що він приділив увагу викриттю теологічних трактувань «культур-

ної» функції християнства на Русі. Як відомо, буржуазно-націоналістичні та клерикальні автори запевняють, нібито культура стародавнього Києва і київської землі була у своїй основі не світською, а християнською. Церква у їхніх писаннях проголошується ледь не єдиною скарбницею культури слов'янських народів, а релігійність — культурним фундаментом давньої Русі. У збірнику переконливо доведено антиісторичність таких тверджень, підкреслено самотутній характер давньоруської культури, яка в загальних рисах склалася ще до запровадження християнства на Русі, показано безпідставність претензій православ'я на роль духовного лідера Київської Русі (с. 69).

Значна увага в збірнику приділяється розкриттю реакційної ролі уніатства на Україні, боротьбі українського народу проти унії. Вищені в ньому дані про підготовку й запровадження Брестської та Ужгородської церковних уній свідчать, що підлеглість православної церкви римській курії була забезпечена наприкінці XVI століття підкупів і насилля.

На основі аналізу та узагальнення багатого фактологічного матеріалу у книзі виділено чотири етапи в історії уніатської церкви на Україні: 1596—1773 рр. — період насаджування унії та масового протесту народних мас проти неї, який досяг найбільшої гостроти під час визвольної війни українського і білоруського народів проти шляхетської Польщі (1648—1654 рр.) та гайдамацького руху XVIII ст.; 1774—1918 рр. — відновлення унії на західноукраїнських землях та активізація її реакційної діяльності з приходом митрополита А. Шептицького; 1919—1939 рр. — об'єднання на антикомуністичних засадах і спільна діяльність уніатських клерикалів та українських буржуазних націоналістів проти Радянської України; 1939—1949 рр. — період ганебного прислужництва уніатів і українських буржуазних націоналістів фашистській Німеччині, підтримки церквою націоналістичного терору на українських землях.

Автори збірника підкреслюють, що після другої світової війни склалися об'єктивні передумови для самоліквідації уніатської церкви, а саме: різко загострилася криза уніатської церкви внаслідок її зрадницької діяльності у період фашистської окупації, уніатство остаточно скомпрометувало себе в очах віруючих. Тому на Львівському соборі у 1946 р. вищий уніатський клір змушений був прийняти рішення про самоліквідацію греко-католицької церкви, виведення її з-під ватиканської юрисдикції і возз'єднання з Руською православною церквою (с. 169). Це рішення стало поштовхом до самоліквідації в 1949 р. уніатства й на Закарпатті.

У збірнику розвінчується фальсифікація уніатсько-націоналістичними ідеологами ролі унії в житті українського народу, аргументовано спростовується твердження про якусь виняткову «прихильність» Ватикану до Сходу, підкреслюється, що «уніатство завжди являло собою симбіоз релігії

¹ Енгельс Ф. Вступ до англійського видання «Розвитку соціалізму від утопії до науки». — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 22, с. 291.

і політики, причому більшою мірою, ніж це простежується в інших релігіях» (с. 152). Клерикали-уніати посилювали своє політичне втручання в життя суспільства, намагалися тримати під контролем церкви літературу, освіту, науку, пресу. Всі свої зусилля вони спрямовували в русло антикомуністичної, антирадянської діяльності, намагалися перешкодити соціалістичному будівництву в нашій країні, заперечували видатні досягнення Української РСР в братній сім'ї радянських народів.

На незаперечних фактах у книзі показано, що ті рештки уніатства, які перебувають нині в еміграції, блокуються з найзапеклішими антирадянщиками і виступають активними пособниками найреакційніших імперіалістичних кіл у розпалюванні нової війни.

Загалом рецензований збірник статей написаний на високому ідейно-теоретичному й науковому рівні. Його автори переконливо довели цілковиту неспроможність уніатсько-націоналістичних концепцій історії українського народу.

На нашу думку, авторському колективу доцільно було приділити більше уваги ідеологічним аспектам католицько-уніатської експансії на Україні. Можна було уникнути розходжень у періодизації історії уніатської церкви (с. 121, 185). Праця безперечно виграла б, коли б у ній був вміщений ілюстративний матеріал.

Збірник є серйозним науковим доробком і схвально зустрінутий читацькими колами.

М. Д. БЕРЕЗОВЧУК (Київ)
В. В. КРИЖАНІВСЬКА (Київ)

СТУДЕНТИ З ЛЕЙПЦИГА В ІНСТИТУТІ ІСТОРІЇ АН УРСР

Значну роль у розвитку багатогранного співробітництва міст-побратимів Києва і Лейпцига відіграють дружні зв'язки між вищими навчальними закладами. Давня дружба єднає Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка і Лейпцигський університет ім. К. Маркса. Однією з важливих форм міжвузівського співробітництва є обмін студентами для проходження навчально-виробничої практики. В цьому році делегація студентів історичного факультету Лейпцигського університету проходила виробничу практику на факультеті міжнародних відносин і міжнародного права в Київському університеті.

9 липня 1984 р. студенти з НДР відвідали Інститут історії АН УРСР. Відбулася цікава зустріч студентів із співробітниками відділу історії міжнародних відносин соціалістичних країн. Заст. директора, д-р істор. наук, проф. П. С. Сохань ознайомив гостей з історією становлення і сучасною структурою інституту, розповів про основні напрями діяльності колективу та його науковий доробок за останні роки. Зав. відділом історії і міжнародних відносин соціалістичних країн, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова докладно спинилася на тематичні роботи співробітників і перспективних напрямках дослідницької діяльності колективу. Вона ознайомила студен-

тів з Лейпцига з науковою продукцією відділу.

З інтересом була заслухана інформація д-ра істор. наук І. М. Куліничя про розробку проблем у відділі, пов'язаних з історією становлення і сучасного розвитку Німецької Демократичної Республіки та її відносин з країнами соціалістичної співдружності, а також про співробітництво Інституту з науковими закладами НДР.

У свою чергу, керівник групи німецьких студентів, д-р Бернд Рюдигер розповів про структуру й організацію дослідницької роботи на історичному факультеті Лейпцигського університету. Він, зокрема, докладно спинився на дослідженнях, у яких висвітлюються прогресивні, революційні, демократичні й антифашистські традиції німецької історії, а також на працях, присвячених становленню і розвитку світової соціалістичної співдружності, місцю та ролі у цьому процесі НДР.

Зустріч пройшла в теплій, дружній обстановці і була взаємно корисною. Її учасники висловили впевненість у тому, що подібні зустрічі будуть сприяти зміцненню співробітництва вчених двох країн і висловили побажання про розширення зв'язків між двома науковими закладами.

Н. В. КРИВЕЦЬ (Київ)

ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЙ І МОНОГРАФІЙ

25 червня 1984 р. президія Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КІРС і партійного будівництва розглянула й схвалила теми таких кандидатських дисертацій та монографій:

КАНДИДАТСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Хвостова Л. Г. (Херсон) — Революційна діяльність Р. С. Землячки (1893—1917 рр.).

Артемченко С. Є. (Одеса) — Агітаційно-пропагандистська діяльність партії більшовиків у період встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні (жовтень 1917 — квітень 1918 рр.).

Демидова Л. В. (Київ) — Антирелігійна діяльність більшовицьких організацій України в роки громадянської війни і інтервенції.

Радченко-Субич В. В. (Одеса) — Роль більшовицької преси України у політично-

му вихованні червоноармійців у період громадянської війни і іноземної інтервенції.

Латишев В. В. (Донецьк) — Діяльність Комуністичної партії України по вихованню молоді на прикладі життя і діяльності В. І. Леніна (1924—1941 рр.).

Силівонець В. О. (Львів) — Комуністична партія — організатор участі Червоної Армії в соціалістичному будівництві (1933—1937 рр.).

Чиркова І. М. (Дніпропетровськ) — Діяльність Комуністичної партії по збереженню і використанню наукового потенціалу України в роки Великої Вітчизняної війни.

Безрук С. І. (Харків) — Діяльність партійних організацій України по посиленню контрпропагандистського напрямку в ідеологічній роботі серед молоді 1971—1980 рр.

Бельфер С. М. (Одеса) — Роль партійної преси України в боротьбі за економію і бережливість в трудових колективах (1981—1985 рр.).

Герасименко В. М. (Київ) — Діяльність КПРС по підвищенню ролі преси у зміцненні соціалістичної законності і правопорядку (1976—1980 рр.). (На матеріалах України).

Зінов'єв В. О. (Дніпропетровськ) — Керівництво Компартії України діяльністю профспілок по дальшому поліпшенню умов праці і побуту робітничого класу (1976—1980 рр.).

Колісниченко Н. І. (Кіровоград) — Парти́йне керівництво підготовкою викладачів-суспільствознавців для вищих учбових закладів (1976—1985 рр.). (На матеріалах України).

Криворученко С. П. — Діяльність партійних організацій України по розвитку соціальної активності робітничої молоді (1961—1970 рр.).

Лисенко С. І. (Київ) — Парти́йне керівництво розвитком і використанням науково-технічного потенціалу в промисловості (1976—1980 рр.). (На матеріалах України).

Одінцова Н. М. (Одеса) — Діяльність партійних організацій України по зміцненню дисципліни праці в радгоспному виробництві (1976—1985 рр.).

Осіпова Л. В. (Київ) — Діяльність партійних організацій України по підвищенню культури обслуговування трудящих у сфері громадського харчування (1976—1985 рр.).

Подольський М. К. (Харків) — Діяльність КПРС по формуванню ціннісних орієнтацій робітничого класу як важливого фактору підвищення його трудової і громадсько-політичної активності (1971—1980 рр.). (На матеріалах Компартії України).

Федоров І. М. (Київ) — Роль партійної преси України у впровадженні бригадної форми організації праці в промисловості (1976—1983 рр.).

Куракова О. О. (Львів) — Комсомол — активний помічник партії в боротьбі за технічний прогрес (1966—1975 рр.). (На матеріалах України).

Бугарь В. В. (Київ) — Діяльність парт-організацій України по підвищенню ролі внутріпартійної інформації в зміцненні єдності ідеологічної й організаторської роботи (1971—1980 рр.).

Васильєв А. І. (Київ) — Діяльність КПРС по підвищенню авангардної ролі комуністів у державних і громадських організаціях (1976—1980 рр.). (На матеріалах парторганізацій України).

Гетманчук В. М. (Київ) — Діяльність парторганізацій України по підвищенню ролі критики і самокритики у розвитку трудової активності комуністів в 1976—1980 рр.

Донець Г. А. (Київ) — Діяльність партійних організацій Компартії України по комуністичному вихованню сільської молоді (1981—1985 рр.).

Івченко Ж. Д. (Київ) — Підвищення ролі первинних партійних організацій в трудових колективах (1976—1981 рр.). (На матеріалах Компартії України).

Коритан В. В. (Київ) — Преса України

як засіб підвищення бойовитості первинних партійних організацій (1976—1980 рр.).

Левченко О. С. (Київ) — Діяльність партійних організацій по посиленню контр-пропагандистського напрямку в ідеологічній роботі (1976—1980 рр.). (На прикладі західних областей Української РСР).

Перепелиця А. І. (Київ) — Досвід партійних організацій по ефективному використанню виробничих потужностей на підприємствах важкої промисловості (1976—1980 рр.). (На матеріалах Компартії України).

Прищепов В. П. (Київ) — Досвід партійних організацій України у формуванні комуністичного світогляду колгоспного селянства в 70-і роки.

Спицька Є. В. (Київ) — Підвищення ролі сільських райкомів партії в здійсненні аграрної політики КПРС (1976—1980 рр.). (На матеріалах Компартії України).

Стативка А. І. (Київ) — Підвищення ролі партійної преси України у вихованні політичної культури трудящих (1976—1980 рр.).

Цибульський В. І. (Київ) — Здійснення лєнінського принципу демократичного централізму в партійних організаціях України в період між XVI—XVII з'їздами ВКП(б).

Чичановський А. А. (Київ) — Розвиток форм і методів партійного керівництва засобами масової інформації і пропаганди (1976—1980 рр.). (На матеріалах України).

Шевченко Т. Г. (Київ) — Діяльність КПРС по підвищенню ролі місцевих партійних комітетів у прискоренні науково-технічного прогресу на етапі розвинутого соціалізму (1971—1980 рр.). (На матеріалах Компартії України).

Яковлев В. Г. (Київ) — Удосконалення роботи з виборним активом первинних партійних організацій (1971—1980 рр.). (На матеріалах Компартії України).

Гаврилюк О. В. (Львів) — Зміцнення партійних рядів в умовах розвинутого соціалізму : Досвід Компартії України. (Історіографія проблеми).

Дорошенко В. М. (Київ) — Розвиток внутріпартійної демократії в умовах розвинутого соціалізму : Досвід Компартії України. (Історіографія проблеми).

Кондрашова В. М. (Мелітополь) — Неспроможність буржуазних і ревізійністських фальсифікацій ролі КПРС у розвитку соціалістичної демократії. (Критика французької «радянології»).

Ляхощий В. П. (Київ) — Матеріали радіомовлення як джерело вивчення діяльності Компартії України в роки Великої Вітчизняної війни.

Мартовой Е. (Харків) — Історіографія діяльності більшовицької партії серед солдатів і матросів (серпень 1914 — лютий 1917 рр.).

Слюсаренко В. М. (Київ) — Преса партизанських формувань і партійного підпілля на Україні як джерело вивчення історії Великої Вітчизняної війни.

Удотова І. Д. (Київ) — Критика буржуазних фальсифікацій кадрової політики КПРС в умовах розвинутого соціалізму.

Шиловцев О. Ю. (Київ) — Історіографія діяльності Компартії України по підвищенню ефективності виробництва і якості продукції в умовах розвинутого соціалізму.

МОНОГРАФІЇ

Гаврилова Н. В. (Жданов) — Більшовицька преса і становлення пролетарської художньої культури.

Некоз М. Д. (Запоріжжя) — Партиїні організації Росії і більшовицька еміграція (1900—1917 рр.).

Буторіна В. П. (Сімферополь) — Партиїне керівництво творчими організаціями Криму в період будівництва соціалізму.

Олійник М. М. (Харків) — Діяльність Комунистичної партії по зміцненню і розвитку системи диктатури пролетаріату (1921—1925 рр.).

Чумак В. М. (Одеса) — На чолі організації трудящого селянства. (Історичний досвід КПРС).

Ленська В. В. (Кривий Ріг) — Партиїне керівництво загальноосвітньою школою Української РСР у роки Великої Вітчизняної війни.

Вороніна А. І. (Київ) — КПРС — організатор співробітництва братніх республік у розвитку радянської науки в умовах розвинутого соціалізму.

Солодько В. О. (Київ) — Діяльність Комунистичної партії по підвищенню ролі робітничого класу в зміцненні матеріально-технічної бази агропромислового комплексу (1965—1981 рр.). (Досвід Компартії України).

Суриїн В. Б. (Ужгород) — Діяльність КПРС по вдосконаленню національних відносин в умовах розвинутого соціалізму.

Стоян О. М. (Київ) — Партиїне керівництво діяльністю громадських організацій вузів (1961—1981 рр.). (Досвід Компартії України).

Дорошенко В. С. (Київ) — Критика буржуазних фальсифікацій зовнішньополітичної діяльності КПРС в умовах розвинутого соціалізму.

Казанцев В. А. (Одеса) — Історіографія діяльності КПРС по вдосконаленню управління промисловим виробництвом (вересень 1965—1985 рр.).

Комплексна тема (Одеса) — Діяльність партиїних організацій України по зміцненню дисципліни праці в умовах розвинутого соціалістичного суспільства.

Комплексна тема (Одеса) — Партиїне керівництво розвитком творчої активності трудящих в умовах розвинутого соціалізму (70—80-і роки).

Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС. 10 квітня 1984 року.— К.: Політвидав України, 1984.— 32 с.

ЧЕРНЕНКО К. У. Виступ на засіданні Комісії ЦК КПРС по підготовці нової редакції Програми КПРС.—К.: Політвидав України, 1984.— 14 с.

АКУЛЕНКО В. І., АНДЖИЄВСЬКИЙ В. С. Правова охорона пам'яток історії та культури в УРСР.—К.: т-во «Знання» УРСР, 1984.— 48 с.

Антикомуністична сутність уніатсько-націоналістичної фальсифікації історії українського народу.—К.: Вища школа. Голов. вид-во, 1984.— 191 с.

Бесценные сокровища народа: Пособие для народных университетов.— К.: Вища школа. Голов. изд-во, 1984.— 310 с.

Волинь Радянська: Документи і матеріали. 1965—1975. Ч. 4.— Львів: Каменяр, 1984.— 227 с.

ГОРБАНЬ Ю. А. Лениным курсом социалистической индустриализации.— К.: Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1984.— 152 с.

Горячее дыхание: Крат. очерк истории Запорож. ордена Ленина и Окт. Революции металлург. з-да «Запорожсталь» им. С. Орджоникидзе.— 2-е изд., перераб. и доп.— Днепропетровск: Промінь, 1984.— 120 с.

ДИБРОВА С. С. У истоков историко-партийной науки на Украине.— К.: Политиздат Украины, 1984.— 224 с.

ЕФИМЕНКО Г. Г., ЛИЛИЦКИЙ Г. А., БАЖЕНОВ В. А. Высшее образование в Украинской Советской Социалистической Республике.— К.: Вища школа. Голов. изд-во, 1984.— 94 с.

ЗИЗА Н. К., ЛИХОЛОВА З. Г. Братское содружество рабочего класса в борьбе за индустриализацию страны.— Киев; Одесса: Вища школа. Голов. изд-во, 1984.— 158 с.

ИСАЕВ Н. В. Этот день мы приближали как могли: Зап. летчика-истребителя.— Львов: Каменяр, 1984.— 88 с.

История Украинской ССР: В 10-ти т. Т. 6. Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине [1917—1920]. —К.: Наук. думка, 1984.— 565 с.

Історія народного господарства Української РСР: У 3-х т. 4-х кн. Т. 1. Економіка досоціалістичних формацій.— К.: Наук. думка, 1984.— 463 с.

КОВАЛЬ М. В. Социалистическая экономика — важнейший источник Победы советского народа в Великой Отечественной войне.— К.: о-во «Знание» УССР, 1984.— 48 с.

КОЛЕСНИК В. П. Интернациональные связи трудящихся приграничных областей СССР и европейских социалистических стран.— Львов: Вища школа. Изд-во при Львов. ун-те, 1984.— 175 с.

КРАСЮК А. И. Страницы героической летописи: Всп. историографии партиз. движения в годы Великой Отеч. войны.— Киев; Одесса: Вища школа. Голов. изд-во, 1984.— 159 с.

КРИП'ЯКЕВИЧ І. П. Галицько-Волинське князівство.— К.: Наук. думка, 1984.— 174 с.

МАСЛОВСКИЙ В. И. В борьбе с врагами социализма: Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в зап. обл. Украины. 1939—1950.— Львов: Вища школа, Изд-во при Львов. ун-те, 1984.— 187 с.

МЕТЕЛИЦА Д. А. Борьба партии большевиков за солдатские массы в трех революциях.— Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1984.— 143 с.

Місто, славне працею, братерством: Документи і матеріали про відзначення 700-річчя Ровно.— К.: Політвидав України, 1984.— 83 с.

МОРОХОВ Г. П. Шуміли Цуманські ліси: Записки партизана.— Львів: Каменяр, 1984.— 106 с.

Национальные меньшинства и иммигранты в современном капиталистическом мире.— К.: Наук. думка, 1984.— 293 с.

Памятные места Донбасса: Путеводитель.— Донецк: Донбас, 1984.— 240 с.

ПИНЧУК Ю. А. Исторические взгляды Н. И. Костомарова: [Крит. очерк].— К.: Наук. думка, 1984.— 190 с.

ПОГОРЕЛОВ Н. С. Социально-экономические отношения на селе в условиях развитого социализма.— К.: Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1984.— 125 с.

Подвиг во имя жизни: Очерки о Героях Сов. Союза, уроженцах Одес. обл.— Одесса: Маяк, 1984.— 311 с.

РЕЕНТ А. П. Рабочий класс Советской Украины на завершающем этапе гражданской войны [1920 г.].— К.: Наук. думка, 1984.— 168 с.

САНЦЕВИЧ А. В. Методика исторического исследования.— К. : Наук. думка, 1984.— 190 с.

САНЦЕВИЧ А. В. Українська радянська історіографія [1945—1982].— К. : Вища школа. Голов. вид-во, 1984.— 142 с.

СЕРОБАБА В. Я. Советская Украина.— К. : Политиздат Украины, 1984.— 72 с.

Симферополю 200 лет: Сб. документов и

материалов.— К. : Наук. думка, 1984.— 319 с.

СТЕШЕНКО О. Л. Навічно в пам'яті народу.— К. : Політвидав України, 1984.— 117 с.
Українська РСР на міжнародній арені: Зб. документів і матеріалів. 1976—1980 рр.— К. : Політвидав України, 1984.— 549 с.

ФЕДОРОВ А. Ф. Война народная — война священная: К 40-летию Победы сов. народа в Великой Отеч. войне.— К. : о-во «Знание» УССР, 1984.— 48 с.